

La notícia que en el segle XVII s'hagués produït una emigració important de mallorquins cap al regne de València com a part del procés de repoblació de les terres dels moriscs després de l'expulsió d'aquests al 1609, no ha estat de coneixement general fins a dates relativament recents. Cal destacar en la difusió d'aquest esdeveniment el paper dels treballs del geògraf Josep Costa *El Marquesat de Dénia. Estudio geográfico* (1977), i sobretot "La repoblació mallorquina a la Marina Alta i al seu entorn en el segle XVII" (1977-1978). L'aparició d'aquests estudis suposà una revelació dins el camp de les historiografies mallorquina i valenciana.

Per poblar lo regne de València...

L'emigració mallorquina al País Valencià
en el segle XVII

ANTONI MAS I FORNERS
JOAN-LLUIS MONJO I MASCARO

Per poblar lo regne
de València...

L'emigració mallorquina al País Valencià
en el segle XVII

Per poblar lo regne de València...

L'emigració mallorquina al País Valencià
en el segle XVII

ANTONI MAS I FORNERS
JOAN-LLUIS MONJO I MASCARO

©Conselleria de Presidència. Govern de les Illes Balears

COL·LECCIÓ "ELS CAMINS DE LA QUIMERA"

Director de la col·lecció:
Joan Buades Crespí

Consell assessor:
Carles Manera i Erbina
Mariantònia Manresa Monserrat
Antoni Marimón Riutort
Margalida A. Mas Barceló
Sebastià Serra Busquets
Jaume Verdera Verdera

Disseny i realització:
Di7 Comunicació
Llorenç Villalonga, 8 - 1r
07350 Binissalem. Illes Balears

Impressió:
Gràfiques Rubines, SL

ISBN: 84-932471-3-8
Dipòsit legal: PM-2461-2002

Foto de la coberta: Acta matrimonial de 1620, Arxiu Parroquial de Tàrbena
(foto: Jacint Molines)

Í N D E X

Pròleg	7
Introducció	13
1. L'expulsió dels moriscos i les seves conseqüències	19
2. Mallorca a darreries del segle XVI i en els inicis del segle XVII	21
3. Notes metodològiques	27
4. L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII	33
5. Sociologia de la repoblació: les relacions entre els immigrants i els indígenes	91
5.1. La solidaritat de grup	91
5.2. La xenofòbia	96
5.3. L'explicació mítica de la repoblació	98
5.4. Els particularismes lingüístics	103
5.5. Els estereotips tradicionals	108
6. El llegat de la Repoblació	115
6.1. Els cognoms	115
6.2. La dialectologia	122
6.3. Altres aspectes antropològics	133
6.4. La repoblació com a tema literari	139
Apèndix documental	141
Contes del cicle de Tàrbena	153
Referències bibliogràfiques	157

PRESENTACIÓ

Si fins a hores d'ara en els diferents títols publicats a la col·lecció *Els camins de la quimera* s'havia imposat la temàtica relacionada amb els moviments emigratoris balears a l'època contemporània, amb l'obra d'Antoni Mas i Joan Lluís Monjo, *Per poblar lo regne de València (L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII)*, es trenca aquest monopoli cronològic i de la mà d'ambdòs autors viatjam al temps més llunyà de l'edat moderna, –els inicis del XVII–, en què es va desenvolupar una espectacular diàspora de mallorquins (i en menor grau d'eivissencs i menorquins) que, empesos per la misèria i altres causes, es dirigiren cap a les terres de l'antic Regne de València per repoblar les contrades d'on havien estat expulsats els moriscos el 1609.

Aquest llibre constitueix el fruit de la llarga i solitària pertinència investigadora d'un historiadore i d'un filòleg que han unit les seves dèries per oferir-nos aquest magnífic i minuciós treball, en el qual els seus diferents capítols s'articulen harmonitzadament al voltant de les seves respectives especialitats científiques. Mitjançant la utilització d'un extens ventall de fonts documentals mallorquines y valencianes, Mas i Monjo ens descriuen a la primera part de la seva obra els motius que provocaren la partida dels colons illencs, la procedència social i geogràfica del col·lectiu emigrat, el caràcter familiar del desplaçament, el mapa de l'assentament a l'espai d'acollida, l'abast cronològic del corrent, el volum del flux, les relacions de solidaritat que caracteritzen als immigrants i la xenofòbia que s'entèn entre els autòctons valencians envers els nousvinguts. La segona part del llibre tracta del llegat lingüístic i antropològic que deixaren els repobladors dins els indrets receptors, fent especial esment als camps de l'onomàstica, la dialectologia i a alguns aspectes de la cultura popular com la gastronomia que és on, encara avui en dia, es fa més evident l'empremta dels mallorquins que a principis del XVII emigraren al Regne de València.

Per acabar, només em cal dir que m'enorgulleix presentar, com a cinquè títol de la col·lecció *Els camins de la quimera*, aquesta obra que servirà per recuperar de l'oblit un fenomen emigratori prou desconegut entre els mallorquins i reconèixer, a la vegada, la seva transcendència. Obra, a més, que cal valorar com un estudi profund i rigorós (tal vegada el primer) sobre l'aventura vital d'un nombrós contingent d'illencs i sobre la petjada que deixaren en el seu nou establiment.

ANTONI GARCÍAS I COLL
Conseller de Presidència

PRÒLEG

Aquest llibre és un drama en diversos actes i un epíleg. Val la pena començar, encara que sembli mentida, per l'epíleg, tota vegada que representa bona part del que és ara el País Valencià. A diversos indrets d'aquesta comunitat autònoma, habitants de diferents pobles han amagat durant segles els seus orígens, costums i forma de parlar. Venien a esser ciutadans de segona. El problema era que aquests valencians parlaven amb l'article salat o amb trets lingüístics singulars, eren anomenats garruts o mallorquins —que gairebé venia a ser el mateix— i, segons deien, els seus avantpassats havien arribats a València baratats per porcs. Va esser a principis del s. XX quan Mn. Antoni Ma. Alcover descobrí aquests nuclis que no dubtà en relacionar amb una repoblació mallorquina que tengué lloc en el s. XVII. Anys més tard, alguns estudiosos com Josep Costa i Mas publicaren diversos treballs que plantejaren obertament aquestes arrels, així com quan, com i perquè es produí aquest fenomen.

L'epíleg, pel moment, s'hauria de fixar quan una vila de Mallorca, Santa Margalida, i una del País Valencià, Tàrbena, s'agermanaren. Amb motiu d'aquest fet, es varen conèixer els dos autors i Antoni Mas i Forners, mallorquí de Santa Margalida, es va sorprendre de què en Joan Lluís Monjo i Mascaró, tarbener descendent de margalidans, tengués uns llinatges més característics, en relació a Santa Margalida, que ell mateix. D'aquí va néixer no sols l'amistat, sinó el desig d'iniciar una investigació amb profunditat per tal de recobrar i reivindicar uns orígens negats o perduts. Orígens que, fins fa poc, eren amagats i menystenguts per bona part dels actuals valencians. Tot havia començat a 1609, quan el 22 de setembre d'aquell any es va fer públic un terrible edicte. A partir d'aquells moments els illencs anaren a omplir un buit: el que anaven deixant els moriscos que, per ordre de Felip III, havien d'abandonar Espanya

Però el drama havia començat molt abans d'aquella data. De fet, l'antecedent immediat havia estat l'expulsió dels jueus en temps dels Reis Catòlics, però aquells —fins a cert punt. Havien tengut més opcions que els moriscos. La tragèdia dels moriscos és el de dues comunitats condemnades a no entendre's mai. Començaren essent mudèjars; és a dir, comunitats que es rendien a un rei cristià o es traslladaven a viure a territori cristià. Es signaven uns pactes que els permetien sobreviure com a individus i com a col·lectivitats. Pactes que al cap d'un determinat període de temps eren trencats.

En el cas de Mallorca, no es donaren aquests pactes ja que la comunitat musulmana va esser totalment delmada, però, en el País Valencià, es respectaren moltes d'aquestes comunitats amb la conquesta de Jaume I. D'aquesta manera, es donà un model de població que Joan Reglà no dubtà en comparar amb l'Alger d'uns anys abans de la guerra de la independència. Les ciutats, la zona costanera i bona part de l'horta estaven en mans de cristians que, com han demostrat recents aportacions, provenien en la seva majoria de terres catalanes. La zona muntanyenca, molt més feudalitzada i amb una agricultura molt diferent, estava poblada de comunitats musulmanes.

El problema era que a població cristiana considerava enemiga natural la musulmana. Parlaven una llengua diferent, tenien costums propis, vestien d'una altra manera, eren molt frugals i prolífics ... de tal manera que, quan es llogaven, ho solien fer a jornals més baixos que

els cristians. Per davant tot, emperò, hi ha havia dos elements que els segregaven encara més. Per una part, es mostraven irreductibles en el terrenys religiós; per l'altra, eren súbdits fidels dels senyors feudals, els quals servien moltes vegades com a exèrcits particulars en contra de les comunitats cristianes.

Aquest model, d'alguna manera, es va reproduir a Granada després de la conquesta de 1492. El problema era que sempre existí un partit que considerà que era possible l'assimilació d'aquestes comunitats per mitjans pacífics. Diversos arquebisbes, bisbes, capellans i freres creien que amb la predicació, els sermons, les missions, l'educació cristiana (especialment, dels notables de cada comunitat) s'aconseguiria la integració. La qüestió va ésser que, quan aquestes mesures mostraren la seva ineficàcia, els propis partidaris d'elles es convertiren en els principals defensors de les mesures de força.

A Granada, el maltractament dels mudèjars provocà una primera sublevació a principis del s. XVI, suscitada per les actuacions del cardenal Cisneros. Va ésser l'excusa que s'esperava. Els musulmans varen ésser obligats a la conversió al cristianisme i va ésser el moment en què el darrer rei de Granada, Boabdil, abandonà la península acompanyat de bona part de la noblesa musulmana que encara hi quedava. Aquesta conversió forçada suposava que els musulmans queien completament baix les urpes del Sant Ofici. Tothom sabia, però, que el seu cristianisme era fictici. Notables musulmans negociaren amb la corona i, mitjançant substanciosos donatius, aconseguiren un període de gràcia en què es respectaren, teòricament, els seus drets i costums, i se'ls treia de la competència de la Inquisició.

En el cas del País Valencià, la crisi forta esclatà amb les Germanies. Els agermanats atacaren les comunitats musulmanes, promovent baptismes col·lectius amb aigua de les síquies, moltes vegades prèviament a l'assassinat de tothom. Quan acabaren les Germanies, les comunitats musulmanes valencianes acudiren a Carles I demanant que no es consideràs vàlida la conversió, ja que s'havia fet usant la força. Es reuní una junta de teòlegs que dictaminà que els baptismes eren vàlids, tota vegada que havien pogut elegir entre el cristianisme o la mort.

El s. XVI va ésser per Espanya de ficció social. Teòricament, no existien conflictes; emperò, la irrupció de l'Imperi Turc en la política europea i especialment a la Mediterrània ho canvià tot. Els moriscos començaren a ésser vists com a més enemics que mai: eren la quinta columna en el si de la monarquia defensora del cristianisme. A més a més, poc a poc es demostrava la impossibilitat d'integrar-los. Cap a 1550, la pròpia monarquia començà a dictar mesures repressives: es prohibiren la seva llengua, els balls, la música, ... Tot allò que els diferenciava com a grup. El tema era greu si es té en compte que, a molts de pobles moriscos, els únics cristians autèntics eren el capellà i l'alcalde.

La crisi esclatà a Granada quan, a més de totes les mesures repressives, es va córrer la notícia que aviat passarien a ésser jutjats pel Sant Ofici. Fins aquells moments, diverses persones, tan cristianes com morisques, cregueren que encara era possible un enteniment. Fins i tot, es va plantejar la possibilitat d'arribar a un acord religiós. És en aquest sentit que s'han d'interpretar els famosos llibres de plom del Sacromonte. Però ja no era hora de què parlàs la ploma, sinó l'espasa. Els moriscos de Las Alpujarras es sublevaren, demanaren ajuda a l'Imperi Turc i reinstauraren el Regne de Granada.

El rei Felip II temé que tots els altres moriscos de la península, especialment els valencians, es sumassin a la revolta, ja que totes les comunitats es trobaven molt ben intercomuni-

caes. Va haver d'enviar el seu propi germanastre, Juan de Austria, a sufocar la rebel·lió. Bona part dels moriscos granadins varen ésser convertits en esclaus i pràcticament tota la població deportada. El regne va ser repoblat per cristians que provenien de diversos indrets del regne de Castella.

Poc a poc, s'anava creant l'opinió que l'única solució era l'expulsió, com s'havia fet amb anterioritat amb els jueus. El problema era que es tractava d'un conjunt de més de mig milió de persones i si moure aquest volum de gent avui en dia és un gran problema es pot entendre què suposava a principis del s. XVII. A València, un dels més fermes defensors de l'expulsió era el patriarca Joan de Ribera (el teòric avantpassat de dona Obdúlia de Montcada de *Mort de Dama*) que va arribar a aquesta opció quan comprovà que tots els seus esforços per convertir-los eren de bades. A més a més, existia un altre conflicte. La noblesa no volia perdre uns súbdits feiners i dòcils, ja que suposaven la font del seu poder i riquesa. A la cort, per tant, s'organitzaren dos partits: els favorables i els contraris a l'expulsió.

Conten que el rei Felip III va passar tota una nit d'oració, esperant que el Cel l'il·luminàs a l'hora de prendre la decisió. Quan es va conèixer, va ésser una sorpresa per a tothom. En contra dels consells del patriarca Ribera, s'ordenà que els primers moriscos expulsats fossin els valencians. La noblesa no s'hi oposà gaire, ja que, a canvi, el rei els havia ofert determinades contraprestacions.

El procés d'expulsió va ésser llarg i tràgic. Els moriscos no pogueren vendre les seves propietats i sols els deixaren treure determinada quantitat de moneda o joies. El problema era greu, si es té en compte que s'havien de pagar el passatge i la manutenció. El problema era encara més greu, ja que es va ordenar una expulsió general; fins i tot, d'aquells que feia segles que eren bons cristians. D'altra part, tant en els vaixells com en els ports que atracaven eren sotmesos a depredacions, vexacions i assassinats; fins i tot, en el nord d'Àfrica.

La notícia va caure com a una bomba. En el País Valencià, suposava buidar bona part del territori i que sectors productius sencers quedassin sense mà d'obra. A Europa, provocà astorament no sols per la injustícia de la mesura, sinó també pel volum de l'empresa. El propi papa protestà, ja que implicava posar en perill de renegar a tot aquest allau de cristians.

Els senyors valencians tengueren com a primer objectiu tornar a posar en rendiment les seves terres. A tal efecte, i en primer lloc, cercaren repobladors valencians; emperò, molts de sastres, ferrers, forners, ... no eren pagesos de naturalesa i havien de passar a viure de ciutats lliures a terres jurisdiccionals. Els valencians, per tant, sols quedaren quan se'ls hi asseguraren les millors terres i condicions. Amb tot, s'hagué de cercar gent a altres bandes; fins i tot, a Itàlia. Un d'aquests indrets on es cercaren pagesos per omplir el buit que havien deixat els moriscos va ésser l'illa de Mallorca.

Mentrestant, què passava a Mallorca? Malauradament, el s. XVI mallorquí és un gran desconegut, a no ésser pel capítol de les Germanies i, amb menor grau, pels atacs corsaris a les viles costaneres. El problema que es planteja, per tant, és el de sebre què impulsà una quantitat no gens menyspreable de mallorquins a deixar la seva terra. El present estudi és capdavanter amb presentar l'emigració més notable dels mallorquins de principis del s. XVII; en aquest cas, cap a terres valencianes. Pel mateix temps, emperò, se'n donaren d'altres. Així, es coneix una important sortida de pollencins per dirigir-se a Sardenya. En aquesta illa també, i a la localitat de Vilamare, la presència de descendents de felanitxers és encara notable. Que

bona part d'aquestes emigracions estaren provocades per la mala situació econòmica i social de l'illa ho demostren aquelles notícies que expliquen com, amb motiu de les males anyades de 1613 i 1618, famílies senceres es llançaren a la mar amb petites barques amb l'esperança de fugir de la fam.

El primer que s'ha de tenir en compte és el gran augment que patí la població al llarg de la segona mitat del s. XVI. La visita que, a 1585, realitzà el virrei Luís Vich y Manrique, per motius de defensa a tota l'illa avaluà tota la població en unes 115.000 persones. La xifra és indubtablement exagerada i segurament s'ha de disminuir entre un 10 i un 15 %. De totes maneres, la pressió demogràfica era enorme. L'illa de Mallorca era un dels territoris més densament poblats de la monarquia dels Àustries. Els mallorquins coetanis eren conscients d'aquesta superpoblació. En un procés que s'encetà entre els sabaters i els assaonadors, a l'any 1593, els sabaters afirmaven que la població de Mallorca era de 300.000 ànimes. Demostració de la sensació de saturació del moment.

El problema era que els mecanismes de producció no havien evolucionat al mateix ritme. Totes les terres havien estat conreades fins a la darrera possibilitat, exceptuant-se garrigues, costaners de muntanyes i marines. Bona part de la terra es dedicava a la producció de cereals; els gran comerciants, emperò, realitzaven substanciosos negocis amb les importacions i exportacions de blat. Al llarg del s. XVI, més del 75 % dels preus del blat no s'expliquen per l'abast de la collita, sinó per manipulacions. En algunes ocasions, aquestes manipulacions o intervencions del mercat eren per evitar aldarulls populars, com passà a 1566 quan es va fer davallar artificialment el preu. En altres, molt més nombrosos, el preu estava sobrevalorat; però pels compradors, no pel venedors.

Els conflictes de l'agricultura eren greus, ja que deixaven bona part de la població en els límits de la supervivència. D'altra part, la segona mitat del s. XVI va ésser el moment de la gran expansió del conreu de la vinya; conreu que, teòricament, s'havia de fer en terres no cerealícoles, però que, a la pràctica, es realitzà a indrets fonamentals per produir aliments per a la població. També existí un altre factor que s'ha de tenir en compte i és el del canvi del patró alimentari carn / cereals pels cereals. En el segle anterior, la cria d'ovelles tenia tres funcions bàsiques: llana, carn i llet. En l s. XVI, el principal objectiu de les ovelles era la producció de llana. Les autoritats del regne, a principis del s. XVII, tengueren greus dificultats per poder abastir les carnisseries. En resum, el camp mallorquí no sols no estava preparats per poder alimentar aquest allau de nova població, sinó que, en certs aspectes, havia disminuït el seu potencial.

Calia donar feina també a aquesta gent i la sort (o la desgràcia) va ésser la minva substancial dels esclaus que antigament treballaven a les possessions. A la segona mitat del s. XVI, la major part de la feina agrícola ja estava en mans de jornalers cristians. Aquest grup a vegades estava format per persones que eren petits propietaris, però les seves propietats no bastaven per mantenir una família. Els pagesos, propietaris o no, s'havien de llogar de Sant Miquel a Sant Miquel. Cobraven a final d'any i el senyor els descomptava el que havien gastat en menjar i vestir. Al llarg d'aquell any, emperò, les famílies havien tengut despeses, per la qual cosa era habitual que haguessin hagut de demanar bestretes. Per tot això, no era gens estrany que, al final del període, els jornalers es trobassin endeutats amb els senyors i haguessin de continuar lligats a la possessió. D'aquesta manera, es donà, amb paraules de Pedro de Montaner, una veritable servitud de la gleba encoberta.

Per això, no pot sorprendre que la segona mitat del s. XVI sigui un període de gran extensió de les rotes. S'ha de recordar que aquest era un sistema de posar en producció terres marginals, de baixíssims rendiments. Els rotors, a canvi del permís d'ocupació d'aquestes terres, les havien d'artigar i espedregar amb un gran esforç. La dificultat era que, quan es podia treure profit dels treball inicial, el contracte acabava o el rendiments eren tan minsos que les terres s'havien d'abandonar de nou.

No és que els senyors, ni tan sols els cavallers, ho tenguessin millor. Les demandes de la cort, el model aristocràtic de vida, la guerra, ... els suposava multitud de despeses. Bona part de la seva renda provenia del camp. Però, es gastava més del que es cobrava, ja que la renda senyorial moltes vegades es fonamentava en models medievals. Es cobrava el mateix, però els preus havien augmentat substancialment. Les grans possessions estaven sotmeses, a més, a multitud de servituds, de tal manera que la seva gestió es podia convertir en una negoci ruïnós. Els senyors intentaren actualitzar les seves rendes per diversos motius. En alguns casos, intentaren apoderar-se de les comunes d'una vila; en altres, reclamaren drets senyorials extingits o oblidats; en altres, exerciren violència per capturar rendes que, de fet, no els pertocaven. Tot i això, mentres encetaven un procés per declarar les seves propietats totalment exemptes d'impostos i talles. Tota aquesta pressió senyorial s'aplicava especialment sobre els pagesos i en no poques ocasions de manera violenta.

Un panorama semblant, encara que diversa naturalesa, es nota entre els menestrals. La pressió demogràfica havia d'influir també, per força, en els oficis. Les cúpules dels col·legis artesanals poc a poc introduïren modificacions en la legislació que impedièn la promoció interna. De fet, el drets d'examen per passar d'oficial a mestre eren tan crescuts que sols els fills de mestre hi podien accedir, tant i més quan gaudien de quotes especials. A més a més, la congelació dels salaris dels oficials en un període de continuades pujades de preus impedia que aquests poguessin reunir el capital necessari pel dia de demà muntar un obrador propi. Entre els mestres examinats i els oficials que no podien promocionar s'organitzà un proletariat menestral que estava sotmès a les decisions personals de les cúpules dels oficis, cada vegada més properes a les oligarquies. El tema era tant i més greu que, a causa de les composicions de les Germanies com per la compra de matèries primeres i les malversacions de les cúpules dirigents, els col·legis estaven perennement endeutats i ja podien fer molt poques de les funcions assistencials. A la segona mitat del s. XVI, l'estructura gremial s'havia convertit més en un instrument de poder i recaptació que en altra cosa.

Per evitar això, sorgiren a les diverses viles de la Part Forana nuclis artesanals amb una certa empenta. A indrets com Inca, Pollença o Manacor arribaren a tenir tanta força que plantejaren la segregació. D'aquesta manera, els menestrals forans defugien de la rígida normativa urbana i de la seva dèria recaptadora. El problema era que també se'ls vedava el mercat urbà i especialment l'exterior. Així, la seva producció es va haver de dirigir a bastir mercats localitzats i amb unes tècniques i productes molt reduïts, de tal manera que sovint les aventures que protagonitzaren acabaren en endeutaments. Amb tot i a la llarga, els grups dels menestrals forans va ésser el qui aguantà més bé els embats de les diverses conjuntures.

Per acabar, i contràriament al que ha plantejat la historiografia tradicional, la segona mitat del s. XVI va ésser, pel Regne de Mallorca, d'una gran violència. Aquesta no sols l'exercien els corsaris nordafricans que periòdicament atacaven les costes illenques, sinó també que es tro-

bava en el sí de la pròpia societat. Les Germanies i la seva repressió no havien acabat amb les demandes de pagesos i menestrals, sinó que havien agreujat la seva situació. Nous intents revolucionaris es donaren, almanco, a 1566 i 1618, estroncats de socarrel pels governadors i cavallers. Però, la tensió era present.

Els cavallers, a més a més, es dividien en dues banderies: Torrella i Puigdorfilà (antecedents de Canamunt i Canavall), que ja crearen els seus exèrcits particulars de bandolers. Amb ells, exercien pressió i violència sobre els seus enemics i sobre el conjunt de la població, especialment els pagesos. Les morts indiscriminades, els atacs a possessions, les bregues, ... eren tan habituals que, a 1590, es va considerar notable un període de tres mesos sense cap mort violenta i es va fer constar a en els noticiaris.

Era aquest el context que es donava a Mallorca quan es produí l'expulsió dels moriscos. No pot estranyar, per tant, que una quantitat substancial de mallorquins cercassin la seva Amèrica particular. Havien d'anar a viure lluny de la seva terra, en unes condicions pot ser no massa favorables; emperò, l'emigració podia ésser una sortida i, fins i tot, l'únic sistema de salvar la vida d'una persona i tota la seva família. Els mallorquins que arribaren a València se'n dugueren tot el seu bagatge cultural: forma de xerrar, menjar, devocions, ... i la violència. No de bades, part dels bandolers valencians de la segona mitat del s. XVII i, fins i tot, alguns dirigents de la segona Germania eren mallorquins o fills de mallorquins.

Lobra que es té a les mans presenta, per primera vegada, un estudi en profunditat d'aquesta aventura que afecta a dues terres germanes. És el moment de recobrar el nostre passat amb tot el que tengué de positiu i negatiu. S'ha d'esperar que estudis com aquest serveixin per apropar unes gents que alguns volen mantenir separades. Pels valencians d'origen mallorquí és el moment de reivindicar uns orígens que de cap manera poden deixar en mans de l'oblit. Pels valencians de natura, per recordar que tots provenen d'un allau de població de molts diversos indrets i que aquest orígens no impliquen una jerarquització social. Pel mallorquí, per tenir en compte que, al cap i a la fi, recobram un germans perduts que molts no sabíem ni que teníem. Però també per recordar que el món, fins i tot el nostre món, no acaba a la mar i que Mallorca sovint ha hagut de llançar els seus fills a cercar el pa a altres terres per considerar aquells que avui arriben a les nostres costes amb les mateixes necessitats.

Jaume Serra i Barceló

INTRODUCCIÓ

La notícia que en el segle XVII s'hagués produït una emigració important de mallorquins cap al regne de València (i en menor grau d'eivissencs i de menorquins) com a part del procés de repoblació de les terres dels moriscos després de l'expulsió d'aquests al 1609, no ha estat de coneixement general fins a dates relativament recents. Cal destacar en la difusió d'aquest esdeveniment el paper dels treballs del geògraf Josep Costa *El Marquesat de Dènia. Estudio geográfico* (1977), i sobretot "La repoblació mallorquina a la Marina Alta i al seu entorn en el segle XVII" (1977-1978). L'aparició d'aquests estudis suposà una revelació dins el camp de la historiografia mallorquina i valenciana, no només perquè venia a posar en dubte la teoria que la "repoblació" de València s'haguera duit a terme quasi exclusivament amb pobladors del mateix Regne, sinó perquè mostrava que la participació de colons balears en aqueixa mampresa no era un fet anecdòtic, només extensible a un parell de casos (eren ben coneguts els de Tàrbena i de la Vall de Gallinera, considerats com un fenomen aïllat) sinó que tenia una extensió considerable i un abast encara indeterminat: s'obria el camí a noves recerques. La investigació d'en Costa, que es nodria d'una àmplia recerca documental i que tenia en gran consideració el coneixement de l'onomàstica, va donar a conèixer que l'àrea de major incidència de la presència de repobladors insulars tenia com a nucli central la comarca de la Marina Alta o Marquesat i s'escampava a comarques veïnes —i no tan veïnes, principalment la Marina Baixa, el Comtat i la Safor; també la Vall d'Albaida, la Ribera...

Hi havia, tanmateix, tot un seguit de treballs precedents que ja feien esment a la migració mallorquina, generalment poc difosos i —de vegades— amb afirmacions sobre el fet migratori poc o gens sustentades per les pertinents citacions documentals. En aquests darrers casos desconeixem si les referències a la repoblació mallorquina es basaven només en la intuïció o en la tradició popular o historiogràfica —que també n'hi ha— o si estaven avalades per la documentació.

Entre els historiadors era molt coneguda —i reproduïda— la referència que féu l'il·lustrat valencià Antoni-Josep Cabanilles dins les seues *Observaciones de la Historia, Geografía, Agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia* (vol. 2, 1795-1797) de la repoblació amb famílies mallorquines dels pobles de la Vall de Gallinera:

*La expulsion de los Moriscos despobló el valle [de Gallinera] de tal modo, que el Duque de Gandía, para conservar con utilidad aquella corta porción de sus estados, traxo de Mallorca 150 familias*¹

Però aquest erudit ja feia una cita en la seua exposició d'una obra historiogràfica precedent: el *Báculo Pastoral de la Parroquia de Benicivá. Año 1762*, de la qual era autor Mn. Josep Guillem, rector de Benissivà.

De Tàrbena, la notícia historiogràfica més reculada que hem trobat està continguda al *Diccionario* d'en Pascual Madoz, de 1845:

Expulsados los moriscos en 1610 fue poblada por mallorquines, como lo convence su idioma particular; que aún conservan algo modificado, y el quinquelibre de

¹ Prenem la cita de l'edició del 1958 [CSIC, Saragossa, p. 194].

*defunciones de los años 1616 en adelante. En este año se hizo un reparto de tierras entre los nuevos pobladores y los que había antiguamente, que no pasaban de 17.*²

En Vicent Boix ja tenia coneixement en la segona meitat del segle XIX de l'origen mallorquí dels primers cònjuges registrats al llibre de matrimonis més antic de dues parròquies de la Marina Alta: de la Vall d'Alaguar (el 1864)³ i dels Poblets (el 1865).⁴

El 1888 en Pau Piferrer i en Josep-Maria Quadrado donaven notícia —suposem que amb justificació documental— de la repoblació amb mallorquins dels pobles de la baronia d'Olocau (Olocau de Carraixet i Marines, del Camp de Túria, i Gàtova, de l'Alt Palància), que llavors eren vassalls del virrei de Mallorca, el valencià Joan de Vilaragut.⁵

L'historiador denier Roc Chabàs editava el 1890 la carta de població de l'Atzúvia, en què es feia esment ben explícitament de l'origen mallorquí de la totalitat dels seus repobladors.⁶

El 1922 en Sanchis Sivera en el *Nomenclator geográfico-eclesiástico de los pueblos de la diócesis de Valencia* donava notícies de la repoblació mallorquina de l'Atzúvia, Loxa, Tàrbena i la Vall de Gallinera.⁷

El 1946 en Carmel Giner Bolufer, que indicava haver consultat diverses fonts, parlava de l'origen mallorquí dels habitants d'una redolada de la Marina Alta: la Vall d'Ebo, la Vall d'Alaguar i la major part dels pobles de la Rectoria. En la metodologia d'aquest investigador hi va tenir un paper molt important l'estudi de l'onomàstica. És, clarament, el precursor més directe dels resultats d'en Costa.⁸

El 1952, des de Mallorca, en Josep Obrador es referia a la repoblació de diverses localitats valencianes amb famílies illenques: la baronia d'Olocau, la Vall de Gallinera, la Vall d'Ebo, la Vall d'Alcalà i Tàrbena.⁹

El 1974 en Vicente Pérez Soler ens sorprenia amb la dada —suposem que fonamentada— de l'origen mallorquí dels repobladors de la Foia de Bunyol.¹⁰

El 1975 en Joan Segura documentava la presència d'un grapat de mallorquins (i d'algun menorquí i eivissenc) a Algemesí (Ribera Alta).¹¹

El 1976 en Vicent Garcia i en Joan-Baptista Pedrós ens informaven de l'origen mallorquí d'una bona part dels primers pobladors del Poblenu de Benitatxell (Marina Alta).¹²

El 1978 Mn. Andreu de Sales Ferri publicava interessants dades referents a l'origen mallorquí dels primers habitants de la parròquia d'Alpatró (Vall de Gallinera).¹³

Posteriorment una sèrie de treballs sobre la història local de la comarca de la Marina han anat confirmant les tesis d'en Costa, ja que coincideixen a afirmar l'origen majoritàriament mallorquí dels repobladors d'aquesta contrada. Es tracta, per exemple, dels estudis d'en Pla, referits a la Vall de Guadalest (1986); d'en Josep Vicens, centrats en Pego i en les valls d'Alcalà

² Madoz, II: 57.

³ Donà notícies dels primers nous pobladors d'aquesta vall en una nota que incloïa en la seua novel·la històrica *Omn-al-Kiram* o la expulsión de los moriscos, vol. II: 129. Prenem la referència de Giner Guerri: 337.

⁴ Boix: 16.

⁵ Piferrer-Quadrado: 479.

⁶ Roc Chabàs: *El archivo. Revista de Ciencias Históricas*, IV, 1890, 393-395.

⁷ Sanchis Sivera: 16, 274, 398, 438.

⁸ Giner Bolufer: 46-74.

⁹ Obrador: 172.

¹⁰ Pérez: 88.

¹¹ Segura: 48.

¹² Garcia-Pedrós: 42, 89.

¹³ Ferri: 19-20.

i de Gallinera (1986, 1987); d'en Giner Guerri, referits a Murla i a diverses poblacions veïnes, com ara, la Vall d'Alaguar (1995) o d'en Salvador Sendra, sobre la Vall d'Alaguar (1996).

També en altres comarques han anat apareixent estudis que ens han revelant la presència —important o no— d'illencs entre els nous pobladors de moltes més localitats, escampades arreu del País Valencià, entre les Valls del Vinalopó i la Plana.

Lesplet de treballs produïts al País Valencià contrastava amb el desconeixement absolut —més enllà de l'anècdota— que hi havia a Mallorca del procés migratori cap a València, fins que en Bartomeu Font (1982), a partir de la documentació notarial, va corroborar la importància de l'emigració de llucmajorers a València i donava a conèixer un fragment d'una acta del Gran i General Consell —que ens ha servit per encapçalar el títol d'aquest treball— en la qual s'afirmava, l'11 d'octubre del 1611, que *per poblar lo regne de València ha buydat molt la gent de Mallorca y se'n buyden*.¹⁴ Això i la importància de la fuita dels llucmajorers a València —en Font calculava unes 280 persones— li feren qüestionar —i sembla que desconeixent els treballs d'en Costa— la idea del predomini absoluts dels valencians en la repoblació de la comarca.

Tanmateix ha estat la dialectologia l'àmbit d'estudi que més ha contribuït a la popularització del coneixement de l'aportació insular en la repoblació valenciana. L'existència de trets lingüístics tan cridaners com l'article *es, sa* dins de parles locals valencianes posava molt d'evidència que hi havia hagut una difusió d'elements lingüístics dels parlars de les Illes.

Els estudis sobre la “colònia” lingüística mallorquina al País Valencià s'encetaren amb la tesi sobre el dialecte català d'Alacant, de la mà d'en Pere Barnils (1913). Aquest lingüista donà a conèixer per primera volta la presència de l'article “salat” a Tàrbena i a la Vall de Gallinera.¹⁵

El segueixen les notes que redactà Mn. Alcover arran de la seua visita a aquests pobles, l'any 1918, publicades al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, X, 172-176 i 181-182).

Entre els filòlegs, des que aquests dos filòlegs “descobriren” dins el dialecte valencià meridional l'existència d'aqueixos dos illots lingüístics definits per la isoglosa de l'ús de l'article *es, sa*, ja es parlava àmpliament d'una “colònia” mallorquina al regne de València que tenia la seua explicació en un fenomen particular de repoblació que afectava només els usuaris d'aqueix article (que eren, a la primeria del segle XX, la Vall de Gallinera i Tàrbena).

No coneixem que, des d'aleshores, a Mallorca es difonguessin pus notícies sobre aquests valencians de nissaga mallorquina fins que, devuit anys després, el 1936, en Francesc de Borja Moll, el deixeble i continuador de mossèn Alcover, en descriure la seva estada a la Vall de Gallinera, escrivia que *els habitants de tots els pobles de la Vall saben que són mallorquins, i aquest és el nom que tots els donen*.

Tot i que l'origen mallorquí d'aquests i altres pobles ja havia estat assenyalat pels historiadors i erudits valencians, com ja hem vist, a Mallorca aquest fet era molt poc conegut fins a l'estada del prevere manacorí a la comarca. A part de la curiositat, normalment anecdòtica, que pogués despertar l'existència de “mallorquins” a València, la qüestió no suscità gaire l'interès dels historiadors i filòlegs mallorquins; l'única aportació remarcable fou la d'en Joan Veny, qui va aprofundir molt en l'estudi del mallorquí de Tàrbena¹⁶ i, seguint una mena de tra-

¹⁴ Font: 1982, 420.

¹⁵ Vegeu l'informe “Zur Kenntnis einer mallorkinischen Kolonie” [*Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, VI, pàg. 181-188, 1933].

¹⁶ Joan Veny: “El llegat mallorquí de Tàrbena (Alacant)”, *Lluc*, núm. 614, Mallorca, 1972, 18-20; i “Tàrbena i les petges dels colonitzadors mallorquins”, *Estudis de geolingüística catalana*, Eds. 62, Barcelona, 1978, 226-240.

dició dins la Filologia catalana, va tenir en compte aquests particularismes a l'hora de confeir el mapa de les divisions dialectals del català dins la seua magistral obra *Els parlars (síntesi de dialectologia)*, de 1978, molt difosa, actualment reeditada i ampliada (1998).

A partir dels estudis d'en Jordi Colomina (1985), que va tenir en compte les notícies històriques i antroponímiques donades a conèixer per en Josep Costa (1977-1978) se sap, però, que l'àrea d'influència lingüística mallorquina abraça un redol important dins el valencià meridional, i que té com a centre la comarca de la Marina Alta. Destacam els estudis dels mallorquinismes lèxics, fonètics i morfosintàctics del parlar de la Marina Alta d'en Jordi Colomina:

- 1985: "El parlar de la Marina Alta".
- 1986: "Mallorquinismes a Tàrbena i a la Marina Alta".

Aquestes aportacions suposaren una revelació dins la filologia catalana: es trencava el tòpic del particularisme mallorquí exclusiu de Tàrbena i de la Vall de Gallinera i es posava de manifest la necessitat d'una interdisciplinarietat en els estudis històrics i filològics, els quals podien —i devien— contrastar i compartir objectius i conclusions.

Així mateix cal destacar una sèrie de treballs posteriors que han anat aprofundint molt més encara en el coneixement dels parlars de l'àrea d'influència mallorquina. Es tracta d'una sèrie d'estudis monogràfics sobre diversos parlars locals o subcomarcals.

L'estudi d'en Joan-Lluís Monjo:

- 1993: "*No és lo mateix parlar ab la reina que ab sa gerra*. Sobre l'ús de l'article literari al parlar de Tàrbena".

L'estudi de na Josepa Garcia i d'en Vicent Beltran:

- 1994: *El parlar de Pedreguer*.

Els estudis d'en Vicent Beltran:

- 1995: *El parlar de Callosa d'en Sarrià i de les valls de Tàrbena i Guadalest*.
- 1996: *El parlar de Benissa*.
- 1998: "El parlar de Xaló i la influència dels mallorquins".
- 1998-1999: "Aproximació al lèxic de les valls centrals de la Marina".
- 1999: "Els parlars mallorquinitzants de la Marina".
- 2000: "El parlar de Tàrbena i la influència dels mallorquins".

Així mateix hem de d'assenyalar l'existència d'una tesi doctoral, encara inèdita, centrada en el parlar de la Marina Alta (2000) duta a terme per en Vicent Beltran. Aquest excel·lent treball de recopilació i d'anàlisi arriba a unes conclusions lingüístiques que justifiquen definitivament les conseqüències (en aquest cas dialectals) de la repoblació insular del segle XVII al Regne de València, que apareixen resumides en el seu article "Els parlars mallorquinitzants de la Marina" (1999).

Finalment, i com a presentació d'aquest treball, farem referència als nostres treballs sobre aqueix tema. El nostre propòsit era d'abordar la problemàtica de la investigació sobre la repoblació a partir dels plantejaments d'en Josep Costa, tot tenint en compte les noves aportacions i emprant una metodologia de treball basada en el creuament de les fonts mallorquines i valencianes, que exposarem més envant. Fins ara, els nostres treballs s'han referit a aspectes generals (l'estat de la qüestió) o particulars (estudis monogràfics sobre una determinada localitat, estudis des d'un punt de vista específic):

Treballs de n'Antoni Mas i en Joan-Lluís Monjo:

- 2000: "repobladors mallorquins al Sud del país valencià després de l'expulsió dels moriscs. Cap a un estat de la qüestió".
  - 2001: "repobladors mallorquins a la Marina Alta i Baixa del País Valencià (segle XVII). El cas de Manacor".
  - 2001: "Sobre l'origen dels repobladors de Llíber al segle XVII".
  - [en premsa]: "La mallorquinització onomàstica a la València del segle XVII. L'aportació de la vila de Santa Margalida".
- Treballs d'en Joan-Lluís Monjo:
- 1989: "Els cognoms mallorquins de Tàrbena".
  - 2000: "Els cognoms de Tàrbena".
  - 2000: "Unes notes sobre els primers habitants de Bolulla (segle XVII)".
  - 2001: "Mallorquins i garruts. Una introducció a l'estudi antropològic de la repoblació mallorquina del sud valencià a través de la tradició oral".

Finalment, cal donar a conèixer una discrepància terminològica entre nosaltres mateixos, els autors, relativa a la caracterització d'aqueix procés migratori i que el lector podrà observar per poc que pari esment en l'ús indiscriminat dels termes "repoblador", "colon" i dels seus derivats. L'assentament de colons mallorquins fou —bàsicament— una colonització o una repoblació? Fou una colonització feudal tardana, dirigida pels senyors valencians de la mateixa manera que havien dirigit —com també els senyors mallorquins— la colonització del segle XIII i XIV i en les quals, tant en el segle XIII com el segle XVII, els colons eren *blancs pobres* i els indígenes eren andalusins? O els colons mallorquins es limitaven a repoblar unes terres que havien colonitzat uns altres en el segle XIII i, per tant, hi passaven a ocupar el mateix lloc i el paper —pagadors de renda dins una societat feudal— que abans hi havien tengut els indígenes? Certament, un bon tema per debatre per aquella gent que, com nosaltres —els mallorquins i els valencians—, som fills de conquestes i d'expulsions.

Finalment, ens pertoca agrair la col·laboració desinteressada de molta gent —entre la qual no podem deixar d'esmentar (i és segur que deixarem qualcú, així és que demanam disculpes per endavant) en Vicent Beltran, Joan Buades, en Miquel Castellà, n'Antoni Domingo, na Maribel Guardiola, n'Adolf Minyana, en Jacinto Molines, en Sebastià Riutort, na Isabel Sancho, en Carles Segura, en Jaume Serra i en Felip Vidal— que ens han ajudat, proporcionat informació i fet suggeriments. Gràcies a tots i a totes. Així mateix hem d'agrair l'amabilitat d'alguns capellans que ens han facilitat molt la consulta dels arxius parroquials que custodiaven, una de les principals fonts del nostre estudi (cal advertir que també hi ha hagut qui ens ha negat la consulta, cosa que ha influït negativament en la nostra tasca). Entre aquests, volem manifestar el nostre més sincer agraiement a Mn. Emili Hernández, de Xaló; Mn. Paco Rayos, de Tàrbena; Mn. Josep-Miquel Canyamàs, de Benimassot; Mn. Lluís López, del Castell de Guadalest; Mn. Avelino Castells, d'Alpatró; Mn. Rafael Vilaplana, de Beniardà, Mn. Vicent Canet, de Dénia, Mn. J. R. Gadea, d'Orba. Així mateix el volem fer extensiu a na Glòria Maçanet, de Fàgeca, i al Sr. Garcia Carrió de Pedreguer.

Santa Margalida-Tàrbena, novembre de 2001

1. L'EXPULSIÓ DELS MORISCS I LES SEVES CONSEQUÈNCIES

L'expulsió dels moriscs del 1609 —la culminació de la neteja ètnica iniciada més de tres segles i mig abans, tal com la qualificà n'Antoni Furió¹⁷— suposà la pèrdua de prop d'un terç de la població del Regne de València (unes 400.000 persones). Una pèrdua d'efectius demogràfics d'aqueixa magnitud havia de causar una minva sobtada dels ingressos del fisc reial i, sobretot, de les rendes percebudes pels senyors feudals propietaris de senyorius habitats majoritàriament —o totalment— per moriscs. Així doncs, tant per als uns com per als altres era urgent procedir al repoblament de les terres abandonades. Una tasca que començà gairebé al mateix temps de l'expulsió, però que ensopegava amb la tendència cap a l'estancament de la població del Regne de València, clarament visible en les darreries del segle XVI. Aquest estat de coses n'impedia la recuperació demogràfica i, consegüentment, l'ocupació de la totalitat dels territoris abans poblats pels moriscs. No és estrany, doncs, que els cristians vells del País Valencià s'assentassin preferentment a les terres baixes i a les hortes pròximes a la costa, on podien obtenir terres amb rendiments acceptables.¹⁸ A les zones muntanyoses, més poc aptes per a l'agricultura cerealícola, però superpoblades fins al moment de l'expulsió, la insuficiència dels efectius fou suplida principalment amb l'afluència de repobladors de fora del Regne.

Tot i els avenços assolits per la historiografia, resten encara per definir les característiques d'aquest procés migratori. En alguns casos —com podria ser el cas dels repobladors del Principat, de Castella o del Regne de França— sembla un moviment autònom;¹⁹ en altres, com l'assentament de repobladors genovesos i mallorquins, es tracta d'un procés dirigit —o si més no estimulat— pels senyors valencians i que, en el cas dels colons mallorquins, només és explicable per la intervenció directa dels senyors valencians, sobretot pel que fa a la l'organització de l'embarcament dels colons mallorquins en direcció cap a València. Però, abans de passar a estudiar el procés d'assentament dels colons mallorquins, caldrà descriure les circumstàncies que, a Mallorca estant, propiciaren l'èxit de la iniciativa repobladora dels senyors valencians.

¹⁷ Furió 1995: 311.

¹⁸ Furió 1995: 311-324.

¹⁹ Poitrineau 1976.

2. MALLORCA A DARRERIES DEL SEGLE XVI I EN ELS INICIS DEL SEGLE XVII

Els diferents estudis sobre la distribució de la terra de darreries del segle XVI —en la seva majoria basats en els cadastres (*estims*) del 1578— mostren que les grans explotacions (possessions) ocupaven el gruix de la superfície dels diferents municipis de la Part Forana. En tots els municipis de què disposam de treballs sobre aquest aspecte (Felanitx, Manacor, Muro i Santa Margalida), les grans tinences suposaven més del 90% de l'extensió total de cada un. Tots els indicis i referències que coneixem sobre altres municipis indiquen que aquesta era la tònica de tota la ruralia mallorquina de l'època. Segurament no ens equivocarem si afirmam que les grans tinences ocupaven, en el conjunt de la ruralia, una extensió superior al 80% de la seva superfície, si aquesta no era, com hem vist, superior al 90% (vegeu la taula). L'anterior i l'extremada polarització en la distribució de la possessió de la terra a cada terme, i també dins les mateixes comunitats rurals, explica que la majoria de les seves famílies pageses tenguessin patrimonis insuficients per a la subsistència. Concretament, el 60,1% dels posseïdors de Campos, el 57,1% dels de Felanitx, el 57,5% dels de Manacor, el 49,3% dels de Muro i els 60,9% dels de Santa Margalida tenien béns amb una valoració igual o inferior a 200 lliures, que solien consistir en una casa i en una o dues —com a molt.— parcel·les de terra.²⁰ La polarització era encara més accentuada a Pollença i Alcúdia, viles on el 57,4 i el 71,9% dels posseïdors —respectivament— tenia béns valorats entre 0 i 100 lliures.²¹

PARCEL·LACIO A DIFERENTS TERMES DE LA PART FORANA (1578)²²

Terme	Extensió (Km ²)	total tinences	núm. parcel·les	% total tinences	extensió (hectàrees)	% extensió terme
Felanitx	169,5	992	833	84,0	1027,8	6,0
Manacor	342,3	1035	927	89,6	924,8	2,8
Muro	90,5	1015	954	94,0	874,4	9,7
Santa Margalida	115,1	423	365	86,3	387,1	3,4

Quelcom semblant esdevenia en els termes d'Andratx, Esporles, Sóller i Valldemossa, estudiats per Ferrer Flórez,²³ on la gran majoria dels contribuents tenien béns amb una valoració inferior a 499 lliures. Per a la majoria d'aquests posseïdors el conreu de les seves terres els devia resultar insuficient per assolir la subsistència, atesos l'entitat del seu patrimoni, els rendiments mitjans de la terra i els càlculs de consum de cereals per a aquesta època. Tot plegat impedia l'autoreproducció de la gran majoria de la població de la ruralia al marge de les grans explotacions, on es concentrava el gruix de l'oferta de treball —ja fos temporal o fixa, com els missatges— i de terres en arrendament, fonamentalment petites parcel·les cedides en forma de rotes.

²⁰ Barceló 1998, Mas 1997, Vaquer 1978, 1987,1991.

²¹ Mayol, 2001: 68.

²² Elaboració pròpia a partir de Barceló 1998, Mas 1997 i Vaquer 1978, 1987,1991.

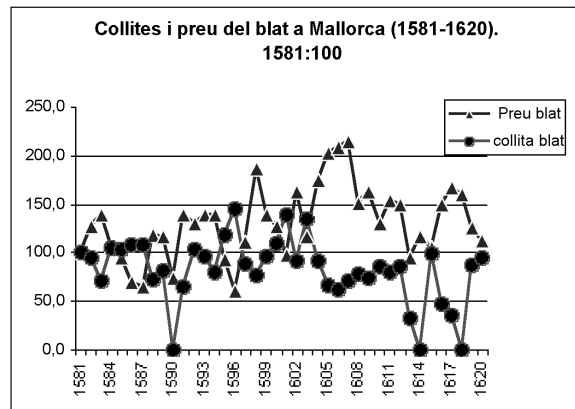
²³ Ferrer, 1974.

Aqueixa situació s'agreuà pel continu creixement de la població que seguí la Germania, que va provocar la subdivisió continuada de les tinences pageses.²⁴ El 1573, segons es desprèn de la recaptació del morabatí, es recuperaren per primera vegada els nivells demogràfics assolits en la primera meitat del segle XIV (el 1329).²⁵ Aquest creixement, si atenem a estudis centrats en altres fonts, com talles, estims i registres parroquials, degué ésser molt superior al que reflecteix la recaptació d'aqueix impost i, d'altra banda, mostren com la tendència a l'augment de la població es mantenia a darreries del segle XVI i en els inicis de la següent centúria. Així es desprèn, per exemple, de l'evolució del nombre de contribuents als estims de diferents poblacions. A Santa Margalida, el nombre de contribuents passà dels 95 del 1459 als 204 del 1553 i als 480 del 1613 —per tant, s'hauria quintuplicat respecte del 1459—; a Manacor, passà dels 388 del 1511 als 744 del 1581; a Pollença, dels 426 del 1501 als 711 del 1572 i als 911 del 1608; a Alcúdia, dels 329 del 1500 als 705 del 1600.²⁶

L'augment de la població se sustentava en la intensificació del treball a les parcel·les posseïdes per la petita pagesia i, sobretot, per l'eixampla de l'àrea de conreu a les possessions i, també, per l'arrendament de trossos de garriga (rotes) de les possessions i de les comunes als estrats més pobres de la pagesia. La naturalesa primordialment extensiva d'aqueixa expansió, que suposà la rompuda i el conreu de terres marginals, fins aleshores dedicats a les pastures, aviat causà la caiguda dels rendiments, la minva del producte per càpita i, en el primer decenni del segle XVII, la detenció del creixement de la producció cerealícola, que en alguns casos, com fou el d'Alcúdia, ja s'hauria produït a darreries del segle XVI.²⁷ De més a més, cal tenir en compte que, regularment, la producció de cereals de l'illa era insuficient per al consum de la població, la qual cosa que en feia imprescindible la importació. Aquesta manca afectava tant a la Ciutat —un dels principals centres de consum— com a les viles, ja que bona part de les collites n'era detreta directament mitjançant els delmes i altres drets feudals —rendes a part de fruits, com la tasca— i els arrendaments de les possessions. Això feia que

els municipis de la Part Forana es vessen forçats a adquirir blat per al consum dels seus veïnats i, fins i tot, per a la sembra. Per tant, en els primers decennis del segle XVII, quan la producció de cereals iniciava el seu declivi, amb un raig-i-roll de males anyades que tengué el seu cim el 1613, la població mantenia la seva tendència a l'alça i els preus dels blats s'havien incrementat de manera significativa, la situació devia ésser especialment crítica.

Font: elaboració pròpia a partir de Vaquer (1987)

²⁴ Sobre la conjuntura agrària a Mallorca durant els segles XVI i XVII vegeu els estudis de Juan Vidal 1987, Jover 1998, Vaquer 1987. Sevillano 1974. L'illa hauria assolit, a darreries del segle, una població d'entre 85.000 i 90.000 habitants Juan, 1991: 244.

²⁵ Mas 1997 i buidatge personal de la talla del 1613 de l'Arxiu Municipal de Santa Margalida, núm. reg. 1813; Pujol 1992; Mayol 2001; Deya-Mas-Rosselló 2002; Vaquer 1978, 1987,1991.

²⁶ Deya-Mas-Rosselló 2002

Tot plegat explica que en el darrer quart del segle XVI ja es documentin moviments migratoris d'una certa entitat, que tenien a Ciutadella²⁸ i Sardenya —i, en aqueixa illa, sobretot, la ciutat de Càller—, com a principals destinacions. En Francesc Serra de Gayeta ja documentà els preparatius de 18 veïnats de Pollença i les seves famílies —en total, entre els uns i els altres, de 75 persones— que l'octubre de 1599, *tenint propòsit i deleberatió de partir-nos de Mallorca a la insigne i preclara ciutat de Càller de la illa de Sardenya*, contractaven al Port d'Alcúdia el seu viatge cap a aquella ciutat.²⁹ I, un any més tard, un testimoni d'un procés localitzat per n'Onofre Vaquer afirmava que aquell any, *en la ciutat de Caller (...) se moriren més de cent homes de Felanig*³⁰. A més, en la població sarda de Vilamare existeix, segons reporta el mateix autor, un barri mallorquí (*quartiere maiorchino*) on el segle XVII es documenta la presència de mallorquins.³¹

Aqueixa situació devia formar part de l'agenda diària del virrei de Mallorca en el moment de l'expulsió dels moriscs, el valencià Joan de Vilaragut, senyor de la baronia d'Olocau³². El virrei també devia conèixer perfectament —de fet, ell mateix n'era afectat als seus dominis— la sagnia demogràfica provocada per l'expulsió dels moriscs i la urgència de procedir a la repoblació. No seria gens estrany, doncs, que el virrei haguera actuat de pont entre les autoritats mallorquines i els senyors feudals de les comarques valencianes, que havien perdut 2/3 parts dels seus efectius³³ a fi d'atreure-hi pobladors des de Mallorca. De fet, la historiografia mallorquina ja s'havia referit al paper del virrei com a possible organitzador del transport de colons mallorquins cap al seu propi feu valencià (*habia tratado de atraer a su despoblada baronia de Olocau multitud de familias isleñas*, escrivien Piferrer i Quadrado).³⁴ Però l'anterior, a hores d'ara, no sembla probable, atès que gairebé no hem localitzat colons mallorquins a la baronia d'en Vilaragut i que aquest va morir el desembre de 1610. El seu substitut, durant nou mesos, de manera interina, fou el mallorquí Pere Ramon Safortesa, aleshores procurador reial, i de manera definitiva per un altre senyor Valencià, Carles Coloma. A l'entretant, continuava la migració mallorquina cap a València.³⁵

Segons Josep Obrador, el duc de Gandia, senyor d'extensos dominis a la comarca de la Marina, hauria destacat en l'operació de captació de colons mallorquins, i hauria estat secun-

²⁸ Que s'hagué de repoblar després del saqueig turc del 1578. Sobre això vegeu Sastre 1986.

²⁹ Serra de Gayeta 1982: 265-267.

³⁰ Tot i que es podria tractar, almanco en part, d'una migració temporal, com proposa el mateix Onofre Vaquer —un altre dels testimonis del procés declarava que stant en Felanig vingueren molts homes i dones qui se'n eran anats a Càller— el fet és que el mateix autor ha documentat als llibres sacramentals d'aquella població sarda nombrosos mallorquins, com també matrimonis entre mallorquins i felanitxers (Vaquer 2001: 256-257). A més, cal ressenyar que en Miquel Deyà estudià les activitats d'un mercader mallorquí, en Pere Femenia, establert, no sabem si temporalment— a Càller, ja que les seves activitats es documenten entre 1623 i 1626 (Deyà 1998: 147-154).

³¹ Vaquer 2001: 257.

³² Juan 1996:168-171.

³³ Costa 1977-78: 80-81.

³⁴ Pau Piferrer-Josep Maria Quadrado. España... 479; és tracta, però, d'una dada que no hem pogut contrastar.

³⁵ Juan 1996: 168-171.

³⁶ Sabido es que al ser expulsados de Valencia los moros, por los años de 1609 se encontraron sin manos que labrasen las tierras muchas heredades de los magnates del Reino. Entonces fue cuando algunos señores llamaron en su auxilio a las gentes de la payesía de Mallorca para labrar los campos de su señorío. Entre estos podemos contar a D. Juan de Vilaragut, señor de la baronia de Olocau y en aquel entonces virrey de Mallorca, que atrajo a su despoblada baronia multitud de familias isleñas, reclutadas a fuerza de dádivas y promesas. Igualmente debemos contar al Duque de Gandia que suplico al Virrey gente mallorquina para repoblar sus tierras. Acudieron unas 150 familias y se establecieron en la "Vall Gallinera" formando actualmente unas ocho poblaciones tan diminutas que entre todas no exceden mucho de las setecientas casas. En parte poblaron también los valles de Ebro [sic] y Alcalá. Otro de estos señores terratenientes fue el Marqués de Aitona, poseedor del castillo y lugar de Tàrbena, que cuenta actualmente con un censo de unas 1.500 almas (Obrador 1952: 172).

dat per altres senyors feudals de l'indret, com la marquesa d'Aitona, senyora de Tàrbena.³⁶ Però, tot i que l'anterior resulti plausible —les terres del duc de Gandia i Tàrbena foren repoblades per colons mallorquins—, no n'hi ha constància documental coneguda. Dissortadament, no hem pogut localitzar cap referència de com es concretà la captació dels colons i de com s'organitzà el seu transport i el seu embarcament. Però el fet és que l'agost del 1610 ja es documenten colons mallorquins residents a València³⁷ i que el mes següent les fonts mallorquines ja es fan ressò de la importància dels moviments migratoris. Així, el 22 de setembre de 1610, un dels preveres de Muro s'oposà a les pretensions de part del Reverend comú d'aquella vila a comprar una casa situada a l'esmentada població per tal com en *est temps tothom se'n va a la població de València i les cases vindran a valer no res*.³⁸ El setembre del 1611, en una reunió del Consell de Santa Margalida —una de les poblacions més afectades per l'emigració— s'exposaven les dificultats amb què ensopogava la redempció del deute municipal. *Los dinés faltan*, argumentava el jurat, *per so que hi a molts manfallits* [deutors a les talles], *los uns que són a València, altres que són morts*.³⁹ L'11 d'octubre del 1611 el Gran i General Consell, en una sessió duita a terme a fi d'efectuar l'escrutini anual de cereals, va determinar que no calia comprar-ne pus per mor que *per poblar lo regne de València ha buydat molt la gent de Mallorca y se'n buyden*.⁴⁰ Com es desprèn de l'anterior citació i del context en què es produí —a fi de justificar la minva de les necessitats d'importació de cereals— l'emigració cap a València havia assolit magnituds que, almanco per als contemporanis, eren més que rellevants.

Cal suposar que, almanco de tot d'una, les autoritats mallorquines no posaren cap impediment a la iniciativa, ja que els potencials emigrants eren les borses de població més pobres del Regne i, sobretot, consumidors efectius de queviures en èpoques de carestia. Però al cap de dos anys, el 1613, les magnituds del procés migratori, probablement agreujat per la carestia d'aquell any, ja semblaven preocupar a les autoritats mallorquines. En una de les reunions del Gran i General Consell s'exposava que *estes temporades* (...) [han estades] *tan stèryls que molts d'habitadors són forçats buydar aquest Regne y mudar-se ab ses mullers y infants en altres terres de què se han seguit los inconvenients tan notoris de pèrdues axí de persones mortes com captivades*.⁴¹

La captura dels vaixells mallorquins i la seva submissió a la captivitat no era només un recurs retòric de les autoritats. Així es pot apreciar en el procés instruït contra el capità anglès Guillem Garret,⁴² a hores d'ara una de les escasses referències directes a com es desenvolupava un viatge dels repobladors mallorquins cap a València. El 26 de novembre de 1611 l'esmentat Garret havia segrestat la tripulació (27 turcs i magribins, 11 jueus i 63 moros granadins) i la càrrega d'un viatge que s'havia iniciat amb el trajecte Alger-Tetuà. Formaven part de la mercaderia segrestada 20 captius cristians que els pirates duïen a vendre a Tetuà —el capità desvià el trajecte cap a Alacant i, barata haver rescatat els captius, demanava el favor pel seu delictes.

L'interessant és que els captius cristians eren mallorquins que s'havien embarcat per desplaçar-se a la repoblació de València: *“El cap[ità]n justifica esta pressa con lo siguiente, lo uno con el servicio q[ue] dize hizo a Dios en rescatar 18 ó 20 captivos christianos, la mayor parte déllos mugeres y niños mallorquines q[ue] avian sido presos por corsarios yendo de Mallorca a Valen[ci]a a poblar.”* Per les edats i sexe d'aquests malaaurats viatgers (*“20 christianos: dos hombres, cinco mugeres y 13 niños de diferentes edades”*) i per les dades de l'apresament podem imaginar que es tractava d'una remesa d'emigrats que, si havien estat capturats en la seva totalitat, devien ser familiars de colons ja desplaçats, atès el predomini de les dones i dels infants, tot i que part podien ser famílies desplaçades més tardanament cap a València.

³⁷ Vicens, 1987.

³⁸ Fiol-Rosselló-Payeras 1991: 177.

³⁹ Arxiu Municipal de Santa Margalida, Consells, 9. Sessió del 21 de setembre de 1611.

⁴⁰ Font1982, 420.

⁴¹ Juan 1991: 245.

⁴² ACA, Consell d'Aragó, Secretaria del regne de València, llig. 607, f. 14. És esmentada aquesta notícia per Torres 1977: 12.

3. NOTES METODOLOGIQUES

Abans de passar a descriure l'assentament dels colons illencs a València, cal descriure les fonts en què ens hem basat i quin mètode hem seguit a fi d'estudiar-les, cosa que —pensam— resulta imprescindible per entendre i valorar adequadament bona part de les afirmacions que farem durant el text.⁴³

3. 1. LES FONTS I EL MÈTODE D'ESTUDI

Habitualment, la font emprada per conèixer l'origen dels colons han estat els llibres sacramentals dels arxius parroquials, atès que en els diferents tipus documentals resulta freqüent que es faça menció explícita de l'origen de les persones que hi apareixen consignades. De fet, el més habitual és que l'origen no es registri o que ho siga de forma imprecisa. Per tant, ha estat necessari completar aqueixa informació amb el creument de dades procedents de fonts mallorquines (talles, estims, protocols notariaus, documents sacramentals) i valencianes (cartes de població, relacions de veïnats, documents sacramentals).

3.1.1 Els arxius parroquials

Tal com hem exposat, els arxius parroquials constitueixen una de les principals fonts d'informació, sobretot —cosa que no succeeix sempre— si en els diferents tipus documentals es fa menció explícita de l'origen de les persones que hi apareixen. Amb aquesta finalitat hem fet consultat els llibres de matrimonis, bateigs i defuncions i, més ocasionalment, els de confirmacions. Generalment solen ser els llibres de matrimonis dels *Quinque libri* els qui indiquen el lloc de naixença dels futurs cònjuges, com també el nom dels pares, cosa que permet d'identificar i reconstruir les famílies dels colons. Altres fonts d'informació poden ser la referència explícita de l'origen dels padrins de bateig o dels padrins i testimonis de noces —aqueixa informació, dissortadament, no sol aparèixer en la majoria d'arxius que hem consultat. Alguna volta, però en molt clares vegades, també s'indica l'origen d'algun dels difunts d'una parròquia. Encara que puga aparèixer una referència molt detallada de l'origen dels anomenats dins els documents sacramentals, resulta més freqüent que només es faça referència a la procedència mallorquina, sense especificar-ne el poble de naixement. O, fins i tot, és possible que no es faça cap menció a l'origen dels citats.

Tanmateix, que s'indiqui només l'origen mallorquí constitueix una informació prou valuosa, sobretot si es tracta de llinatges que coincideixen amb cognoms valencians preexistents. En alguns casos hem pogut identificar com a nadiues d'una població mallorquina a persones de les quals no s'assenyala aqueix origen a la font valenciana, atès que apareixen als llibres d'esponsoris i de bateigs de parròquies illenques. Cal dir que només hem establert aqueixa identificació en els casos en què es produeix una coincidència absoluta entre els prenomes i llinatges dels contraents de la població amb els de les persones que apareixen casades a

⁴³ Aqueixes notes metodològiques reproduïxen, gairebé de forma literal, les consideracions sobre aqueix aspecte que havíem exposat a Mas-Monjo 2001-a i Mas-Monjo (en premsa).

València o quan aquesta coincidència s'estableix entre els prenom dels pares que apareixen en la partida de baptisme i dels pares que consten en les fonts valencianes.

3.1.2 Els estims (cadastres) i les talles

L'estudi de les talles —relacions de contribuents— i els estims —avaluació dels béns dels contribuents— que es conserven a diferents arxius illencs, que hem consultat directament o per mitjà de diferents publicacions, ofereix una informació onomàstica de gran utilitat per tractar d'identificar els colons dels quals només s'indica l'origen mallorquí, i en alguns casos, d'aquells que no s'indica el seu origen. A més, l'existència d'estims contemporanis al procés migratori permet, en bastants de casos, reconstruir l'extracció social dels migrants. A més, l'estudi conjunt d'aquestes talles ens permet conèixer l'evolució de la distribució onomàstica i, també, mesurar l'impacte, onomàstic i demogràfic, de l'emigració cap a València.

3.1.3 Els protocols notariais i clàusules testamentàries

Hem fet servir també informació procedent de protocols notariais de l'Arxiu del Regne de Mallorca. Tot just hem encentat la consulta d'aquesta font, d'una considerable magnitud. Tanmateix, però hem pogut localitzar documentació —directament o a diverses publicacions— de considerable interès sobre la trajectòria vitals dels immigrants, com és el cas d'actes notariais en què els colons, abans de partir cap a València, alienen part dels seus béns, o, una volta establerts a València, alienen el seus béns a l'illa. També caldria dur a terme un buidatge acurat de les disposicions testamentàries i dels llibres de capbreu de misses dels arxius parroquials de Mallorca, on, en alguns casos, hem pogut localitzar espigolar dades d'interès.

3.2. ELS RESULTATS DE LA RECERCA: COLONS DOCUMENTATS DIRECTAMENT I COLONS MOLT PROBABLEMENT NATURALS D'UNA DETERMINADA POBLACIÓ

El creuament de les fonts a les quals ens hem referit anteriorment ens ha permet localitzar colons documentats directament com a naturals de Mallorca o d'una determinada població o dels quals hem pogut constatar de manera inequívoca aqueixa naturalesa mitjançant altres vies, com la seva identificació en els llibres sacramentals mallorquins. El nombre de colons documentats directament podria ésser superior, però hem decidit considerar que les dades documentals referides a persones amb el mateix prenom i llinatge, si no disposam de dades que ens permetin diferenciar-les, es refereixen sempre a la mateixa persona. Aqueixa circumstància —la repetició de nom i prenom— resulta freqüent, i es deu tant a la imposició dels noms de fonts dels pares com a l'assentament de diferents famílies de colons emparentades elles amb elles. D'altra banda, hem considerat que altres colons, dels quals no s'assenyala el seu origen o només s'indica que són mallorquins, com a molt probablement naturals d'una determinada població. El criteri per establir aqueixa proposta d'identificació ha consistit a fixar quatre condicions, de les quals els colons n'havien de complir almanco dues:

- Que portassen una combinació de nom i prenom existents a la població mallorquina a darreries del segle XVI i en els inicis del segle XVII;
- Que portassen un llinatge que, dins el conjunt de l'onomàstica dels colons, haja estat documentat únicament com a originari d'una determinada població (com Calafat, Monjo, Molines, Ordines, Server..., en el cas de Santa Margalida) o quan la seva associació amb el prenom amb el qual apareixen associats fos molt poc habitual i que haga estat documentada en les fonts mallorquines;
- Que residissen a contrades afectades considerablement per l'emigració mallorquina (Xaló, Tàrbena, Benimassot, Tollos...);
- En el cas que estassen casats, que el cognom del cònjuge fos també habitual a la població d'origen, cosa que suposa eliminar dels càlculs els matrimonis contrets amb dones d'altres pobles —els matrimonis se solien celebrar en la població on residia la núvia—.

Així, hem considerat els "*cònjuges mallorquins*" Martí Canet i Joana Fluixana com a molt probablement originaris de Santa Margalida pels següents fets:

- Apareixen persones anomenades Martí Canet a Santa Margalida de forma interrompuda des del 1553 fins al 1613 (en aquest estim tots els homes amb aquest cognom nomien Martí);
- El cognom de la seva dona —Fluixà— era un dels més freqüents de Santa Margalida: el portaven 9 caps de família el 1595, 11 el 1603 i el 13 el 1613 (el que el col·locava, en aquesta talla, com el sisè llinatge més freqüent).
- En la seva localitat de residència (Benimassot) també es documenten altres colons originaris de Santa Margalida.

De la mateixa manera, hem considerat que els colons de llinatge Gaià establerts a Pedreguer el 1646 eren molt probablement mallorquins i originaris de la vila de Sant Joan perquè:

- El llinatge Gaià sembla que no existia en la comarca abans de l'expulsió dels moriscs;
- Una de les persones que apareix associada amb aqueix llinatge a Pedreguer el 1646 és la vídua de n'Arnau Gaià;
- En la carta pobla de la vall de Gallinera del 1611, en la qual els colons són descrits com *omnes oriundi ex insula balearis*, hi apareix n'Arnau Gaià;
- Gaià és un llinatge, dins el conjunt de l'onomàstica mallorquina del segle XVI, molt característic de la població de Sant Joan;
- En els estims de Sant Joan del 1578 hi apareix un posseïdor anomenat Arnau Gaià, ferrer.⁴⁴

Tot plegat, es tracta d'una tasca lenta i complicada, que cal dur a terme per a cada colon o llinatge, però que és l'única manera de proposar un origen concret amb una certa fiabilitat. Per la mateixa raó, hem deixat de banda un bon nombre de colons o habitants de les comarques receptors de la migració mallorquina, que podrien ésser illencs i/o originaris de determinades poblacions però per als quals, ara com ara, no podem proposar aqueixa identificació

⁴⁴Rosselló 1985: 102.

amb prou fonament. D'altra banda, cal tenir en compte que aquest treball vol ésser simplement un estat de la qüestió. Cal encara el buidatge i sistematització d'una bona partida de fonts mallorquines i valencianes, entre les quals es compten arxius parroquials valencians on tenim notícia que s'hi ha documentat mallorquins.

3. Els llinatges homòfons

A l'hora d'identificar la procedència insular d'alguns dels colons des dels quals només coneixem el nom i el cognom (perquè formaven part d'un llistat nominal, perquè dins el document en què estaven localitzats no hi havia cap referència a l'origen) ha estat de gran importància la qüestió de la preexistència d'una gran quantitat de cognoms en terres valencianes. Ja ens referirem en el capítol dedicat a l'onomàstica que hi ha ocasions en què la correspondència és només homòfona i, per tant, es pot produir una assimilació entre cognoms d'etimologia o forma diferent (per exemple *Morell* i *Morei*, *Gener* i *Giner*, *Palmer* i *Palmir*). Anomenem, per tant "homòfons" els cognoms que poden suscitar dubtes pel que fa al seu origen, perquè tant podem considerar-los, si no tenim més dades sobre els seus portadors, valencians com balears. Per tant, per evitar falses conclusions hem tingut en compte la problemàtica d'aquestes homofonies i hem seguit aquestes pautes:

1. Hem considerat automàticament com a valencians aquells cognoms en què no hi havia una documentació a la mateixa zona en què ens apareixien que ens testificàs que hi havia colons illencs portadors d'aqueixos llinatges per l'entorn. Sobretot hem descartat aquells llinatges en què hi havia una documentació en els pobles de cristians vells de la comarca de la seua presència abans de la repoblació. Per exemple, del cognom Miralles no tenim constància a la Marina que haja sigut portat mai per cap colon illenc i, en canvi, sí que tenim documentada la seua presència a Pego almenys des del segle XVI.
2. En el cas que siga un cognom format o molt característic de les Illes —i, en aquest darrer cas, el fet que siga un cognom no atestat al regne de València des de l'època medieval i sí a Mallorca— ens aboca a considerar-lo d'origen balear. És el que succeeix, per exemple, amb els llinatges Bennàsser, Benimelis, Femenia, i Llodrà —llinatges toponímics formats a l'illa durant el segle XIII— o amb cognoms com Babiloni, Fluixà, Omar, Ordines, Quecles, Tatxiuet, o Torrendell.
3. En el cas que d'un cognom tinguem constància documental tant del seu origen valencià anterior a la repoblació, com balear, dut al segle XVII, si no hi ha dades documentals auxiliars que ens resolguen l'enigma de la seua identitat ens obliga que el considerem "dubtós". Es pot realitzar llavors un percentatge incloent o no els casos dubtosos; en tot cas és necessari advertir-ho. En aquest punt és molt important l'ús de fonts auxiliars (fonts parroquials, fonts judicials, fonts administratives). Donarem un parell d'exemples d'aquesta problemàtica:

A la carta pobla atorgada a Almoines (Safor)⁴⁵ hi ha almenys 11 cognoms que a simple vista ens podríem considerar balears (i que, de fet, han estat documentats com a originaris de

Mallorca o Eivissa en pobles ben propers: com ara, a la comarca de la Marina, o en el Comtat). Però ja el mateix document ens desenganya de la nostra primera apreciació i ens adverteix de l'origen valencià de la gran majoria dels portadors d'aqueixos llinatges: Morant procedia del mateix lloc d'Almoines; Pasqual, de la Font d'en Carròs (Safor); Costa, Rovira, de Gandia (Safor); Blanquer, Cabrera, Carrió, Durà, Garcia, de Calp (Marina); Pastor, de Benigànim (Vall d'Albaida). L'únic mallorquí del document es deia Aulet: aquest cognom, només l'hem trobat entre els pobladors siscentistes d'Altea.

Entre els habitants documentats a Gata a través de la segona carta pobla (1645) i del cens de la Generalitat (1646) hi havia que duïen els cognoms Durà, Febrer, Mulet, Pastor, Pons, Serra, Soler, Tur, Vives; tots considerats com a homòfons dubtosos, perquè de tots hi ha documentació que ens indica la presència en pobles de l'entorn abans de 1609 i així mateix en pobles de repoblació, duits per illencs. Però el testimoni d'en Font⁴⁶ ens ha ajudat a, almenys per ara, descobrir la procedència dels portadors del cognom Mulet a Lluçmajor i no a Dénia (d'on eren també característics). Els llinatges Malonda i Vives, habituals al Regne de València, també els portaven repobladors naturals del poble mallorquí de Santa Margalida establerts, respectivament, a Beniaia i a Xaló.⁴⁷ A Murla, una de les escasses poblacions amb predomini de cristians vells dins la Marina, en un cens de 1603⁴⁸ trobam documentats els llinatges *Cabrera*, *Llambies*, *Mari*, *Puig*, *Sancho*. Una mica d'anys després, i no gaire lluny, per les localitats veïnes documentam colons mallorquins amb aqueixos mateixos llinatges: *Cabrera* a Ondara (procedent de Manacor), *Llambies* a Tàrbena (procedent d'Artà), *Puig* a la Vall d'Ebo (procedent de Campos) i a Llíber (procedent de Lluçmajor) i *Giner*, *Mari* i *Sancho* a Fageca (procedents d'Alaró, Petra i Alcúdia). Retrobam el mateix perill de confusió entre alguns dels cognoms dels caps de les famílies de Sant Joan d'Alacant i Benimagrell, *que se'n són anat a biure de aquella a les terres que se han despoblat dels moriscos*⁴⁹ —*Garcia*, *Joan*, *Martí*, *Pons*, *Ripoll*, *Vicent*; possiblement algun d'aquests es degué instal·lar per la Marina. A la carta de població de Benidoleig (1611) es documenten, dins el mateix document, un colon mallorquí amb llinatge *Serra* i un colon de la contrada (de Pego) amb el mateix cognom.

⁴⁶ Font: 423.

⁴⁷ El llinatge Malonda ha estat documentat com a originari de Santa Margalida a Beniaia per Josep Costa (Costa 1977-78: 88). Antoni Vives, fill de Joan Vives de la Torreta, natural de Santa Margalida, residia al Regne de València a la vila de Xaló (ARM PN 5008 f. 130).

⁴⁸ AHN, Osuna, llig. 1220/3. Prenem la informació de Giner 1995: 265.

⁴⁹ Continguts en una interessant carta enviada per les autoritats de la dita vila al Consell d'Aragó, 1613: Arxiu de la Corona d'Aragó, CA, Secretaria del Regne de València, 702.

⁴⁵ Sanchis-Gil: 114.

4. L'EMIGRACIÓ MALLORQUINA AL PAÍS VALENCIA EN EL SEGLE XVII

Volentes ad Civitatem Valentiae nos transmigrare

Tot i que, com hem avançat abans, ignoram com es dugué a terme la captació de colons, hi ha indicis ferm que indiquen que almanco part d'ells tengueren temps de preparar el viatge. Així ho mostra que es documentin futurs migrants venent els seus béns poc temps abans del desplaçament cap a València —segurament a fi de reunir doblers amb els quals costejar les primeres despeses una volta assentats a València—, o que també se'n documentin nomenant procuradors per tal que administrassen els seus béns o perquè n'alienassen una part.

Així ho havem pogut apreciar quan hem analitzat l'extracció social i les activitats de diferents famílies de migrants i, també, en altres notícies que hem espigolat. Així, el 20 d'agost de 1610, els artanencs en Jordi Ginard i la seva esposa Joana, feien constar la seva voluntat d'emigrar a València juntament amb els seus fills (*volentes ad Civitatem Valentiae nos transmigrare una cum filiis et tota domo nostra et bonis*) i nomenaven procurador el seu nebot Antoni Català per tal que alienàs les cases que posseïen dins la vila d'Artà.⁵⁰ El 6 d'octubre de 1610 la Cúria del batle de Lluçmajor feia saber que en Joan Noguera *se'n sia anat en València i age venut les dites cinquanta ovellas*.⁵¹ El 8 de maig de 1611, en Jaume Pieres i la seva esposa na Margalida Fluixana, conjugues de la vila de Muro, expressaven la seva voluntat d'abandonar el regne de Mallorca (*volentes a presenti Regno Maioricarum decedere*) partir cap a la ciutat —segurament cal entendre el Regne— de València (*ad civitatem Valentiae*), per la qual cosa nomenaven procurador en Rafel Carrió de l'esmentada vila.⁵² Tanmateix, cal fer esment que la destinació dels migrants no sempre s'explicita a les fonts, tot i que per la seva extracció —habitants de la Part Forana— es pot presumir que engrossaven les files dels que es dirigien cap a València. Així, el 5 de maig de 1610, n'Antoni Garcies, natural de Porreres però resident a Deià, simplement esmentava la seva intenció d'absentar-se de Mallorca (*a presenti Maioricarum Regno recedere intendo*) i encomanava a la seva esposa Joana Garcia i Deia que tengués cura dels seus béns.⁵³ Un altre cas —estrany pel fet que el migrant fos una dona fadrina— es documenta l'any següent a la vila de Muro. Allà n'Antonina Fluixana, donzella filla d'en Joan Fluixà, feia constar la seva voluntat abandonar el Regne de Mallorca (*volens a presenti regno Maioricarum decedere*) i nomenava procuradora la seva germana.⁵⁴ A més, indicis de casos de migració “rebotida”; és a dir, de persones mallorquines o d'origen mallorquí assentades a València i que abans havien residit a altres contrades. Un cas inequívoc és el de na Margalida Femenia, “viuda natural de la ciutat de Càller del regne de Mallorca”, resident a

⁵⁰ “[20/agost/1610] *Jordi Ginard villae de Artà et Joanna, conjuges, volentes ad Civitatem Valentiae nos transmigrare una cum filiis et tota domo nostra et bonis, facimus, constituimus et ordenamus procuratorem [...] vos Antonium Català predictae villae de Artà, nepotem meum [...] et signanter cum potestate alienandi domos nostras sictas in dicta villa mihi, dicto Georgio, in dotem constitutas per dictam Joannam uxorem meam [...]*” (ARM, M, 1270, s/f.). Deven la informació a Mn. Antoni Gili Ferrer.

⁵¹ Font 1982: 421.

⁵² ARM PN 5019 f. 89.

⁵³ ARM PN 3036 f. 212-213.

⁵⁴ ARM PN 5019.

⁵⁵ Vi cens 1987 i 1987.

Pego.⁵⁵ El llinatge Femenia és inequívocament mallorquí —format a Santa Margalida—. Com explicar, doncs, l'aparent contradicció entre la mallorquinitat del llinatge de na Margalida Femenia, que s'indicà que era del Regne de Mallorca, però que s'afirmà que era natural de Càller, a l'illa de Sardenya? Cal tenir present que, com ja havíem indicat anteriorment, aquesta població rebé una important immigració mallorquina en la segona meitat del segle XVI —i possiblement en les primeres dècades del XVII.⁵⁶ Així, doncs, cal pensar que na Margalida Femenia era filla o descendents d'emigrants mallorquins. Si arribà a Pego —on també es documenten altres persones procedents de Càller— des d'aquella població o des de Mallorca és una incògnita.

Mudar-se ab ses mullers y infants...

Les anteriors referències poden servir per il·lustrar un dels principals trets de la migració mallorquina cap a València: el predomini absolut dels grups familiars sobre el total de migrants, cosa que la diferencia clarament, per exemple, de la migració occitana cap a Catalunya. En aquest darrer cas, es tracta d'una immigració en què predominen els hòmens fadrins molt joves, que acudien en un primer moment per dedicar-se temporalment a determinades faenes al Principat i al final acabaven en gran part establint-s'hi.⁵⁷ La documentació de l'època ens il·lustra d'una gran quantitat de matrimonis de marits ultrapirinencs amb catalanes, cosa que demostra el seu interès per arrelar i integrar-se a Catalunya.⁵⁸ Contràriament, els mallorquins, com exposarem més detingudament quan analitzem els vincles de solidaritat que els unien una volta establerts a València, sembla que preferien els matrimonis amb altres mallorquins o descendents de mallorquins o, fins i tot, amb gent procedent del seu mateix poble.

La documentació que tenim pel moment a l'abast —arxius parroquials mallorquins i valencians, cartes pobles, documents d'establiments— ens ha permès de reconstruir fins i tot la composició d'algunes d'aquestes famílies. Vegeu alguns exemples de la composició i trajectòria d'aqueixes famílies de repobladors:

- En Bernat Femenia “d'en Gaspar” i na Caterina Monjo “de n'Antoni Barraca” nasqueren a Santa Margalida. Es casaren en aqueixa vila el 26 de desembre de 1592. En Bernat Femenia és un dels colons anomenants a la carta pobla de la Vall de Xaló (1611); s'establí primerament a Llíber, i posteriorment a Xaló. Portaven de Mallorca els seus fills Gaspar i Pere, els quals es casaren a Xaló amb dones nascudes també a Santa Margalida: n'Isabet Pont, el primer (1625); na Margalida Serra (abans de 1620) i na Catalina Pastor, el segon (1630).
- El matrimoni artanenc format per en Joan Maçanet i na Joana Joan, s'establí a Fàmorca (Vall de Seta) en una data propera a 1613. Potser aquest Joan Maçanet fos el mateix que du aquest nom a la carta pobla de Xaló (1611) —població en què ja no té més continuïtat documental.⁵⁹

⁵⁵ Cal recordar que el mercader mallorquí Pere Femenia s'havia establert a Càller, (Deyà 1998: 147-154).

⁵⁶ Vegeu, per exemple, Rafat: 47, Gual: 35

⁵⁷ A Manresa, per exemple, els matrimonis entre nuvi occità i núvia catalana són molt superiors (un 87,4 %) als que uneixen occitans entre si (només un 7,8 %, una dada completament oposada a la situació de les colònies mallorquines del regne de València) i als que uneixen nuvis catalans amb núvies occitanes (un 2 %) (Rafat: 52). Però hi ha coincidència, en general, en el predomini dels pagesos per damunt d'altres activitats com pastors o menestrals (molts d'aquests occitans són, per exemple, mestres de cases, serradors —un ofici ben característic dels alvernesos—, teixidors) (Vegeu, per exemple, Rafat: 55, Gual: 37).

⁵⁸ A la Fàgeca hi ha documentat amb el mateix cognom n'Agustí Maçanet, de Capdepera. Potser hi devia haver una relació familiar entre aquests dos.

Sabem gràcies al primer llibre de matrimonis de l'Arxiu Parroquial de Fàgeca que quan arribaren a València tenien almanco dos fills: na Joana (que es casà amb el manacorí Cristòfol Benimelis, 1613) i n'Antònia (que es casà amb el manacorí Joan Benimelis, 1617), i que encara tingueren una filla a Fàmorca (na Rafela, nascuda al 1614). En Joan Maçanet, ja vidu, es tornà a casar a 1620, i prengué per muller la també vídua Joana Febrer (qui fins aqueix moment vivia a Barxeta; casada amb en Miquel Bonet).

- En Llorenç Perelló “d'en Miquel” i na Margalida Pastor “d'en Martí” nasqueren a Santa Margalida. Es casaren en aqueixa vila el 25 de novembre de 1617. Devers 1620 ja estaven establerts a Xaló; portaren de l'illa les seues filles Catalina i Margalida; en Miquel, en Joan i n'Isabet-Joan ja nasqueren segurament al regne de València. Sabem que na Catalina es casà a Xaló amb en Pere Font (1627) i, després d'enviudar, amb Antoni Ferrà (1635) —tots dos també nascuts també a Santa Margalida—, na Margalida es casà a Xaló amb l'oriolà Andrés Saló (1630), en Miquel es casà a Benitaia (Vall de Gallinera) amb na Clara Mengual (1638), i en Joan a Benidoleig amb na Bàrbera Far (1642).
- En Jaume Torrents, nasqué a Artà (fill de n'Antoni Torrents i de n'Antonina Morei) on es va casar el 25 de juliol de 1610 amb na Catalina Ordonyes (filla d'en Pere Ordonyes i de na Catalina Ferrer). Tots dos s'establiren a Tàrbena el 1616 —juntament amb en Bernat Torrents, possiblement germà seu (de qui ja no hi ha més documentació). En Torrents morí a una edat avançada, ja que va morir el 26 de gener de 1662.

Però també tenim notícia també de colons que partiren de l'illa de manera completament aïllada: no els coneixem parents ni persones del mateix poble de origen que emigrassen amb ells. És el cas, per exemple del pollencí Bartomeu Campamar “de Bóquer”, fill de n'Antoni Campamar i de na Margalida Pont, de qui tenim constància per fonts mallorquines que ja el 1628 vivia a València.⁶⁰ Pel costat valencià l'hem trobat solament a partir de l'any anterior, 1627, a l'Arxiu Parroquial de Xaló, en una acta matrimonial —es casà amb na Catalina Montaner.

Un reflex ben clar ferm del predomini absolut dels matrimonis, sobretot joves, en el desenvolupament de la repoblació és la freqüència que trobem en els registres de bateigs del primer decenni de la repoblació (1610-1620)⁶¹ la fórmula “*cònjuges mallorquins*”. Es tracta d'una dada complementària sobre la identitat dels progenitors que es refereix als colons que ja vingueren casats de Mallorca i arribaren a València encara en edat de tenir fills —i protagonitzen els primeres actes de bateig dels arxius dels pobles colonitzats, ja que encara no havien donat pas del tot a la generació dels colons nascuts a l'illa però casats al continent. Per exemple, a la parròquia de Fàgeca hi ha 36 batejos en el període 1611-1622, dels quals la gran majoria —33— són protagonitzats per aquests “*cònjuges mallorquins*”, que de fet eren 12 matrimonis.⁶²

A les comunitats que es crearen rere la repoblació hi havia una població basada en matrimonis joves amb força descendència —cosa que justifica l'accelerat increment de la població en aques-

⁶⁰ Hi ha dos texts de desembre de 1628 que tracten uns assumpte de deutes que devia cobrar l'esmentat Bartomeu Campamar “*del Regna de València ara al present habitador y domiciliat*” (ARM, *Llibre d'actes del notari Antoni Torrendell 1625-1630*, Sig. T-291, fol. 193 i fol. 190 v. Devem la informació a n'Antoni Domingo).

⁶¹ És clar, en aquells arxius on hi ha informació s'inicia en dates tan reculades; la majoria de sèries documentals que hem consultat comencen, però, al decenni de 1620.

⁶² Els dos matrimonis restants són ja de mallorquins casats al regne de València (amb un total de 5 bateigs), mesclats amb aquests.

tes contradades inicialment desertes, com veurem. Per exemple, a la *Visita de la Yglesia Parrochial de Tàrbena del año 1654*⁶³ hi ha una anotació que indica que el més ancià de Tàrbena el 1644 tenia una quarantena d'anys: “*Según se refiere en la visita del año 1644 hay en d[icha] yglesia de Tàrbena una administración y celebración de misas perpetuas que son en número 27, con renta para ellas de 5 L 9 S 8 D, y en dcha visita se declara que no se hallava ni se sabía quién respondiese la renta y se mandó que se hiciessen diligencias en averiguarlo, y d[icho] Rector Mn. Pedro Las Heras, que publicó la dcha visita del año 1644 por cuya cuenta han corrido las diligencias, y refiere que no se ha podido descubrir de ninguna manera por ser los pobladores nuevos y el más antiguo de 40 años, llamado Bartholomé Roselló mayor*”. Aprofitem aquesta nota anecdòtica —segurament matisable⁶⁴— per il·lustrar com, efectivament, la gran majoria dels colons eren persones joves.

Qui eren els emigrants?

Disposam de poques referències sobre l'extracció social dels emigrants, només referides a les localitats de Llucmajor i de Santa Margalida però que —pensam— poden resultar suficientment representatives del procés. En Bartomeu Font, tot referint-se als emigrants llucmajores afirma que *diferentes tipos notariales nos introducen en un tipo de emigrante, perteneciente al estamento de la pequeña propiedad y impulsado por el espíritu de conquistar-se una mayor posición*.⁶⁵ L'estudi del patrimoni de les activitats de diferents migrants originaris de la vila de Santa Margalida, una de les més afectades per la migració, fan pensar que la gran majoria dels emigrants tenien patrimonis d'escassa consideració o que, fins i tot, no en posseïen. En podem veure alguns casos:

En Mateu Albanell, es casà el 1580 a Santa Margalida amb na Margalida Serra, filla d'en Miquel Joan,⁶⁶ amb la qual tengué almanco tres fills a Mallorca, en Mateu, na Francisca i n'Antonina.⁶⁷ El 1603, segons consta en els estims elaborats aqueix any, posseïa tenia una casa valorada en 45 lliures, una sort de terra d'una quarterada, valorada en altres 45 i béns mobles valorats en altres 3 lliures.⁶⁸ El 28 de juliol de 1610, segurament poc abans de partir cap a València, va vendre la sort a en Joan Femenia Massana per 70 lliures⁶⁹. Aqueixes 70 lliures, i potser la venda d'altres béns mobles, devien ser l'únic capital amb què comptaven ell i la seva família quan s'assentaren a la Vall de Xaló, on ja apareixen com a residents a la carta pobla del 1611.⁷⁰

El seu germà Jaume, casat amb na Caterina Rosselló el 1597,⁷¹ apareix en els estims del 1603 com a posseïdor d'una casa nova, estimada en 110 lliures; d'una altra casa, de la qual s'indica

que era de la seva esposa; d'una sort de terra valorada en 60 lliures —que un hom pot suposar, pel seu valor, que devia tenir una extensió d'entorn d'una quarterada—. També es consignaren en els estims *milloraments* valorats en 10 lliures, mobles estimats en 5 i la percepció d'un cens de 15 sous, valorada en 10 lliures.⁷² D'altra banda, cal fer esment que en Jaume Albanell no era un pagès, o almanco no es dedicava únicament a les tasques agràries: el 1603 apareix documentat com a escolà⁷³ i el 1605 com a mestre de gramàtica.⁷⁴ Així i tot, atesa l'entitat dels seus béns era lluny de ser una persona benestant. El 31 de juliol la seva muller Caterina va fer donació a sa mare Joana d'unes cases i corral que tenia a la vila de Santa Margalida.⁷⁵ Cal pensar que aqueixa donació es dugué a terme poc abans de partir cap a València, com sembla indicar que es produís dos dies després que el seu cunyat Mateu i també desplaçat a València, vengués una sort de terra. Un altre cas és el d'en Baltasar Serra, fill d'en Miquel Joan i, d'acord amb l'anterior, germà de na Margalida, esposa de Mateu Albanell. El 1595 es casà amb n'Antonina Estelric,⁷⁶ amb la qual tengué a Mallorca almanco quatre fills: en Baltasar, en Gabriel, en Jaume i na Joana.⁷⁷ En els estims del 1603 apareix com a posseïdor d'una casa valorada en 40 lliures, d'una quarterada i mitja valorada en altres 40, de tres quartons de terra valorats en 64,5 lliures, de mitja quaterada de terra valorada en 63 lliures i d'una una bístia valorada en 16 lliures.⁷⁸ En Baltasar Serra, establert, com el seu cunyat Mateu Albanell, el 1611 a la Vall de Xaló, és un dels immigrants dels quals hem aconseguit documentar el patrimoni que tenia béns de major entitat, però que, en tot cas, no devien permetre la subsistència d'una família d'almanco sis membres i l'alimentació de la bístia de feina. El 3 de setembre de 1610 en Baltasar Serra i la seva esposa Antonina, varen vendre a en Pere Estelrich, germà de l'esmentada Antonina, la peça de tres quartons de terra que posseïen —valorada en els estims en 64,5 lliures— per només 5 sous.⁷⁹ Es tracta, evidentment, d'un preu simbòlic, que pot ser responia al pagament de qualque deute o herència, que els esposos pretenien liquidar abans d'abandonar l'illa. O, simplement, es tractava, a la pràctica, d'una donació al seu cunyat, com la que havia fet na Catalina Rosselló a sa mare abans de partir cap a València. Una partida que, si més no en alguns casos, sembla decidida a l'aviada, com la del parent d'en Baltasar Serra,⁸⁰ en Miquel Joan Serra, que deixà a Santa Margalida unes *cases principiades* que confrontaven amb unes *cases y trast de Baltasar Serra tan bé matex absent*.⁸¹

Altres colons sembla que encara tenien béns de menor entitat. En Jeroni Estelric —molt probablement el documentat a Tollos el 1611— tenia 25 lliures *per tot lo que té*; el 1613 en Cristòfol Molines —establert a Tàrbena— una casa i dos ases; el mateix any en Cosme *Gasias* o *Garcias* —documentat a Xaló el 1622 i casat amb na Catalina Morell— tenia com a únic

⁶³ Prenem la cita dels papers inèdits de l'historiador Adolf Salvà i Ballester, que transcriu aquest llibre procedent de l'AP de Tàrbena avui desaparegut (agraïm la gentilesa d'en Joaquim Ronda Pérez).

⁶⁴ Devers 1640 ja havien mort la majoria dels patriarques de la repoblació; encara que un decenni després encara llegim a les actes de defuncions alguns noms i cognoms que coincideixen amb els dels primers establits. Potser és incorrecta la dada que ens ofereix la visita parroquial, potser eren absents llavors alguns dels antics habitants del poble o potser són els seus fills.

⁶⁵ Font 1982: 421.

⁶⁶ Arxiu Diocesà de Mallorca I/66-M/1-11, Matrimonis de Santa Margalida (1), 1580, març, 11.

⁶⁷ Mas-Monjo, en premsa.

⁶⁸ *Matheu Albanell per la case* -XXXXV ll. s.; *la sort de Son Sant Martí* -XXXXV ll. s.; *per lo que té en case* -III ll. s. (AMSM 1812)

⁶⁹ ARM PN-677 f. 16-18.

⁷⁰ Mas-Monjo, en premsa.

⁷¹ Arxiu Diocesà de Mallorca I/66-M/1-11, Matrimonis de Santa Margalida (1), 1597, juliol, 17.

⁷² *Jaume Albanell per la casa noua* -CX ll. s.; *per la casa de sa muller* -LX ll. s.; *la terra de Famanía* -LX ll. s.; *lo molí* -VIII ll. s.; *per los milloraments* -X ll. s.; *lo que té en casa* -V ll. s.; -XVI s. *cens de Pere Famanía* -X ll. s. (AMSM 1812)

⁷³ Arxiu Diocesà de Mallorca I/66-M/1-11, Matrimonis de Santa Margalida (1)

⁷⁴ *Jaume Albanell ha acabat de servir de mestre y la vila stà sens mestre per ansenyar los minyons* (AMSM, consells, 9, 1605, octubre, 9).

⁷⁵ ARM PN 5018 f. 24v-25v.

⁷⁶ Arxiu Diocesà de Mallorca I/66-M/1-11, Matrimonis de Santa Margalida (1), 1595, gener, 18.

⁷⁷ Mas-Monjo, en premsa.

⁷⁸ *Baltasar Serra per la casse* -XXXX ll. s.; *une quarterada migga de terra al camp d'en Gran* -XXXX ll. s.; *per una bístia* -XVI ll. s.; *per 3 cortons terra a Son Rocelló* -LXIII ll. -X s.; *migga quarterada a Famanía* -LXIII ll. -VI s. -VIII. (AMSM 1812)

⁷⁹ ARM PN C-677 f. 115-117.

⁸⁰ Fill d'un altre Miquel Joan Serra.

⁸¹ AMSM 2845 (1635).

bé a Santa Margalida una casa *junt ab Toni Quetglas*. El fet que una part significativa dels colons procedents de Santa Margalida no apareguen en els estims de 1603 i 1613 d'aquella població ens indica que no posseïen béns, tot i que és possible que no hi apareguessen per mor que encara no s'haguessen emancipat en el moment d'elaborar-se aquestes estimacions de riquesa. En tot cas, tot l'anterior sembla confirmar que, efectivament, la gran majoria dels colons procedia dels estrats més desfavorits de la societat mallorquina de l'època.

Lèxit de la iniciativa, a part de les facilitats que haguessin pogut oferir per les autoritats, creiem que és fàcilment explicable: n'hi havia prou a prometre —i que la promesa fos avalada per les autoritats— terra a bastament a menestrals, jornalers i a pagesos que, o bé no en tenien, o els resultava insuficient per a la seva subsistència. Una gent —en paraules d'en Josep Costa— que, empesa per la necessitat, va esdevenir la “mà d'obra barata” disposada a repoblar les terres que els repobladors originaris del regne de València abandonaven per mor del pes de les exigències senyorials.⁸²

Uns altres emigrants...

Lauge del bandolerisme a Mallorca durant els segles XVI i XVII i els intents de les autoritats mallorquines de reprimir aquesta pràctica propiciaren que un bon nombre de bandolers fugissin de Mallorca. Segons Jaume Serra, *quan un bandoler es veia perseguit, intentava deixar l'illa momentàniament. Podia passar a qualsevol indret de la Mediterrània. D'aquesta manera es detecten bandolers mallorquins a Catalunya, València o Itàlia, igualment que s'hi troben comissaris que n'intentaven la captura i extradició*.⁸³ Aquest fou el cas d'en Joan Rosselló Talo, un dels bandejats de la colla de Selva, executat l'agost de 1622 a Palma, el qual havia estat capturat a Oriola (Alacant).⁸⁴ Fins i tot, València podia esdevenir el lloc on es consumaven els enfrontaments violents entre els bandolers mallorquins. Així, el desembre de 1623 i a Pollença estant, na Caterina Capó mare del difunt Antoni Torandell, na Jerònia Alemany, la seva vídua, el seu germà Miquel Torandell i en Joan Cabanelles exposaven que en dies passats, quan l'esmentat Antoni Torandell era a València l'havien mort de punyalades i d'una arcabussada i *segons se te opinió en dit cas seria stat Miquel Domingo Manescal ferrer, absent*.⁸⁵ El regne de València, a més, era una de les destinacions que les autoritats mallorquines fixaven en els guiatges o salconduits que concedien als bandolers i bandejats de l'illa. Per exemple, l'agost del 1643 les autoritats comunicaven al batle de Selva que havien concedit llicència a en Pere Rubí, bandejat pregonat mort o viu, del terme d'aquella vila, per *ambarcar-se per anarsen a habitar al Regne de València o a altre part fora del present de Mallorca ...*, on no podia tornar fins passats 3 anys. El bandejat, a l'entretant, havia de romandre en un dels convents fora dels murs de la ciutat on estaria guiat i assegurat *fins a la primera ambarcació o vaixell per a València, en lo qual estarà guiat fins a terra ferma*.⁸⁶

⁸² Costa 1977: 80.

⁸³ Serra 1997: 20.

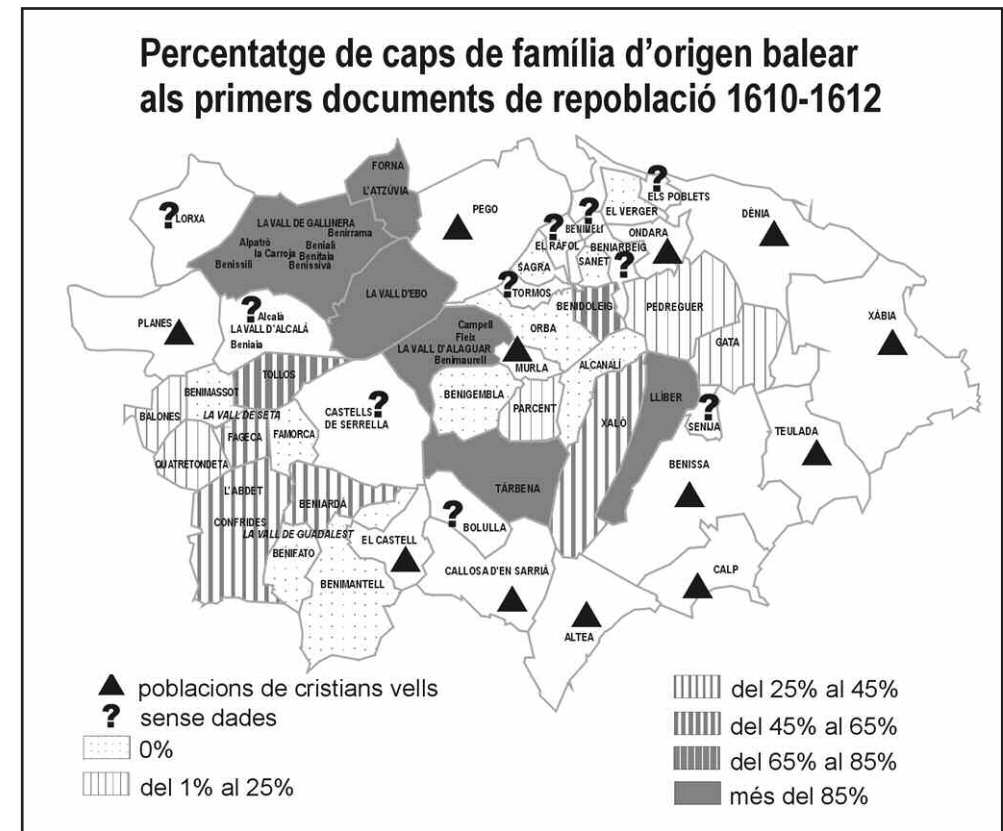
⁸⁴ A.R.M. Audiència, Sig. AA. 229, f. 53, 64, 84. Devem la citació documental a n'Antoni Domingo.

⁸⁵ A.R.M. Sig. 941, fol.245. Devem la citació documental a n'Antoni Domingo.

⁸⁶ ARM Audiència, Sig. AA 230, f. 369. Notícia documental proporcionada per n'Antoni Domingo.

Quan arribaren els colons illencs a les poblacions morisques?

Per respondre a la qüestió de la cronologia de l'establiment dels repobladors illencs a les terres que havien estat dels moriscs valencians ens centrarem en una mostra de pobles de la Marina i del Comtat. Amb les dades que disposam d'aquests pobles tractarem d'explicar de quina manera va evolucionar la composició del les comunitats que es crearen en la primera meitat del segle XVII, com a conseqüència la repoblació; ens fixarem principalment en els moviments dels colons illencs. A fi de copsar tots aquests moviments i canvis demogràfics contrastarem la procedència dels colons representats a la primera documentació de la repoblació de cada indret (ens referim a les cartes pobles i els documents d'establiments) amb la dels caps de família d'aquests mateixos pobles una trentena d'anys després,⁸⁷ registrats, per exemple, en el cens de 1646.⁸⁸ Ho mostrarem amb l'ajut de mapes.

⁸⁷ Es tractarà, per tant, d'un mitjà una mica simplificador de la realitat, ja que no s'hi té en compte la totalitat dels membres de cada nova comunitat sinó només els caps de família —hòmens, viudes que figuren en nom dels seus marits. Però la dificultat per trobar informació de moltes poblacions (per la desaparició dels arxius parroquials, en molts casos) ens ha forçat a centrar-nos només en aquests indicadors.

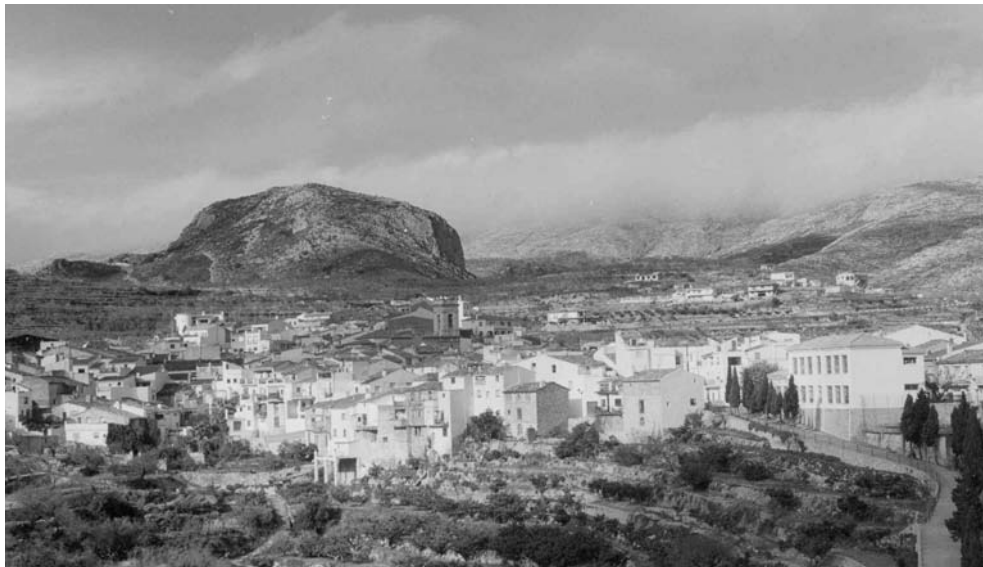
⁸⁸ Ens referim al cens del regne de València realitzat al 1646 per iniciativa de la Diputació, amb la col·laboració de les autoritats municipals. Es pot consultar a l'ARV (Generalitat, núm. 4825-4829). Encara que, per a alguns pobles, hem hagut d'acudir a altres fonts. Ens hem basat en fonts parroquials, concretament en els llibres de confirmats més propers a 1646, per extreure el nom dels caps de família de les valls de Guadalest i Seta (Arxius parroquials de Beniardà, Benimassot, el Castell de Guadalest i Fageca). En el cas de Quatretondeta, Sanet, i Balones, com que no s'hi conserven documents parroquials, ens hem hagut de valdre dels llistats del registre de Maridatge i Coronatge de 1660 (ARV, Mestre Racional, 10422 bis).

Observem que els primers establiments on predominen els colons mallorquins de què tenim constància se situen a la Vall d'Alaguar, a l'Atzúvia, a la Vall d'Ebo, a la Vall de Gallinera, a Llíber i a Tàrbena —en les cartes de població de la majoria d'aquestes localitats ja es fa una referència explícita a l'origen mallorquí de la totalitat dels seus repobladors.

També farem esment a les poblacions de colonització mixta (aquelles que compten amb un contingent de repobladors d'origen insular mesclat amb percentatges variables de repobladors d'uns altres orígens: autòctons valencians, castellans). Destaquen pel seu percentatge mitjà d'insulars Benidoleig i Tollos. Amb xifres menors, entre el 40 % i el 10 %, comptaven així mateix amb illencs entre els seus primers repobladors. Fàgeca, Gata, la part alta de la Vall de Guadalest,⁸⁰ Parcent, Pedreguer i Xaló.

En primer lloc, descriurem els assentaments en què la totalitat dels colons procedia de les Illes. Hem dit que les mateixes cartes de població fan esment de l'origen insular dels signataris del document. Així a Tàrbena,⁹⁰ en la primera carta pobla, atorgada per la marquesa d'Aitona amb data de 25 de desembre de 1610, s'afirma que els beneficiaris eren *omnes agricultoribus insulae Majoricae oriundi*. Els seus noms eren: Pere Amengual, Bartomeu Bennàsser, Melcior Bennàsser, Jaume Cifre, Joan Durà, Joan Ferrer, Joan Guardiola, Bartomeu Mas, Bernat Mas, Joan Picó, Bartomeu Puigserver, Martí Sastre, Joan Seguí, Martí Seguí, Miquel Seguí, Miquel Soliveres i Miquel Vidal.⁹¹

Vista de Tàrbena des de sa Muntanyeta

⁸⁰ Els actuals municipis de Beniardà i Confrides (amb l'Abdet).

⁹⁰ Municipi muntanyenc de la Marina Baixa que al segle XVII constituïa l'anomenada Vall de Tàrbena, formada pel nucli de Tàrbena (homònim de la vall, hereu del llogaret morisc de Benitalfà) i el Poble de Dalt, actualment despoblat (hereu de l'antic llogaret de Benixebel).

⁹¹ Arxiu Comtal de Orgaz, fons de Callosa d'en Sarrià, I-8. Demem la informació a na Júlia Campón.

A la carta de població de la Vall de Gallinera⁹² i de la Vall d'Ebo⁹³ (datada a 10 de juny de 1611, atorgada pel duc de Gandia) es diu que els representants dels nous pobladors d'aquestes valls eren *omnes oriundi ex insula balearis*.⁹⁴ Els seus noms eren: Antoni Alemany, Antoni Arbona, Antoni Ballester, Joan Ballester, Joan Barceló, Pere Bononat (o Bonanat), Mateu Busquets, Nicolau Camallonga, Jaume Cardell, Salvador Cerdà, Gabriel Cortei major, Gabriel Cortei menor, Jordi Cortei, Antoni Dolç, Miquel Dolç, Pere Domènec, Rafel Espasa, Sebastià Estarelles, Jaume Fiol, Bartomeu Font, Arnau Gaià, Guillem Gallur, Bartomeu Garcia, Gabriel Garriga, Joan Guerau, Jaume Guerola, Joan Jaume, Bernat Joan, Rafel Jover, Francesc Maiol, Joan Maiol, Miquel Mas, Rafel Mesquida, Guillem Montaner, Jaume Oliver, Joan Hostalnou, Antoni Palau, Pere Palau, Guillem Palmer, Antoni Pellisser, Miquel Pellisser, Damià Peres, Antoni Perpinyà, Pere Picornell, Joan Pieres, Antoni Porcell, Rafel Prohoms, Mateu Quintana, Joan Ramis, Jeroni Ribot, Joan Roig, Frederic Rombau, Pau Rombau, Antoni Sastre, Miquel Sastre, Bernat Seguí, Joan Seguí major, Joan Seguí menor, Josep Seguí, Miquel Seguí, Pere Seguí major, Pere Seguí menor, Pere Serra, Pere Simó, Sebastià Socies, Gabriel Torrents, Miquel Torrents, Pau Torres, Sebastià Torres, Antoni Triai, Lluçia Verger, Gabriel Vicenç, Pere Vicenç i Pere Vicenç.⁹⁵

A la de la Vall d'Alaguar⁹⁶ (datada a 14 de juny de 1611, atorgada pel duc de Gandia) és diu que els repobladors eren *omnes agricolae, ex insula Maioricarum oriundi*. Els seus noms eren: Antoni Ballester, Francesc Ballester, Mateu Ballester, Bartomeu Benimelis, Joan Camps, Onofre Camps, Antoni Carreres, Jaume Caselles, Bartomeu Cerdà, Joan Fàbregues, Joan Ferragut, Ramon Lull, Antoni Mas, Miquel Mas major, Miquel Mas menor, Gabriel Moll, Joan Moll, Antoni Morei, Guillem Pujol, Telm Pujol, Rafel Ramis, Antoni Riera, Jaume Riera major, Jaume Riera menor i Joan Riera.⁹⁷

A la de l'Atzúvia⁹⁸ (datada a 28 d'agost de 1611, atorgada per en Francesc Roca), diu que eren *agricultores omnes naturales Regni Majorice*; nomien Sebastià Calvó, Pere Conill, Gabriel Cortei, Gabriel Pons, Joan Roig i Gabriel Vicenç.⁹⁹

I, encara que no ho indique textualment —la constatació s'ha de fer amb l'ajut de fonts posteriors—, apreciam també la presència absoluta de mallorquins a Llíber, ja des de 1611. Sembla que tots els colons signataris de la carta pobla de la vall de Xaló¹⁰⁰ establerts en aqueix poble eren nascuts a Mallorca. Els seus noms són: Climent Amengual, Bernat Femenia, Pere

⁹² Municipi de la Marina Alta constituït actualment per 8 pobles: Benissli, Alpatró, Llombai, la Carroja, Benitaia, Benissivà, Benialí i Benirrama; al segle XVII persistien encara, a més, la Solana, Alcúdia i Benimarsoc.

⁹³ Municipi de la Marina Alta constituït actualment per un únic poble, que és homònim de la vall en què està assentat. El nucli que resta és hereu de dues poblacions antigues, els Villans i Benissuai. Al segle XVII hi havia, a més, els llogarets de la Serra, la Solana i Benissit.

⁹⁴ Encara que potser no tots devien tenir aqueix origen. Si no es tracta d'un cas més d'identificació per homonímia, dins les actes sacramentals de l'AP de Benissivà hem trobat, per exemple, parroquians amb el cognom Jover (naturals d'Ibi) i Torres (naturals de Pego) que són valencians. Així mateix hem d'excloure de la llista el gandià Frederic Rombau, batle de la Vall, i el denier Joan Hostalnou o de l'Hostalnou, batle de Pedreguer.

⁹⁵ AHN, Osuna, llig. 562, núm. 44. Demem la informació a en Miquel Marçà.

⁹⁶ Municipi de la Marina Alta constituït pels nuclis de Campell, Fleix i Benimaurell, que popularment són més coneguts com el Poble de Baix, el Poble d'Enmig i el Poble de Dalt.

⁹⁷ AHN, Osuna, llig. 1007/4. Citat per en Giner Guerri: 335.

⁹⁸ Municipi de la Marina Alta que pertany físicament a la vall de Pego. Ddins del seu terme municipal s'inclou Fornà, que abans de 1609 era de població mixta cristiana i musulmana.

⁹⁹ Roc CHABAS: *El archivo. Revista de Ciencias Históricas*, IV, 1890, 393-395.

¹⁰⁰ La carta de població de la Vall de Xaló (formada pels actuals municipis de la Marina Alta de Xaló —l'antic Ràfol— i Llíber, a banda de diversos nuclis que no foren repoblats) es va redactar el 12 de setembre de 1611. L'hem consultada a l'Arxiu de la Diputació de València, Fons duquessa d'Almodóvar, Drets senyorials (1801-1815), caixa 3.

Llull, Francesc Mas, Miquel Mas, Onofre Mas, Sebastià Mas, Antoni Monjo, Miquel Monjo, Pere Montserrat, Pere Morell, Joan Noguera, Pere Noguera, Pere Oliver, Francesc Penya, Rafel Pou, Bartomeu Puig, Jordi Puig, Antoni Puigserver, Joan Ros, Llorenç Reus, Miquel Salvà, Jaume Vidal, Miquel Vidal i Miquel Vidal.

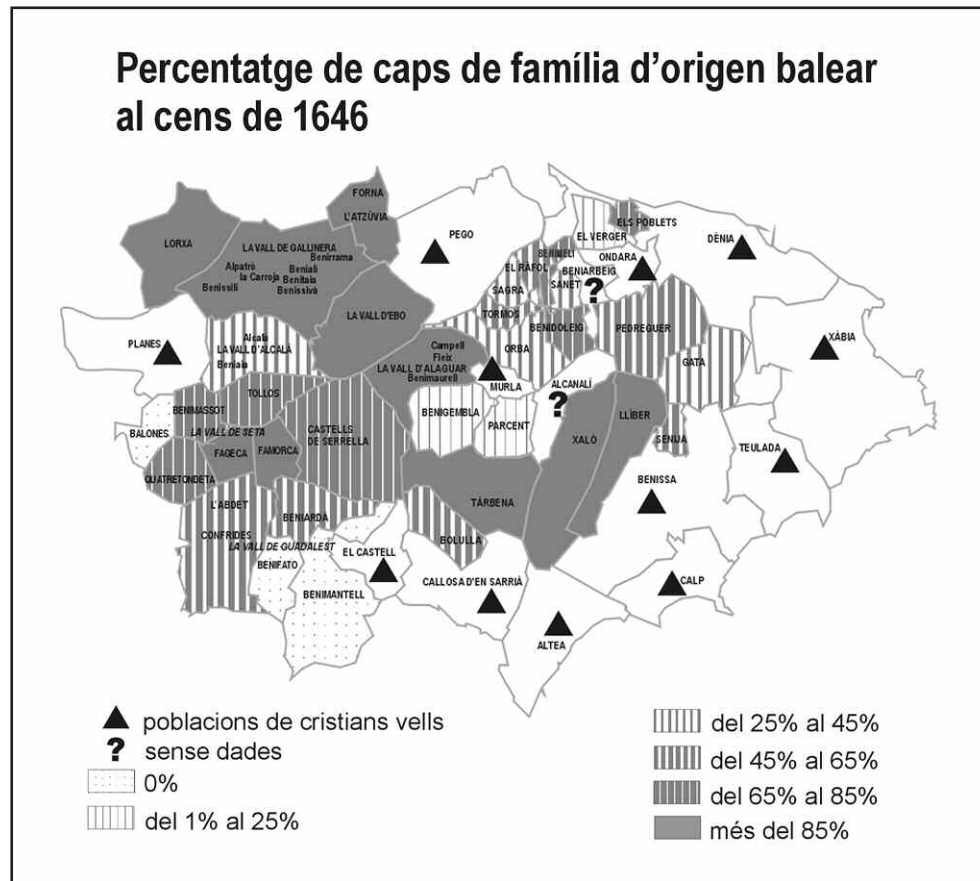
Tanmateix, l'assentament de mallorquins, si més no en alguns indrets, va precedir la redacció de les mateixes cartes pobles i va afectar a més pobles de què tinguem proves documentals directes. Per exemple, pel que fa a la Vall d'Alaguar i a Castells, sabem que el 10 d'octubre de 1610¹⁰¹ el rector de la Vall d'Alaguar convocà a representants d'aqueixos dos pobles al pla de Petracos, *a la vora de la rambla de Malafí*, per posar fi a la discòrdia existia entre els seus nous pobladors sobre les fites que en dividien els termes. De la part de Castells hi va acudir en Miquel Verdú, en Joan Mas, en Pere Mesquida i n'Antoni Moragues (*i molts altres*) i de la part de la Vall d'Alaguar s'hi presentaren n'Antoni Gallard, en Guillem Pujol, en Miquel Pont i n'Antoni Ballester (*senze altres diferents*). És molt interessant aquest document per constatar la presència primerenca d'illencs també a Castells —un poble del qual no coneixem la carta de població i que tampoc no conserva els primers llibres del seu arxiu parroquial—

i a la Vall d'Alaguar, abans de la data de la carta pobla coneguda. Deduïm l'origen de quasi tots aquests repobladors per la seva onomàstica, típicament mallorquina, i perquè, a més, coincideixen en gran mesura amb la dels beneficiaris mallorquins de les cartes pobles o amb els noms dels habitants documentats als censos i registres sacramentals posteriors.¹⁰² Així succeeix també, segons pareix, a la Vall de Gallinera, on hi ha ja nous habitants l'agost de 1610.¹⁰³

En general, durant la primera meitat del segle XVII s'observa un increment en el percentatge de la presència d'illencs en la majoria dels pobles estudiats: la repoblació s'ha consolidat en aquests pobles, com podem veure clarament, gràcies a l'arribada de colons nascuts a les Illes. En algunes localitats la presència de mallorquins és posterior a la redacció de les cartes de població; en aquestes poblacions la població d'origen mallorquí augmenta de manera significativa i, en algunes, passa a ser predominant. És el cas de Benigembla, Benimassot, Famorca, Orba, Sagra, Sanet-Negrals o el Verger.

En altres poblacions l'arribada de mallorquins s'afegeix a una colonització ja inicialment integrada per l'element insular —encara que només fos de manera testimonial en alguns casos—, que posteriorment es veié modificat en un percentatge superior. És el cas de Benidoleig, Fageca, Gata, l'alta Vall de Guadalest, Pedreguer i Xaló.

Podem parlar en aquests casos precedents d'un procés de "mallorquinització"; és a dir, d'una evolució en la composició dels pobladors d'una localitat repoblada a favor del compo-

Una vista de la part més alta de la vall de Guadalest. Al fons l'Abdet

¹⁰¹ AHN, Osuna, llig. 754/15. Citat per en Giner: 335.

¹⁰² Respecte d'això, cal una observació: si no haguéssim disposat de les cartes pobles ni dels registres parroquials, com esdevé, per exemple, en el cas de Castells, *de quin recurs haguéssim disposat per establir aqueix origen mallorquí, tret —amb totes les reserves que es vulga— de l'estudi de l'onomàstica?* A través del cens de 1646 coneixem a simple vista que la majoria dels cognoms dels cap de família de la Vall de Castells eren d'origen insular: Amengual, Arbona, Castells, Cifre, Estalric, Font, Maçanet, Malonda, Mesquida, Molines, Moragues, Pasqual, Riutort, Tomàs, Vaquer, Vives. I és una hipòtesi que ens corrobora en gran mesura, per cert, la informació que obtenim dels documents dels pobles de la redolada (per exemple, l'arxiu parroquial de la Vall d'Alaguar ens atesta la procedència artanenca d'en Pere Mesquida; i la margalidana, d'en Pere Font; vegeu Cendra: 14-15).

¹⁰³ Segons l' AP de Pego (vegeu Vicens 1986).

nent mallorquí (o insular, si hi tenim en compte també les aportacions més minoritàries d'eivissencs i de menorquins). Cal entendre aquesta evolució dins el desenvolupament de la repoblació, que, com veurem, va ésser llarga i costosa, i va anar acompanyada de força desplaçaments de colons decebutos per les condicions que trobaven als nous assentaments i que anaven a la recerca d'una milloria en altres bandes.¹⁰⁴

En el cas de les poblacions “mallorquinitzades” es pot observar en aquesta comarca amb molta claredat un procés inicial d'abandó per part dels primers repobladors que signaren en un primer moment les cartes pobles de les possessions que els havien atorgat. Es tracta en molts casos de repobladors d'origen regnicola —sovint originaris de les mateixes viles cristianes del voltant— que veieren frustrades les seues expectatives de millora de vida en els nous assentaments i se'n tonaren als llocs d'origen o s'adreçaren cap a nous destins. Podem veure, doncs, els colons mallorquins ocupant aquelles contrades rebutjades pels peninsulars; emesos per la necessitat, com explicava en Costa referint-se concretament al Marquesat: *En gran parte, los repobladores de origen peninsular —la mayoría procedentes del Marquesat i comarcas vecinas— no echaron raíces, sino que, atosigados por las imposiciones señoriales, al poco tiempo regresaron al lugar de origen o partieron en pos de clausulas más soportables. Los sustituyen, en la mayoría de casos, los payeses mallorquines, que fueron la “mano de obra barata” que, empujada por la necesidad y ante la difícil alternativa del regreso a las islas, tuvo que claudicar ante los señores territoriales.*¹⁰⁵

Només resseguint l'exemple de la Vall de Guadalest¹⁰⁶ podem apreciar com els documents de repartiments —que segueixen el pacte de la carta pobla— presenten unes llistes de població efectiva que ja resultaven una mica diferents dels “virtuals” de les cartes de població, atès que s'observa un increment del nombre de cognoms “mallorquins”. El percentatge de mallorquins augmenta conformement anam situant-nos a la part més elevada i aspra de la vall, i es pot observar la dicotomia entre la part baixa (marquesat de Guadalest), fonamentalment amb repobladors d'origen valencià, i entre la part alta (baronia de Confrides, amb Beniardà), amb un predomini de l'aportació insular. Segons apunta en Pla (1984) *en la carta pobla no se mencionan los lugares más escéntricos de la baronía de Confrides, en el extremo occidental del valle. Los establecimientos, en cambio, hablan de 29 colonos, entre los cuales predominan los apellidos de clara raigambre insular que no aparecen en los lugares del marquesado: Florit, Font, Pont, Prat[s], Sales, Seguí, Serralta.*¹⁰⁷ *Dos posibles mallorquines (Strader y Torondell),¹⁰⁸ que tampoco figuran en la carta pobla, son establecimientos de Beniardà (...) Se trataría de una inmigración quizá llegada tras la firma de la carta pobla, en principio arrinconada en la baronía de Confrides y que se extendería hasta la parroquia de Beniardà con la renuncia a*

¹⁰⁴ Per referir-se a aquests nous assentaments d'illencs amb posterioritat a les cartes de població en Costa parla de “segona repoblació” (Costa 1977: 80).

¹⁰⁵ Costa 1977: 80-81.

¹⁰⁶ Vall muntanyenca de la Marina Baixa constituïda actualment pels municipis de Confrides (amb el llogaret de l'Abdet), Beniardà, Benifato, Benimantell i el Castell de Guadalest. Els repobladors mallorquins s'assentaren als nuclis més elevats: als termes de Confrides i Beniardà (on hi havia Confrides, l'Abdet, Beniardà, més els actuals despoblats de Florent i Alfofra).

¹⁰⁷ I encara podem afegir-ne més, extrets d'aquests mateixos establiments: Cànoves, Fullana, Gual, Mas, Monjo, Santacreu (ARV, Reial Audiència, Processos II, lletra M, núm. 1333).

¹⁰⁸ IAP de Beniardà ens indica, en efecte, l'origen mallorquí de *Torondell* (Torrendell).

*sus establecimientos por parte de sus antiguos colonos.*¹⁰⁹ Aquesta tendència a l'augment de la presència d'illencs es pot estudiar en la documentació sacramental de la parròquia de Beniardà, fins arribar a l'índex proper al 60 % a mitjan segle.¹¹⁰

És especialment notori també el cas de “mallorquinització” dels pobles de la Rectoria,¹¹¹ d'on coneixem que els repobladors de Sagra i Sanet —que pertanyien a la comanda de Santiago— vingueren de diversos pobles del regne de València i de Castella¹¹² i els dels Negrals de la veïna vila de Pego.¹¹³ Una trentena d'anys després s'hi observa un fort canvi en els llinatges dels habitants d'aquesta subcomarca: la gran majoria dels primers assentats desaparegué i també s'imposà aquí un predomini de l'onomàstica típicament insular —com encara succeeix als nostres dies—, amb cognoms com Ballester, Carrió, Estela, Femenia, Ferragut, Ginestar, Lull, Moll, Mut.¹¹⁴

A poblacions com Orba, Benigembla, el Verger, on la repoblació no es va fer amb mallorquins inicialment (sinó exclusivament amb cristians vells procedents dels pobles de la redolada) —o a Parcent, on la presència inicial d'illencs era mínima—, tot i que el renovellament onomàstic global és també important al llarg de la primera meitat del segle XVII, la “mallorquinització” aquí va ser molt més lleu.¹¹⁵ Més important és, en canvi, l'increment que s'observa en el cas de la Vall de Seta, Xaló o Pedreguer, poblacions en les quals es parteix d'una repoblació a la primeria conformada bastant escassament per l'element mallorquí. Els resultats són diferents en cada cas, com veurem seguidament.¹¹⁶

En el primer cas, la Vall de Seta,¹¹⁷ l'evolució comportà la creació d'algunes comunitats compostes per habitants quasi només originaris de les Illes.¹¹⁸ Observem a 3 dels 5 pobles que formen l'actual vall (dins el Comtat) —Famorca, Fageca, Tollos— que hi ha una gran diferència entre els assentaments “virtuals” de les cartes de població i/o documents d'establiments de 1611¹¹⁹ i els llistats de la població dels mateixos llocs cap a la darrera del segle.¹²⁰ Si el 1611

¹⁰⁹ Pla 1984: 156-158.

¹¹⁰ Per exemple, el nom dels pares d'origen mallorquí dels joves confirmats a la parròquia de Beniardà el 1643 era del 58 %. Vegeu ací els seus noms: Llorenç Camallonga, Ginés Ferrer, Joan Ferrer, Mateu Font, Miquel Font, Joan Fullana, Andreu Mesquida, Joan Ribes, Miquel Sales, Antoni Sancho, Guillem Santacreu, Francesc Santacreu, Joan Seguí i Miquel Serralta (AP de Beniardà). En Pla (1984: 158) dóna un percentatge global de l'aportació insular a aquesta parròquia una mica menor, però igualment considerable: *“En la parroquia de Beniardà los inmigrantes de las vecinas islas mediterráneas forman el grueso de la población, suponen el 47 % de los aportes humanos.”*

¹¹¹ Subcomarca integrada per Benimeli, el Ràfol d'Almúnia, Sagra, Sanet-Negrals i Tormos, pobles de la Marina Alta.

¹¹² Datada en 7 de febrer de 1610. ARV: Manaments i Empares, llibre 5, mà 46, fol. 31, 42. (vegeu també Torres: 64, Costa 1977: 78).

¹¹³ Datada en 31 d'agost de 1611, atorgada per en Jaume Pasqual, senyor del lloc. Prenem la informació de Roc Chabàs (1890): *El Archivo. Revista de Ciencias Históricas*, IV, Dénia, pp. 388-392.

¹¹⁴ Dels quals podem fins i tot llegir en diverses fonts documentals la vila mallorquina d'origen: Ballester (de Petra); Ginestar, Mut (de Lluçmajor). Vegeu Costa 1977-1978: 89, Costa 1977: 78-79, Font: 423, Vicens 1986.

¹¹⁵ Per exemple, l'AP d'Orba ens assenyalava a voltes ben explícitament l'origen insular d'alguns dels seus habitants (Gregori Balaguer, d'Estellencs, 1634; Antoni Bonet, d'Andratx, 1628; Sebastià Ferragut, mallorquí sense especificar, 1636; Gabriel Mestre, d'Inca, 1630; Catalina Morell, d'Artà, 1637; Joana Morell, d'Artà, 1640; Mateu Sitges, de Muro, 1633; Francesc Colomar, d'Eivissa, 1640; n'ometem en cada cas la referència documental). De Benigembla coneixem, com ara, l'origen mallorquí de na Francisca Font, de Ciutat (AP d'Orba: QL 1626, Matrimonis, fol. 92). De Parcent sabem gràcies a l'AP del mateix poble la procedència illenca d'alguns pobladors seus —els de llinatge Poquet, de sa Pobla; els de llinatge Serra, d'Eivissa— (Costa 1977-1978: 90), infomació que completem amb dades dels arxius veïns de Murla o Xaló: Joan Ribes, de Santa Margalida; Miquel Amengual, de Lluçmajor (Giner Guerri: 347, i AP de Xaló: QL 1628, Matrimonis, fol. 6).

¹¹⁶ De la situació de Pedreguer i del Verger parlarem en el capítol següent.

¹¹⁷ Vall situada a la comarca del Comtat, formada pels municipis de Famorca, Fageca, Tollos, Benimassot i Quatretondeta.

¹¹⁸ Al mateix nivell, per consegüent, que les veïnes poblacions, per exemple de Castells, la Vall d'Alaguar, la Vall d'Ebo, Beniaia (dins de la Vall d'Alcalà), cosa que tingué després, com veurem, notables conseqüències socioculturals.

¹¹⁹ ARV, Reial Audiència, Processos II, lletra M, núm. 1333.

¹²⁰ Per exemple, els caps de família registrats al Maridatge de l'any 1660 (ARV, Mestre Racional 10422 bis).

apareix registrada una població d'origen mixt, amb cognoms com Camallonga, Carbonell, Gueroles, Piera, Planes, Santamaria, Vilaplana (Fageca); Calbo,¹²¹ Espí, Gonçalves, Llinares, Orts, Pisà, Salvador, Sanchis (Famorca); Calbo, Estalric, Fluixà, Gibert, Llas, Llorenç, Malonda, Mas, Monjo, Olzina, Ordunya, Pla, Taraçona (Tollos); en canvi, el 1660, el total de la població du llinatges d'origen mallorquí: Gilabert, Mulet, Nadal, Sancho, Seguí, Vidal (Fageca), Femenia, Maçanet, Vidal (Famorca), Alòs, Benimelis, Nadal, Pasqual (Tollos).¹²² Cal assenyalar que ja als *Quinque libri* d'aquestes poblacions s'afirma que la gran majoria dels habitants dels dits pobles són originaris de Mallorca.¹²³

De Xaló ens hem ocupat amb més detall en altres estudis.¹²⁴ És un cas força especial perquè s'hi creà, amb gran originalitat dins del que coneixem de la repoblació, una comunitat on més de la meitat de la població tenia les arrels en un mateix lloc de naixença a Mallorca: a Santa Margalida. Ací també apreciem una considerable diferència en els llistats dels colons de la carta pobla (1611) i del cens de 1646. Sembla que dels 35 colons que se citen a la carta de població de 1611, la majoria —19 (el 54,2%)— eren d'origen valencià; de la resta, 11 (31 %), devien procedir de Mallorca (s'hi poden afegir dos més en què l'origen mallorquí és només possible), hi ha un colon eivissenc i dos de castellans.¹²⁵ El 1646 s'havien produïts canvis molt importants en la distribució per orígens de la població. La dada més significativa és la pèrdua de la gran majoria —12— dels 15 llinatges valencians; contràriament, apareixen un gran nombre de nous llinatges. Tal com es desprèn de la consulta de fonts posteriors, la gran majoria dels nous llinatges (aproximadament 25, el 78 %) eren mallorquins.¹²⁶ Entre els nous llinatges destaquen 15 llinatges originaris de Santa Margalida (el 46,8 % dels nous llinatges). Xaló havia passat a ser una població d'origen majoritàriament insular: almanco 60 caps de família (el 70 %) eren d'aquest origen. A més, contràriament a la desaparició del gruix dels cognoms valencians o d'altres orígens, cal fer esment en l'estabilitat dels cognoms mallorquins, dels quals només en desaparegueren tres. Però, el més destacable és que aproximadament 43 caps de família del cens de 1646 (poc més de la meitat) fossen originaris d'una sola població, Santa Margalida.

La situació que s'esdevé a Xaló potser pot donar-nos clàries d'alguna de les pautes que regiren les redistribucions en el procés de la repoblació: el predomini dels colons originaris d'aqueixa vila segurament es convertí en un factor d'atracció de nous colons d'aqueix mateix origen, instal·lats prèviament a pobles de la contrada —per exemple, a Llíber (els de cognom Monjo) i a Tàrbena (els de cognom Molines)— o, probablement, arribats de l'illa a dates més tardanes.¹²⁷

¹²¹ Potser cal llegir *Calvó / Calbó*.

¹²² En el cas de Benimassot i Quatretonda, encara que hi restà una població mixta, els resultats són igualment considerables. A Benimassot tenim en un primer moment els cognoms Aznar, Brotons, Garcia, Garrigós, Gil, Jordà, Llopis, Soler (1611); i més tard: Canet, Femenia, Ferrandis, Frau, Nadal, Perelló, Roca, Ros, Torregrossa, Vidal (1660). A Quatretonda tenim Barrachina, Boatella, Fenollar, Garcia, Garrigós, Gil, Jordà, Llàrio, Olzina, Valls (1611); i més tard: Alòs, Chiquillo, Femenia, Gil, Jordà, Mestre, Perelló, Peres (1660). En el cas de Balones la presència de mallorquins en la repoblació va ser mínima i l'evolució anà cap a la desaparició d'aquest component.

¹²³ LAP de Benimassot-Tollos s'enceta al 1612; el de Fageca-Famorca, al 1613.

¹²⁴ Ens ocupem àmpliament de la situació d'aquesta localitat de la Marina en el nostre treball inèdit "La mallorquinització onomàstica a la València del segle XVII. L'aportació de la vila de Santa Margalida", que eixirà publicat dins les actes del REFERÈNCIA*****

¹²⁵ A dos llinatges (Bosch, Sala) mentre no disposem de més dades, caldrà incloure'ls dins la categoria d'"homòfons", atès que eren freqüents tant a Mallorca com a València.

¹²⁶ Però d'aquests, tres —Font, Ribes i Serra—, també els portaven gent d'altres orígens: de Catalunya, en el cas de Font; d'Eivissa, en el de Ribes i Serra. Encara que, tant en un cas com en un altre, els d'origen mallorquí eren majoritaris.

¹²⁷ Per exemple, no hem documentat fins ara encara la presència de persones amb els cognoms com Buades, Omar, Ordines o Sequier a la pràctica totalitat de cartes pobles que hem tingut ocasió de consultar.

En el cas de Benidoleig hi ha així mateix una referència explícita ben primerenca a repobladors illencs dins la carta de població, datada a 12 de setembre de 1611, atorgada per l'almirall d'Aragó, en Francesc Folc de Cardona. De 7 dels 11 signataris d'aqueix document se'ns diu que eren *mallorquinus* o de la *insule de Mallorca*: Guillem Català, Blai Marquès major, Blai Marquès menor, Joan Marquès, Tomàs Serra, Benet Verí, Miquel Verí —la resta eren de la veïna vila de Pego.¹²⁸ El 1646 la xifra roman alta (el 73,3 %), malgrat el canvi onomàstic que s'observa fins aquesta data, sempre a favor dels illencs (els quals duen els cognoms Ballester, Bauçà, Bonet, Calafat, Caselles, Far, Lull, Riutort, Sitjar i Vaquer).

Però hi ha indrets en què, com que no comptem encara amb els documents de repoblació, s'hi fa més difícil datar amb precisió la data inicial de la presència d'illencs o d'esbrinar si es tracta del tipus dels assentaments primerencs o dels secundaris; encara que els arxius parroquials —si es conserven— ens permeten d'intuir un assentament antic.

Lorxa,¹²⁹ que comptava amb un 100 % de caps de família d'origen mallorquí en el cens de 1646, és dels pobles més mallorquinitzats de la zona. Les fonts que hem tingut a l'abast fins ara ens atesten explícitament l'origen mallorquí d'alguns d'aquests (concretament els de cognom Bonet —d'Andratx—, Nadal, Pocoví,¹³⁰ Puig).¹³¹ L'estudi dels llistats nominals dels signataris de les cartes de repoblació més immediats a Lorxa ens fan pensar en el trasllat d'algunes famílies de l'àrea muntanyenca immediata cap a aquest poble: des de les valls de Gallinera i Ebo hi degueren venir en Joan Ballester, en Guillem Gallur,¹³² en Bernat Joan, en Guillem Palmer i en Miquel Pellisser; des de la Vall d'Alaguar, en Gabriel Moll; des de Tàrbena, en Felip Monar...¹³³

De Senija tenim la referència documental de la presència molt primerenca del llucmajorer Pere Salvà (1610).¹³⁴ D'una part dels seus cognoms hi ha coincidència amb els que hi ha a la veïna vall de Xaló (Capó, Font, Mas, Rubí) o amb altres localitats de la Marina (Fluixà —a Tàrbena, a la Vall d'Ebo—, Santacreu —a la Vall de Guadalest—); en altres casos, però, com Escales i Timoner, es tracta de possibles cognoms mallorquins, característics d'aquesta població, que posteriorment foren exportats als pobles veïns.¹³⁵ Però aproximadament el 60 % dels cognoms restants semblen de procedència valenciana, sobretot oriünds dels poble veí de Benissa.¹³⁶

¹²⁸ ARV, Escrivania de Cambra, any 1775, expedient 191, f. 24.

¹²⁹ Municipi de la vall de Perputxent, a la comarca del Comtat.

¹³⁰ Per a aquesta família tenim una prova d'excepció en la testificació dels seu origen mallorquí. Es tracta d'una inscripció que es troba a la façana d'un venerable edifici anomenat popularment "casa dels de la Senyoria", situat al final del carrer major de Lorxa, per a perpetuar la memòria de la seua construcció. Diu la segona part de l'esmentada inscripció: "*L'ano 1644 [h]u[b]o un terramoto que del[ri]bó todo el pueblo de Lorcha i mató siete personas: 3 mugeres i 4 niños. I si enpeçó esta casa al ano 1647, casa Miglulel Pocoví, natural de Ma[l]lorca*".

¹³¹ Consulteu Sanjuan i Moncho.

¹³² Ja difunt en el 1646, representat en el cens per la seua vídua (*la v[í]du[a] na Gallura*).

¹³³ Així mateix Lorxa degué ser el focus de difusió dels cognoms mallorquins cap a diversos pobles del Comtat: per exemple, a Beniarrés arribaren els cognoms Bonet, Cloquell, Joan, Mesquida, Palmer, Pocoví, Ribes, Roca —també en rep de la veïna vall de Gallinera, i de Mallorca directament; com ara, Pla, Puig— (vegeu Sanjuan, Moncho), a Benimarfull arribà el cognom Cloquell (Hurtado: 22)... Potser també siga aquesta la procedència del cognom de l'agermanat Lluís Bennàsser "Campanet", d'Alcosser de Planes, que apareix a la llista dels sentenciats a l'agost de 1694 (vegeu la transcripció d'en Montblanc: 145).

¹³⁴ Font: 422.

¹³⁵ Tenim notícia del trasllat a Pedreguer de senjols de cognom Timoner (en Miquel Timoner —espòs de n'Antonina Monjo— i dels seus fills Francisca, Joan, Bartomeu, Miquel, Catalina; ja aveïnats a Pedreguer el 1659: AP de Pedreguer, QL1655, Matrimonis).

¹³⁶ Potser l'arxiu parroquial de Senija, que enceta la sèrie del registre de matrimonis al 1572 i la de bateigs al 1569, ens confirmi les suposicions que ens formulem en aquest moment. Però ens ha estat impossible la consulta fins a aquest moment.

A la Vall d'Alcalà¹³⁷ el percentatge total dels caps de família d'origen mallorquí del cens de 1646 se situa en el 39,1 %, encara que dins de la vall les diferències eren notables: a Beniaia el percentatge muntava al 88,8 %; en canvi, a Alcalà de la Jovada, el cap de la vall, es concentrava el major nombre de repobladors d'origen valencià. Els arxius parroquials ens mostren que hi va haver una repoblació mixta a base de valencians, sobretot d'Ibi, i de mallorquins d'Andratx, Santa Margalida i d'altres pobles no identificats.¹³⁸

Carrer dels Ferrers (Bolulla)

Als Poblets¹³⁹ la notícia d'un antic establiment de mallorquins es deu a una referència de l'historiador Vicent Boix, qui al segle XIX encara va poder fullejar els primers llibres del seu arxiu parroquial, avui desapareguts. Ho esmenta en uns apunts històrics que ens dóna de la vila d'Oliva i del seu entorn a la primeria del segle XVII, en l'inici de la seua biografia de la fundadora del convent d'agustines descalces de Xàbia, l'olivera Anna-Maria Gallard —sor Maria de Jesús. Afirma l'autor que *la villa de Oliva contaba también entre sus habitantes (sic) no pocas familias moriscas, que desaparecieron con la expulsión, reemplazándoles otras cristianas, venidas de diferentes puntos. Esto me recuerda tres aldeas no muy distantes de Oliva é inmediatas á Ondara y Verger; llamadas Els Llochs, cuyos primeros pobladores después de la expulsión de los moriscos fueron mallorquines; yo mismo tuve el gusto de leer sus nombres en el comienzo de los libros parroquiales.*¹⁴⁰

Per a conèixer la procedència dels repobladors de Bolulla, però, hem d'acudir a fonts indirectes, ja que ens manquen —a més— elements tan importants com l'arxiu parroquial. L'onomàstica dels caps de família del cens de 1646¹⁴¹ ens revela un percentatge considerable de possibles mallorquins (50 %), amb cognoms com Arbona, Blanquer, Castelló, Ferrer, Guardiola; els quals, exceptant el tercer, són encara presents al poble. Gràcies a l'ajut dels documents sacramentals i de la documentació de la repoblació de Tàrbena podem assegurar que alguns

dels habitants de Bolulla al primer terç del segle XVII eren famílies mallorquines que s'establiren repartides entre Tàrbena i Bolulla, o bé que es desplaçaren de Tàrbena a Bolulla.¹⁴²

Pareix que al Poblenu de Benitatxell —inicialment un llogaret pertanyent al terme municipal de Xàbia, posteriorment segregat— l'element insular també va ésser bastant destacable des de l'inici de la seua repoblació (1617). Segons les dades de Garcia-Pedros —no acompanyades, per cert, per cap indicació o demostració documental—, *desde 1609 a 1617, los case-ríos y alquerías de Benitachell quedaron desiertos. Es a partir de ésta última fecha cuando se inicia la repoblación de cristianos viejos, oriundos de Mallorca, cuenca baja del Segre y Lérida, principalmente.*¹⁴³ Més avant precisen aquests autors que aquests nous habitants eren *cristianos viejos venidos de otros puntos* [les refereix a altres punts a part de Xàbia], *principalmente mallorquines, catalanes y aragoneses.*¹⁴⁴ Sí que és cert que podem reconèixer bastants cognoms mallorquins i eivissencs, ben atestats coetàniament dins de la mateixa comarca, entre els noms d'una bona part dels caps de família representats en l'acta d'erecció del lloc de Benitatxell com a comunitat independent (1693). Prenent com a punt de referència l'onomàstica, considerem que dels 38 signataris d'aquell document, aproximadament un 42,1 % devia descendir de colons nascuts a les Illes.¹⁴⁵

Finalment hem de referir-nos a les poblacions de cristians vells que emmarcaven la comarca per la banda costanera, amb uns pocs esquitxos interiors. Algunes d'aquestes —Callosa d'en Sarrià, Murla, Ondara, Polop, Pego— comptaven amb una part de la població morisca abans de 1609, concentrada en ravals o/i alqueries, la qual va ser també expel·lida i posteriorment substituïda per cristians. S'observa també aquí una entrada —o un pas— d'illencs; encara que, per molt destacable que haja estat aquesta aportació humana, sempre hi haurà el desavantatge numèric de la proporció, si ho comparem amb els indrets repoblats “ex novo”: hi ha sempre el pes dels antics pobladors. Llevant el cas dels esmentats llocs en què hi havia necessitat de reomplir el buit dels expulsats, en la resta, l'arribada d'illencs pot considerar-se “de rebot” —una expressió que féu servir en Segura per referir-se a l'establiment dels emigrants que arribaren a Algemesí (vila reial de població cristiana) després de la redacció de les cartes pobles, fugint de les càrregues senyorials: *hi ha una immigració rebotada, en el segon decenni del segle XVII, després de l'expulsió dels moriscos, quan catalans i mallorquins, vinguts a repoblar terres, no es conformen o es senten decepcionats amb les cartes de població atorgades pels senyors i se'n vénen a les viles lliures, on arrenen.*¹⁴⁶ Però no només es dirigiren aquests colons decebutos a les viles cristianes reials, sinó també cap a les senyorials, buscant simplement el recer d'unes condicions millors que als llocs prèviament abandonats. Vegeu a continuació les notícies que tenim d'algunes d'aquestes poblacions:

¹³⁷ Municipi muntanyenc de la Marina Alta format pels nuclis d'Alcalà de la Jovada i Beniaia, i que comptava en el segle XVII també amb Benissill.

¹³⁸ Costa 1977-1978: 88, Vicens 1987. Alguns d'aquests mallorquins degueren arribar a aquesta vall des d'altres poblacions veïnes; així creiem reconèixer a Beniaia el 1646 en Gabriel Cortell, registrat a la carta pobla de l'Atzúvia (1611) i l'andritxol Antoni Porcell, enregistrat a la carta pobla de les valls de Gallinera i Ebo (1611).

¹³⁹ Nom popular del municipi format pels tres pobles de la Marina Alta: Setla, Mira-rosa i Mirafior; també antigament designats *els Llocs*.

¹⁴⁰ Boix: 16. Dada citada per en Costa 1977: 78, 1977-1978: 88).

¹⁴¹ ARV, Generalitat, 2848.

¹⁴² Entre els primers colons mallorquins de Tàrbena hi ha en Joan Ferrer (carta pobla de 1610) i en Bernat Ferrer (establiments de 1616). La posterior documentació parroquial tarbenera ens dóna clarícies dels lligams de parentiu d'aquests dos colons i ens prova el canvi de lloc de residència cap a Bolulla d'una branca aqueixa família. Entre els signataris de la segona carta pobla de Tàrbena (1611) hi ha en Salvador Arbona, de qui l'AP de Tàrbena ens indica que al 1622 ja era resident a Bolulla. Hi ha també coincidència en el nom d'en Joan Guardiola (cens de Bolulla de 1646, primera carta pobla de Tàrbena, 1610); però no podem assegurar que fóra el mateix. (Per més detalls sobre la repoblació de Bolulla consulteu Monjo 2000b).

¹⁴³ Garcia-Pedros: 42.

¹⁴⁴ *Ibidem*: 89.

¹⁴⁵ Els seus cognoms devien ser Estarlic, Dolç, Ferrer, Gilibert, Maïans i Ribes (hem descartat com a “homòfons” Català, que deu ser xabià, i Garcia, sempre confús).

¹⁴⁶ Segura: 30.

Ondara era el 1609 una vila de població mixta, amb un nucli de 30 famílies cristianes. La repoblació es féu aquí majoritàriament amb gent de la mateixa comarca (en un 60 %). Només un 20 % dels repobladors arribà de fora del País Valencià, i d'aquests 9 procedien de Mallorca (més 1 d'Eivissa i 4 de França).¹⁴⁷ De tota manera, entre les nombroses famílies que s'establiren temporalment en aquesta població és important també la presència de mallorquins. Segons en Robert Miralles (348) a Ondara *l'aportació mallorquina és significativa en aquests primers anys de repoblació, amb llinatges com Rico, Coll, Gilabert, Cabrera, Ballester, Pons, Rubí, Morant, Diego, Tomàs, etc., els quals es voran reduïts considerablement ja a mitjans de segle —al cens de 1646 només figuren Morant, Gilabert, Rovira i Cabrera.*¹⁴⁸

Pego, vila també cristianomorisca fins 1609, hagué de repoblar algunes de les seues alqueries del seu terme amb cristians del mateix poble, tot i que en el cens de 1646 s'hi troba ja en aquests mateixos assentaments algun cognom illenc —Pons, Rosselló—,¹⁴⁹ portat per veïns arribats posteriorment. Així mateix, no és tampoc gens extranya la presència en la documentació sacramental de Pego, durant la primera meitat del segle XVII, de mallorquins i eivissencs aveïnats a la vila.¹⁵⁰

El cas d'Altea és una mica especial. És un nucli d'origen cristià molt tardà, que no va arribar a quallar;¹⁵¹ així la seua carta de pobla de 1617 —precisament dins el context de la repoblació— no és contitueix exactament per reomplir el buit de l'expulsió dels moriscs sinó per refermar-ne el nombre d'habitants. Trobem entre els 48 signataris de l'esmentat document¹⁵² una desena de persones que pels cognoms que duen podem intuir-ne l'origen mallorquí: Adrover, Estela, Gibert, Ginestar, Mengual, Mulet, Pons, Pou, Ripoll, Rovira.¹⁵³ Així mateix, dins els documents sacramentals de l'AP d'aquesta localitat, hem espigolat també fins a una quantitat de trenta-tres persones residents a Altea a la segona meitat del segle XVII que presumiblement deuen ser mallorquins (els seus llinatges són Adrover, Aulet, Ballester, Cerdà, Durà, Ferrer, Genovard, Llaneres, Malonda, Martí, Mateu, Mulet, Riera, Seguí, Santacreu, Tecles, Vidal).¹⁵⁴ No vol dir, ni molt menys, que tots els esmentats arribaren a arrelar a Altea; es tracta només d'una mostra més de la mobilitat de la població dins el període que estudiam.

¹⁴⁷ Miralles: 347-348.

¹⁴⁸ I cal també segurament afegir alguns dels considerats per aquest investigador com a rossellonesos: els portadors dels cognoms Carrió, Gallard, Puig, Salvà (*ibidem*).

¹⁴⁹ Costa 1977-1978: 88.

¹⁵⁰ Els mallorquins documentats eren: Nicolau Seljver, Joan Bauçà, Catalina Font, Antònia Ponsana, Anna Garcia, Margalida Femenia, Sebastià Rigo, Joana Caselles, Gabriel Cortell, Joana Perpinyà, Catalina Riutort, Salvador Mir, Bartomeu Melià, Joan Soler, Antonina Maçanet, Pere Mas, Joan Salvà, Margalida Garcia, Mateu Mallol, Jordi Bosc... (oritunds alguns ells de Ciutat, Sant Joan, l'alqueria de Sant Jordi, Manacor, Andratx...; altres arribats indirectament des de Sardenya). El eivissencs eren: Margalida Maltés, Bernat Rosselló, Margalida Serra... (Vicens 1987).

¹⁵¹ Per als orígens del poble d'Altea consulteu Ramon Llorens Barber (1988): *Historia de Altea. Siglo XVIII*, Altea: pp. 32-42.

¹⁵² ARV, Escrivania de cambra 1774. Prenem les dades de Fuster (305).

¹⁵³ Dels quals podem assegurar documentalment els de cognom Ginestar o Genestar, ja que en Font documenta precisament residint a Altea dos llucmajorers de nom Bartomeu Genestar i Joan Genestar (a 1625). Més clar és encara el cas d'en Joan Mulet, a qui trobem en el llibre de matrimonis del primer *Quinque llibri* de l'AP de Tàrbena. Sabem, en efecte, que el 9 d'agost de 1624 el vidu mallorquí resident a Altea, Joan Mulet, es va casar amb la també vídua Marianna Crespi, una artanenca establida a Tàrbena almenys des de 1616.

¹⁵⁴ El caràcter tardà i fragmentari d'aquest arxíu no ens facilita gens la tasca d'esbrinar la procedència dels portadors d'aquests cognoms (la sèrie documental s'enceta al 1640 i el primer *Quinque llibri* només conserva el llibre de batejos i de difunts). Hem de tirar mà, per tant, a altres fonts. Breument podem dir que, deixant de banda la problemàtica d'Adrover i Aulet, dels quals pel moment no tenim informació, de la resta dels cognoms hi ha documentació a diversos punts dins l'àrea més immediata que ens prova en cada cas el seu origen mallorquí. En el cas de Mulet —que ja hem analitzat—, de Tecles i de Vidal ho podem demostrar efectivament, pel que fa a Altea. Tenim constància —gràcies a la informació de l'AP de Xaló i de Tàrbena— que al 1630 la família magalidana dels Tecles (Quetgles) s'havia establida ja a Altea procedent de Xaló, i que a la mateixa dada també s'hi havia traslladat, en aquest cas des de Tàrbena, la família mallorquina dels Vidal.

Murla també era una vila de població mixta, però no va ser repoblada: la moreria quedà deshabitada i, a l'inrevés, una part de la seua població va passar a repoblar les poblacions veïnes, de manera que fins i tot es temé per la seua despoblació.¹⁵⁵ Tot i això, també s'hi documenta la presència d'alguns mallorquins. Però ja ens indica Mn. Giner Guerri, autor d'un estudi monogràfic sobre la història d'aquesta població, com a conclusió del seu capítol dedicat als repobladors illencs que *pocos mallorquines, pues, se instalaron en Murla, y desaparecieron pronto. Y era explicable porque nuestra villa no necesitaba repobladores.*¹⁵⁶ I de fet va esser bastant minsa i poc duradora la seua presència en el segle XVII.¹⁵⁷

Pel que fa a Dénia, la capital de la Marina septentrional, fem nostres les paraules d'en Costa (1977: 79): *Denia, como vieja población cristiana, en ocasiones aporta repobladores a su traspais a partir de 1609, pero a su vez, como cabeza del Marquesado, puerto comercial y plaza fuerte, atrae inmigrantes, sbre todo de la propia comarca, isleños y extranjeros (Francia, Italia). Es el puerto peninsular más accesible desde Ibiza. En los libros de nupcias de 1610 a 1646 figuran unos setenta isleños llegados de Ibiza (un 45 %), ciudad de Mallorca, Manacor, etc. Consta también medio centenar de personas de Cataluña y sur de Francia. Con todo, la mayoría de su población sigue siendo autóctona.*

Pel que respecta a Calp, J.L. Luri i J. A. Sala (s/d) afirmen que *conocemos a partir del listado nominal de habitantes de Calpe, elaborado por la Generalitat en el año 1646, tres años después del ataque pirático que concluyó con la captura y reclusión en Argel de más de 300 calpinos, que el número de cabezas de familia que poblaban la villa era de 56 y podemos confirmar el asentamiento de los primeros repobladores de origen mallorquín.* Per tant, cal pensar que es tractava de colons o, més probablement, de fills o néts dels colons assentats a la comarca.

La importància de la migració mallorquina, una qüestió controvertida

Malgrat l'anteriorment exposar, el gruix dels estudiosos de la repoblació solen parlar, en termes generals, del caràcter endogen de la gran majoria dels qui reocuparen el buit demogràfic provocat per l'expulsió dels moriscs.¹⁵⁸ Sembla que varen ser els mateixos autòctons valencians¹⁵⁹ els qui majoritàriament s'instal·laren als pobles i ravals on poc abans havien habitat els

¹⁵⁵ Giner Guerri: 332; Aranda: 263.

¹⁵⁶ Giner Guerri: 347.

¹⁵⁷ Els llinatges dels documentats són Femenia (de Manacor), Mallol, Mas (d'Artà), Ribes (de Santa Margalida), Verdesa.

¹⁵⁸ Reglà: 100; Halperin: 268; Lapeyre: 91; Torres Morera 1969: 129; Ciscar: 152; Pérez-Ciscar: 210; Pla 1988: 303; Cuevas: 96-97; Bernat-Badenes: 127.

¹⁵⁹ A partir de 1609 la paraula "autòctons" només es refereix, és clar, als cristians vells descendents dels catalans i aragonesos colonitzadors del regne de València a l'època medieval. Després de l'expulsió de la població musulmana, aquest col·lectiu constituï definitivament l'únic grup ètnic "autòcton" valencià. Respecte a l'assumpte dels moriscs, reproduïm unes paraules que digué fa quaranta anys en Joan Fuster, parafrasejant una comparació que havia fet en Lapeyre entre la València del segle XVII i l'Algèria d'aquell temps (Fuster: 79): *"Els moriscos eren un poble colonial a la pròpia terra —al capdavall, ells eren uns 'valencians' més antics que els altres—, i els cristians eren una mena de pieds-noirs sobrevinguts i explotadors. Però com que l'antagonisme dels dos 'pobles' no podia transformar-se en integració completa, perquè era un dualisme irreductible —religió, llengua, mentalitat—, el més fort va eliminar el més feble".* Però no s'acaba ací la qüestió, ja que a la llarga també caldrà incloure entre els indígenes valencians —i d'aquí ve la importància de l'estudi de la repoblació— el conglomerat d'immigrants que vingueren a recolonitzar el Regne a partir d'aquelles dates; tant si la seua presència es va diluir dins el total dels valencians precedents com si mantingueren posteriorment encara determinats trets particulars —ara també "valencians"— explicables per aquesta procedència extraregnícola.

seus conciudadans moriscs.¹⁶⁰ Aquesta mateixa tesi ha estat avalada per un seguit d'estudis locals o comarcals.¹⁶¹

La importància de l'aportació extraregnicola, per tant, sol ésser relativitzada. Ja se sabia que les primeres propostes de fer venir gent de fora, en el cas que fossen llocs de procedència allunyats, varen resultar inviables i foren finalment desestimats (es va parlar, com ara, de dur repobladors de les illes Açores o de les illes gregues, es va parlar de dur bavaresos, suïssos catòlics, llombards, tirolesos...); però hauria de ser diferent la consideració pel que fa als repobladors aragonesos, castellans, catalans, murcians, mallorquins, francesos, genovesos..., per als quals efectivament hi ha proves documentals evidents que ens atesten la seua participació real en la repoblació. Les xifres generals de la presència d'aqueixs col·lectius resulten sempre baixes: per exemple, es va quantificar en un 5,8 % el percentatge dels repobladors extraregnicols del segle XVII dins l'estudi ja clàssic d'en Torres Morera sobre la repoblació valenciana.¹⁶²

Tanmateix una sèrie d'estudis posteriors, centrats en contradetes més concretes i basats en una documentació més propera a la realitat de la repoblació, han posat contrastant la xifra que es proposà en un primer moment —i que havia estat assumida pels investigadors que havien tractat el tema— i han obert el debat de la importància dels elements repobladors exògens. Hi ha hagut una crítica de la metodologia en què es va basar en Torres Morera¹⁶³ i s'ha tret a rel·luir que l'estudi exhaustiu de les fonts que donen fe de la repoblació efectiva de cada lloc pot donar uns resultats que per força ens hauran d'influir en l'avaluació general del fenomen. Caldria, per tant, que es multiplicassen els estudis locals perquè fos possible formular conclusions més creïbles.¹⁶⁴

El 1977 en Vicent Soler exposà una interessant proposta que venia a qüestionar radicalment les conclusions d'en Torres Morera dins el seu treball "Les comarques de parla castellana: una qüestió oberta". En aquest article es plantejava la hipòtesi de l'origen de l'actual bilingüisme territorial del País Valencià en els moviments humans que s'esdevingueren arran de la repoblació del segle XVII i no en una suposada dualitat lingüística primigènica, des dels mateixos orígens del regne de València, i heretada fins a l'actualitat.¹⁶⁵ La castellanització s'ex-

plicaria per factors extralingüístics que afavoriren la no-assimilació d'aqueixs immigrants castellanoïfons a la realitat del país: el pes demogràfic dels mateixos emigrants castellans i aragonesos arribats massivament a les comarques limítrofes del Regne,¹⁶⁶ el desprestigi de la llengua catalana al segle XVII, la deintegració politicoadministrativa del nostre país...

Per tant, la participació en la repoblació d'un nombre elevat d'extraregnicols és un factor que s'ha de tenir en compte per entendre alguns fets de la realitat valenciana actual, com és el cas de la llengua.¹⁶⁷ En aquest sentit és moltíssim interessant de reproduir en la seua totalitat un retret que fa en Vicent Soler d'una afirmació d'en Torres Morera sobre la escassa credibilitat d'una arribada important de colons de fora del Regne, en aquest cas aplicat al fet diferencial de les comarques de parla castellana: "*Torres Morera encara afegiria: 'Nunca un asentamiento masivo en zonas completamente abandonadas, por gentes extrañas al Reino de Valencia, podría haber asimilado tan rápidamente el lenguaje de éste y por demás evolucionar a la vez. Guardarían giros, fonemas, nombres característicos de su origen, folklore... aunque posteriormente se influyera por la zona comercial circundante.' Per la nostra banda, constataríem que el seu raonament és correcte a les comarques de parla catalana, però no ho és a les comarques d'actual parla castellana*";¹⁶⁸ ja que aquestes paraules són absolutament aprofitables per a les comarques mallorquinitzants valencianes —on, en efecte, sí que podem trobar recials que ens posen d'evidència un origen insular palpable; manifestades en la parla viva, en l'onomàstica, en determinats costums— i vaticinen sense saber-ho els resultats que coetàniament, com veurem tot seguit, mostrà en Costa. Hem d'advertir, emperò, que encara que en Soler va retreure del treball d'en Torres Morera la feblesa de les bases científiques en què es basaven les seues conclusions,¹⁶⁹ en el seu cas, la nova tesi tampoc no venia avalada per una sòlida documentació que pogués justificar sense cap objecció la proposta: es tractava més aviat d'un estímul —ben punyent, per cert— per a la investigació.

Pels mateixos anys (1977, 1977-1978), en Josep Costa, fonamentant-se en l'estudi de l'onomàstica i amb el ferm suport d'una exhaustiva documentació, demostrava que en un ampli sector del País Valencià la repoblació es va fer bàsicament o en gran mesura amb colons procedents de les illes Balears; una evidència que posava novament en dubte les conclusions d'en Torres Morera aplicades a tot el país: *Así en el caso del Marquesat, al menos, no es extensiva la tesis de Torres Morera, que postula que la repoblación fue un trasvase de cristianos nuevos (sic) dentro del mismo País Valenciano y sólo en un 5,8 % habría llegado de fuera.*¹⁷⁰

¹⁶⁰ Pérez-Ardit (210) relacionen la davallada demogràfica que observen a les poblacions de cristians vells del Regne de València al primer terç del segle XVII amb l'aportació d'aquests nuclis a la repoblació general del Regne. Segons exposen aquests investigadors (207), entre 1609 i 1622 hi ha haver en aqueixes localitats una minva de població del 26 %, que no pareix que tinga res a veure amb cap crisi, sinó amb els fluxos migratoris de la repoblació. Observen, en efecte, una diferència entre l'evolució demogràfica de les poblacions de cristians vells i les que eren de moriscs: a les primeres hi ha una constant sagnia demogràfica, que va tenir una recuperació lenta i tardana; a les segones, en canvi, hi ha un impuls demogràfic precoç i intens, que respon als corrents migratoris repobladors. Segons conclouen aquests autors, *indirectamente parece probarse también el carácter fundamentalmente endógeno del movimiento repoblador* (Pérez-Ardit: 210).

¹⁶¹ Per exemple: Bataller: 97; Mestre: 182; Domínguez: 185-188; Mateu Bellés: 93; Pla 1988: 309; Casanova-Muñoz-Puig: 259; Peñarroja, I: 397-424; Belando: 54; Sánchez-Gil: 114; La Parra 1992: 86; Ciscar 1997: 285-288; Terol: 188.

¹⁶² Torres Morera 1969: 129.

¹⁶³ L'estudi d'en Torres Morera es basava bàsicament en l'anàlisi de l'onomàstica de les cartes pobles. Com ja sabem, aquests documents no són de cap manera els indicis d'una repoblació acomplida, sinó que són tan sols el registre d'uns establiments inicials o "virtuals". El procés de la repoblació va ésser llarg i els assentaments foren fluctuants, amb uns contingents humans canviants (per tant les fonts han de ser més apropiades a la població efectiva de cada comunitat: documents sacramentals, capbreus, censos de població, documents judicials...). Vegeu una interessant crítica d'aquesta metodologia dins Pla 1988: 303-304.

¹⁶⁴ Pla 1988: 304; Ardit, I: 37.

¹⁶⁵ Es parlava d'una hipotètica distribució dels colonitzadors medievals com a origen d'aquesta dualitat lingüística i cultural: els aragonesos s'establiren a les comarques de l'interior, els catalans, en canvi, a les comarques litorals. Però els fets són més complexos que tot això: no s'hi tenia en compte l'element musulmà, que es va fer recular en una gran part a les comarques de l'interior, i els cristians (tant si eren catalans com si eren aragonesos) s'establiren majoritàriament a la costa: el català que es parla al País Valencià és el resultat de l'assimilació de diversos elements sobre una base catalana (vegeu per exemple el treball de n'Antoni Ferrando, 1986: "La formació històrica del valencià", *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Volum VIII. Àrea 7. Història de la Llengua*, Institut de Filologia Valenciana, València: 399-428).

¹⁶⁶ Que ja devien estar parcialment castellanitzades. Almenys això és el que donen a entendre alguns estudis dedicats a esbrinar quina llengua —o llengües— parlaven en època medieval i moderna les viles de cristians vells de les actuals comarques castellanoïfones (vegeu per exemple l'estudi de na Rosa Gómez Casañ dedicat a l'Alt Palància *Aproximación a la història lingüística del Alto Palancia entre los siglos XIII y XVI*, Ajuntament de Sogorb, Sogorb, 1988). Però encara estem lluny de formular en aquest sentit cap conclusió que siga totalment satisfactòria.

¹⁶⁷ Segons explica en Soler, una repoblació que únicament hagués comptat amb elements humans regnicols s'hauria vist reflectida en l'actual mapa lingüístic: *Quan aquestes viles, i la resta d'aquestes comarques les refereix a les comarques de parla castellana, esdevenen castellanoparlants és amb l'allau de nacionals castellans i aragonesos durant aquests anys. La repoblació amb gent del país haguera comportat una continuïtat lingüística que no hi va haver. Millor dit, on va haver-hi una repoblació interna, si que va haver-hi aquesta continuïtat i on no, no* (Soler: 67). En aquest punt caldria valorar la transcendència que degué tenir l'aportació de colons catalanoïfons arribats des de les Illes per al futur del català al Regne de València. ¿Què hauria succeït si l'entrada de colons castellanoïfons hagués estat més general?

¹⁶⁸ Soler: 66.

¹⁶⁹ Soler: 60.

¹⁷⁰ Costa 1977: 80. Sastre-Alemaný-Moncho (64) afirmen que al Marquesat el nombre dels repobladors extraregnicols pot ascendir almenys a un 50 %.

Laportació d'en Josep Costa consistí en la demostració de l'arribada d'un veritable allau immigratori de gent insular al segle XVII per cobrir el buit demogràfic produït per l'expulsió dels moriscos en una àrea del regne de València que ja no devia reduir-se als enclaus de la Vall de Gallinera i Tàrbena —com si d'una curiositat històrica es tractàs— sinó que abastava una àrea bastant considerable que tenia com a nucli el Marquesat —la Marina Alta— i s'escampava per unes quantes comarques veïnes: *No sols Tàrbena i Gallinera —citades per multitud d'autors— sinó un vast àmbit geogràfic del País Valencià va ser repoblat després del 1609 per mallorquins. El fet, com hem vist, és evident per tot arreu de la Marina Alta i sembla extensiu a bona part de la Marina Baixa, així com de l'Alcoià¹⁷¹ i de la Safor (i també hi hauríem d'afegir la Vall d'Albaida).*¹⁷² Les proves que donen fe d'aquesta afirmació, a banda de les referències de la documentació coetània,¹⁷³ són una sèrie de recialles encara ben visibles a l'actualitat en diversos camps —i que tractarem breument en el darrer capítol—, com són l'onomàstica, la dialectologia, i determinats fenòmens etnològics.

Posteriorment altres investigadors amb una metodologia també rigorosa han anat refermant la idea d'un major aportació de gent de fora del Regne en diferents contrades, amb diferències quant als índexs. Però no s'ha arribat encara a proposar amb total seguretat una nova xifra que represente la totalitat del fenomen: les dades són disperses¹⁷⁴ i les conclusions, una mica contradictòries. S'admet, això sí, alguna matisació. En Pla, per exemple, reconeix que *en todo caso, hay que seguir hablando de “minoría” entre los repobladores* [extraregnícoles], *pero de una minoría a tener en cuenta.*¹⁷⁵ Però aqueixa “minoría”, com tractarem de mostrar tot seguit, en alguns indrets va ésser majoritària i en altres força important, va caracteritzar la formació d'un bon grapat de noves poblacions i hi va infondre una personalitat que encara avui en part perdura.

Però abans de descabdellar la nostra exposició revisarem les opinions dels investigadors que han fet objeccions de la tesi de la mallorquinització d'en Josep Costa. Ens referim a les crítiques formulades per en Cuevas (1991) i en Grau (2001). Les seues paraules són certament el retret d'unes conclusions que es consideren lleugeres en alguns moments, si tenim en compte l'escassetat que hi ha de fonts pel que fa a uns quants pobles (on hi manca, per exemple, la documentació parroquial). I són, sens dubte, un avís serè a la cautela i al rigor científic. Però així mateix deixen entreveure, al nostre entendre —com veurem també—, una desconfiança excessivament positivista cap a una metodologia que fa servir fonts indirectes (com són l'onomàstica, la dialectologia o l'antropologia), les quals, utilitzades amb serietat, hauran d'ésser igualment útils.

¹⁷¹ Es refereix més tost a la comarca del Comtat.

¹⁷² Costa 1977-1978: 90.

¹⁷³ Segons en Manuel Ardit, sembla evident que en aquesta àrea de la Marina Alta la repoblació mallorquina tingué una certa importància; però que no es pot considerar significativa a escala de tot el País Valencià (Ardit, I: 36).

¹⁷⁴ Bernat-Badenes: 113. Dins del Comtat, a Muro, per exemple, s'hi ha calculat un mínim del 18,5 % de repobladors de fora del Regne —que podria ascendir al 24,4 % si tinguéssim dades més precises (Pla 1988: 309). Al Marquesat s'ha calculat —bastant a la baixa potser—, com hem vist, un mínim del 50 % (Sastre-Alemanys-Moncho: 64). És força interessant una matisació d'en Ciscar referida a la Vall d'Albufera, potser aplicable també a altres contrades: en aqueixa subcomarca la tesi d'en Torres Morera queda també curta, si observem el nombre dels nousvinguts que provaren fortuna als llocs de repoblació i els que hi fixaren la seua residència; però, si ens fixem ens els qui romangueren a les noves poblacions, potser els nombre dels regnícules siga major als dels extraregnícoles, ja que aquests presenten un major nivell d'abandó (Ciscar 1997: 288).

¹⁷⁵ Pla 1988: 304.

Així en Cuevas (1991) afirmà que *según Costa Mas, la repoblación mallorquina fue absolutamente mayoritaria en la comarca, hecho que nosotros creemos demostrar como inexacto*. Encara que més avant va matisar aquestes asseveracions afirmant que *la hipótesis lanzada a favor de una repoblación básicamente regnicola de Torres Morera, si bien entendemos que en la medida que vayan floreciendo estudios locales al respecto se va a ir matizando de una manera más completa, nos parece correcta en su conjunto, pese a que la comarca de la Marina presenta las particularidades propias de una población mallorquina que —seguramente— no se presentará en ninguna otra zona del País Valenciano.*¹⁷⁶ Aquest autor distingeix, pel que fa a la Marina Alta, zones de repoblació majoritàriament mallorquina: la Vall de Gallinera, la Vall d'Alaguar, la Vall d'Ebo i la Vall de Xaló; zones de repoblació majoritàriament autòctona: Orba, la vall de Pego, Ondara, la Rectoria, Murla, Parcent, Alcanalí i Senija; de repoblació presumiblement mixta: la Vall d'Alcalá i Benidoleig, i de repoblació no desxifrada: els Llocs, el Verger, Beniarbeig, Gata i Pedreguer.¹⁷⁷

Cal pensar que aquest autor no atorga prou fiabilitat, en absència d'altres fonts —en alguns pobles, malauradament, manquen els registres parroquials— a una de les poques fonts a què ens podem remetre en aquests casos: l'onomàstica; sobretot la que apareix en el cens del 1646 i en altres fonts del segle XVII. És cert que existeixen nombrosos llinatges “homòfons”;¹⁷⁸ però un coneixedor mitjà del disseny de l'antroponímia mallorquina dels segles XVI i XVII —i que no ignoràs (o no volgués ignorar) l'onomàstica dels repobladors illencs assentats ja als pobles de la mateixa comarca— no tendria cap dificultat per a qualificar els Llocs, Gata, Pedreguer (segons en Cuevas de repoblació “no desxifrada”) com una població que, si més no el 1646, eren originària en la seva gran majoria de Mallorca i, en menor mesura, d'Eivissa. Tampoc no s'encarabassinaria a no percebre el fenomen de “mallorquinització”, que experimentaren alguns pobles de la Rectoria.

No ens ocuparem ara de la problemàtica dels pobles de la Rectoria o dels Poblets (o Llocs), perquè ja n'hem parlat en les pàgines precedents; ens centrarem en el cas de Gata i de Pedreguer. Pel que fa a aquests dos pobles, ens sobta que la categoria “de repoblació no desxifrada” que els atorga en Cuevas, en mans d'en Josep Costa es torne just a l'inrevés: perquè aquest investigador no trobà gaire dificultat a conèixer l'origen de la major part dels veïns d'aquests pobles a partir de l'onomàstica del cens de 1646 i l'ajut d'altres fonts, fins i tot la tradició oral:

L'ascendència illenca de Gata i de Pedreguer és molt evident, però dissortadament manquen de registres parroquials. A Gata, el 1646, dominen els Montfort, Mengual, Mulet, Fons, Salvà...; i si algun veí d'ací figura en les parròquies comarcals sempre és nat a Mallorca (per ex. Salvà, de Lluçmajor) i açò és extensiu a Pedreguer (Costa i Maians, d'Eivissa; Fillol, de Lluçmajor), on el 1646 hi ha molts Fornés, Costa, Simó, Carrió, Ramis, Gaià, etc. “Dels pobles del Marquesat / que parlen més mallorquí, / és Pedreguer sens dubte, / com saben tots per allí.”¹⁷⁹

¹⁷⁶ Cuevas: 56.

¹⁷⁷ Cuevas: 96-97.

¹⁷⁸ Llinatges mallorquins que coincideixen o s'assemblen als valencians precedents —aspecte en què incidirem més avant en tractar l'impacte de la repoblació sobre l'onomàstica.

¹⁷⁹ Costa 1977-1978: 90.

Per la nostra part podem dir que en el cas de Gata la manca de dades directes ens obliga certament a una major cautela pel que fa a les conclusions. En una primera ullada que féssim a l'onomàstica de la seua primera carta pobla (datada en 4 de març de 1611)¹⁸⁰ ens revela un percentatge alt de llinatges que podria fer-nos pensar en l'origen insular de bona cosa dels seus repobladors; però, com que es tracta de llinatges que són presents en molts pobles valencians de la redolada en dades anteriors a la repoblació —“homòfons”—, no ens aventurarem a fer cap valoració.¹⁸¹ Però ja en la seua segona carta pobla (1645) i en el cens de 1646 es documenta un terç de persones de què puguem sense cap mena de dubte assegurar l'origen balear, aidats amb fonts auxiliars indirectes —ja que no comptem amb la documentació de la mateixa parròquia. Calculem pel que toca al 1646 almenys un 36,2 % de caps de família que deien esser d'origen insular; amb els llinatges Ginestar, Grimalt, Mengual, Mulet, Sunyer.¹⁸² Les fonts mallorquines han estat determinants a l'hora de desfer l'homonímia del llinatge Mulet (que ja existia a Dénia).¹⁸³ Per l'AP de Xaló intuïm el trasllat des de Llíber d'alguns pobladors de Gata: en Climent Mengual, en Joan Ros i en Miquel Salvà (registrats tots tres en la carta pobla de la Vall de Xaló, 1611); i potser també, en Llorenç Mas. Així mateix podem també documentar l'origen llucmajorer, a més del cas esmentat dels Mulet, dels portadors dels llinatges Salvà, i potser també, Ginestar i Mas.¹⁸⁴

En el cas de Pedreguer la mateixa carta de població, redactada el 8 de maig de 1611,¹⁸⁵ ja ens indica la procedència mallorquina d'un testimoni de la signatura del document: *“foren testimonis Miquel Font mallorquí y Francés Vives de dit lloch de Pedreguer habitants”*. Com que l'arxiu parroquial del poble s'inicia en una data massa tardana (1655) perquè ens pugua ajudar en la nostra tasca d'identificar els habitants primers de Pedreguer, hem d'acudir a altres fonts. Així l'AP de Xaló —que també féu servir en Costa— ens val per conèixer el llinatge d'alguns habitants de Pedreguer maridats a Xaló: Costa vingué de la Vila d'Eivissa.¹⁸⁶ Les fonts mallorquines que hem consultat ens han donat clàries de l'origen llucmajorer d'en Rafel Forners (/ Forner) i d'en Nicolau Tomàs.¹⁸⁷ Així mateix, la nostra coneixença de les fonts de la comarca ens permet d'assegurar amb certesa l'origen mallorquí almenys dels portadors del llinatge Cardell (també llucmajorer) i Ripoll; amb la qual cosa podem dir amb seguretat que almenys un 16,3 % dels signataris de 1611 eren balears.¹⁸⁸ I el percentatge s'acreu en la nòmina dels veïns de 1646: Retrobem alguns dels cognoms dels primers repobladors: Costa, Font (amb la forma Fonts), Forners / Forner, Tomàs. Però alguns nous pobladors han arribat des dels pobles de la mateixa contrada: la Vall de Gallinera (Antoni Ballester, Mateu Quintana, Miquel Sastre, Gabriel Simó, Pere Vicenç, i potser els de llinatge Ramis), la Vall d'Alaguar (Francesc

Ballester), Tàrbena (Guillem Poquet, Esteve Ribes, i possiblement els de llinatge Dalmau, Carrió), Senija (Miquel Timoner). Per diverses fonts coneixem també amb seguretat l'origen d'alguns d'aquests caps de família: Pere Pasqual (Manacor), Esteve Ribes (Santa Margalida); Joan Fiol —o Fiollo, Jaume Boscana (Llucmajor);¹⁸⁹ i amb relativa seguretat, els portadors dels cognoms Fullana, Gaià, Gilabert, Guerau, Monjo, Roig, Ripoll, Salvà, Vaquer (que els arxius comarcans més propers sempre n'indiquen l'origen balear). El nostre percentatge arriba al 60 % de famílies d'origen illenc.¹⁹⁰

Pel que fa al Verger, hi tupem així mateix amb l'absència de fonts parroquials. En Costa n'extreïe valoracions basant-se en els seus coneixements de l'onomàstica de la zona: *El Verger tampoc conserva els llibres, i tot és dubtós. El 1646 són nombrosos els Cardona (éivissenc o dianenc?), Costa (sembla d'Eivissa) i Sendra (pegolí...; pareix un conglomerat de gent de Dénia, de Pego i de les Illes.*¹⁹¹ Però les investigacions d'en Grau, que són així mateix un retret de les tesis d'en Costa, ens mostren que en aquest cas l'ascendència insular no va esser predominant en aquest poble, ja que, segons aquest investigador, *tots els nouvinguts venien de zones properes, en concret de Dénia i Xàbia.*¹⁹² Encara que nosaltres podem matisar que no “tots” els nouvinguts eren d'origen valencià —ni tots blancs ni tots negres—; també hi hagué al Verger una lleu “mallorquinitació” inicial a la població, acrescuda en dades posteriors. No podem negar, si no és que hi haja un prejudici que ens ho impedisca, l'origen insular dels portadors dels llinatges Costa, Femenia, Sitjar, dels quals hi ha proves més que suficients a la comarca per demostrar-ne la procedència balear (els Costa vingueren d'Eivissa;¹⁹³ la majoria dels Femenia, de Santa Margalida; els Sitjar de Porreres).

Més enllà de la Marina i del Comtat...

A la Safor la presència de colons mallorquins, tot i ser lluny d'assolir les magnituds del Marquesat, resulta significativa en algunes poblacions. El professor La Parra ja observà que una de les característiques més peculiars de la repoblació de la Safor és la participació significativa de mallorquins i genovesos.¹⁹⁴ Sens dubte la presència de cognoms suposadament d'origen insular hi és característica des del principi de la repoblació; encara que ací només retraurem les notícies més explícites que posseïm.

A la Vall d'Alaguar¹⁹⁵ el gruix dels repobladors procedia de localitats properes als llocs moriscs reocupats, sovint de la mateixa subcomarca; en línies generals podem afirmar que l'element forà no és important aquí.¹⁹⁶ Tot i això els illencs eren el col·lectiu més nombrós dels nous pobladors vin-

¹⁸⁰ Arxiu de la Diputació de València, Fons Duquesa d'Almodóvar, Processos i plets, l'Alcúdia, 1662-1710, caixa núm. 11.

¹⁸¹ Ens referim als cognoms Cabrera, Castell, García, Gil, Malonda, Piera, Puig, Sancho, Server, Soler, Vives; documentats tant a pobles valencians de cristians vells de l'entorn (Benissa, Calp, el Castell de Guadalest, Dénia, Murla, Pego, Teulada, la Vila Joiosa...) com entre els repobladors mallorquins de la mateixa comarca. En el cas de Moragues, no trobat enlloc, en considerem més clara la procedència insular.

¹⁸² Als quals podríem afegir Bonanat, García, Gil, Malonda, Pastor, Pons, Puig, Ribes, Ros, Server, Soler, Torres, possiblement també mallorquins molts d'ells, encara que no ho podem assegurar del tot —pel mateix motiu que en la carta pobla: la coincidència amb llinatges valencians precedents. Si tots aquests fossen mallorquins el percentatge muntaria almenys al 60,8 %.

¹⁸³ Gràcies a les dades d'en Font (423) coneixem que els portadors d'aqueix llinatge eren llucmajorers.

¹⁸⁴ Segons dades de l'AP de Xaló; Font: 422-423; Costa 1977-1978: 90, 89.

¹⁸⁵ ARX, Escrivania de Cambra, any 1833, expedient núm. 12. Seguim la transcripció d'en Rocher.

¹⁸⁶ Diu els registre: *“Juan Costa, labrador; hijo de Bartolomé Costa y de Antonina Torres, cónyuges, natural dicho Juan Costa de la Villa y Insula de Eivissa”* (AP de Xaló, QL1628, Matrimonis, fol. 3v-4).

¹⁸⁷ Font: 422-423.

¹⁸⁸ I potser n'hi trobem més; ja que dels portadors d'uns quants llinatges més tant podem dir que siguen valencians com balears: Febrer, Durà, Pastor, Pons, Serra, Soler, Tur, Vives (ja que els documentem també a Calp, Dénia, Pego, Xàbia). Si tots aquests foren també illencs, el percentatge pujaria al doble (32, 7 %).

¹⁸⁹ Amb dades dels arxius parroquials de Beniardà, Fàgaca i Xaló; Font: 423.

¹⁹⁰ Que podria muntar al 77,2 % si tota la resta de cognoms de què tenim sospita també fossen mallorquins: Balaguer, García, Martí, Mateu, Noguera, Pons, Ros, Serra, Vives... (que apareixen així mateix en fonts valencianes de la comarca).

¹⁹¹ Costa 1977-1978: 88.

¹⁹² Grau: 54.

¹⁹³ D'en Joan Costa, que apareix entre es veïns del Verger de 1646, podem seguir una mica la trajectòria de la seua vida. Era fill d'en Bartomeu Costa, citat a la carta de població de Pedreguer (1611). Es casà a Xaló, on pareix que s'establí (1630). Enviadat, es tornà a casar amb na Susanna Xolbi al Verger (1643) [segons dades de l'AP de Xaló QL 1628, Matrimonis: fol. 15 v]; on suposem que es va traslladar, ja que ja no apareix citat al cens de Xaló de 1646 i sí al del Verger.

¹⁹⁴ La Parra 1992: 86.

¹⁹⁵ Subcomarca que s'inclou dins de la comarca de la Safor que està formada actualment pels municipis de Simat, Benifairó i Tavernes.

¹⁹⁶ Segons dades d'en Ciscar Pallarés, el 57,8 % dels cognoms del cens de la Vall d'Alaguar de 1646 existien ja a la subcomarca abans de 1609 (aqueixa xifra munta al 53,8 % entre 1677 i 1688); mentre que el 40 i 45 % restant eren forans procedents de pobles valencians, de les Illes, i en menor grau, de Castella, Aragó, Catalunya, i fins i tot estrangers, vinguts d'Itàlia, França i Portugal (Ciscar 1997: 285-288).

guts de fora del Regne: un 20 % del total dels repobladors procedia de Mallorca o Eivissa;¹⁹⁷ tant és així que, segons les paraules d'en Ciscar Pallarés: *entre los no valencianos pero españoles, hay que destacar de forma especial al abultado nombre de "mallorquins", cuya importancia y presencia en el mudo de la repoblación se ha reducido quizá con exceso a la comarca de la Marina*.¹⁹⁸

Segons indica aquest mateix investigador,¹⁹⁹ en els processos penals instruïts pel justícia major de la Valldigna està documentada la presència d'un total de 21 mallorquins establits a la contrada, 16 dels quals (el 76,1%) apareixen entre el 1610 i el 1620 —una data força primerenca, com podem veure; i, per tant equiparable a la situació d'alguns esmentats punts muntanyencs de la Marina. La majoria d'aquests (16 també) eren habitants de la Valldigna, la resta estaven de pas. D'aquests, 3 eren criats del convent, mentre que els 13 restants es dedicaven exclusivament al conreu de la terra i residien a Tavernes —en aqueix poble hi havia el 1617 un carrer anomenat *dels Mallorquins*—. Pel que respecta al seu origen, es coneixen immigrants procedents de Ciutadella, Eivissa, Manacor i Petra. Tanmateix, la majoria d'aquests pobladors i dels seus descendents abandonaren aviat la comarca, atès que en el cens del 1646 el gruix dels seus llinatges (Babiloni, Bagur, Carrió, Castell, Colom, Genestar, Gilabert, Llobet, Mestre, Perelló, Rosselló, Senda, Vic...) havien desaparegut de la població.²⁰⁰ Es coneix documentalment també la procedència mallorquina del cognom *Sansaloni* (Santceloni), avui bastant freqüent encara a Tavernes de la Valldigna.²⁰¹ Es coneix, així mateix, la procedència de la majoria dels 6 repobladors dels llocs d'Alcudiola i Massalali citats a la seua carta pobla (redactada el 29 d'agost de 1617); per fonts parroquials (els que duïen els llinatges Mulet, Serra i Soler), d'altres per evidència onomàstica: *Esterlich* (Estalric).²⁰²

D'altres pobles de repoblació les dades que tenim són escasses, però ens posen d'evidència una colonització amb la presència de l'element illenc: De Piles coneixem amb tota seguretat el trasllat des de Xaló d'un parell de famílies mallorquines (la d'en Jaume Cardell, natural de Llucmajor, i la d'en Pere Babiloni, de Santa Margalida).²⁰³ A Miramar, com veurem més envant, hi hagué un establiment de genovesos i mallorquins. De Xeraco coincideix l'origen eivissenc d'en Bernat Ribes (1630) i l'origen llucmajorer d'en Jaume Gallard (1627).²⁰⁴ A Bellreguard²⁰⁵ i a Almoines²⁰⁶ sembla que l'aportació insular va ésser merament testimonial.

A Oliva i a Gandia, viles cristianes que comptaven abans de 1609 amb una part de població morisca concentrada en ravals, els mallorquins són el col·lectiu extraregnícol més important entre els cònjuges forans que apareixen en els quinque llibres: A Oliva es documenten una vintena de mallorquins a la parròquia del raval de Sant Roc, on, tanmateix, la majoria dels cònjuges són de la

mateixa població (el 62,25 %) o del regne de València (el 25,58 %).²⁰⁷ A la Col·legiata de Gandia entre 1611 i 1625, d'un total de 240 actes matrimonials de les quals es pot conèixer amb certesa l'origen dels cònjuges, es registren 96 matrimonis (el 40,8 %) en què el nuvi no és de la mateixa vila; d'aquests, 19 són mallorquins (mentre que 46 són nadius del mateix Regne, i els 33 restants vénen d'altres bandes).²⁰⁸ A Palma, una vila també cristiana, la presència de mallorquins és força menor.²⁰⁹

Pel que fa a la repoblació de la Vall d'Albaida coneixem informació procedent del document dels segons establiments de la vall de Tàrbena, datat en 14 de desembre de 1611.²¹⁰ Unes dades anotades a peu de pàgina ens indica el lloc de destinació d'alguns dels qui no s'establiren de fet en aqueixa població i que renunciaren als béns que els havien estat establerts. Resulta molt interessant d'estudiar les noves residències dels colons "fallits", ja que, presumiblement, devien ésser considerades com un lloc d'assentament alternatiu: aquests llocs no només són els més immediats de la comarca (com Bolulla, la Vall de Gallinera, el Ràfol del Marquesat) o de la veïna horta de Gandia (com Miramar), sinó que poden ser molt més llunyans: a la Ribera, on habitava en Joan Quintana (*se n-és anat de Tàrbena i està en Favareta dels Frares de la Vall de Alfàndech*), o a la vall d'Albaida, on s'establiren en Martí Sabater (*se n-és anat de Tàrbena i se n-és anat a la Vall de Albaida*) i en Jaume Vila (*se n-és anat de Tàrbena i està en Bufali de la Vall d'Albaida*). Calia explorar la possibilitat que, especialment en la baronia de Rugat, una possessió del duc de Gandia —considerat un dels principals impulsors de l'emigració mallorquina— es pogués documentar l'aportació illenca en la repoblació. Però per ara només coneixem escassos exemples documentats explícitament: com ara en Llorenç Palmer, resident a Aiolo de Rugat,²¹¹ o els llinatges Suau (de Llucmajor) i Mallol, a la parròquia de l'Assumpció d'Albaida.²¹²

Del Pla de Xàtiva tenim dades de la presència de mallorquins a Barxeta, un poble que segons sembla va ser repoblat majoritàriament per colons de Mallorca, com veiem pels noms d'11 dels 19 signataris de la seua carta pobla (redactada el 1617). Els seus noms eren Joan Amengual, Jaume Caselles, Pere Conill, Antoni Jaume, Ramon Lull (o Llull), Gabriel Marí, Joan Marí major, Joan Marí menor, Pere Marí, Bartomeu Pou, Pere Serra.²¹³ D'aquest assentament relativament tardà pot observar-se la relació d'alguns dels seus caps de família amb diversos

¹⁹⁷ Casimiro-Sansaloni: 16.

¹⁹⁸ Ciscar 1997: 288.

¹⁹⁹ *Ibidem*.

²⁰⁰ Ciscar 1997: 292. Alguns d'aquests —Joan Mestre, Valero *Rubio*— havien desaparegut molt aviat (abans de 1613), com indica aquest autor, cosa que posa de manifest el seu primerenc establiment.

²⁰¹ L'AP de Pego ens documenta el matrimoni del vidu mallorquí Joan Sansaloni, que vivia a Tavernes, amb la viuda pegolina Antònia Ponsana, que era esposa d'en Joan Mas, a 8 d'abril de 1617. D'ella s'indica l'origen manacorí; d'ell, s'intueix (Vicens 1987).

²⁰² Casimiro-Sansaloni: 17-19.

²⁰³ A part d'aquests que, en efecte, tenim documentats a l'AP de Xaló, podríem reconèixer alguns mallorquins més entre els caps de família anomenats de Piles registrats en el cens de 1646: Miquel Fluixà, Jaume Frígola, Josep Gilabert, Joan Riera, Joan Soler, Pere Vidal... Encara que seria necessari la consulta d'altres fonts documentals per clarificar aquesta proposta.

²⁰⁴ AP del raval d'Oliva, AP de Xaló; Font: 423.

²⁰⁵ Casanova-Muñoz-Puig: 259-260.

²⁰⁶ En el cas d'Almoines la repoblació sabem que s'enceta amb gent procedent del país (sobretot Calp, Gandia, el mateix poble d'Almoines, la mateixa comarca i altres llocs), i amb un únic colon mallorquí: en Pere Aulet (Sanchis-Gil: 114).

²⁰⁷ Mestre Sanchis: 180.

²⁰⁸ La Parra 1992: 88.

²⁰⁹ En el tom II dels llibres sacramentals de l'AP de Palma de la Safor, un poble cristià, es localitzen algunes referències a repobladors mallorquins; que tot seguit oferim (són unes dades que molt amablement ens han estat facilitades per n'Adolf Minyana Mascarell):

1624/8/13: Bateig de na Magdalena-Josepa Font, filla d'en Pere Font i na Joana Mira, cònjuges naturals del regne de Mallorca i residents a la vila de Palma (fol. 12);

1629/9/6: Bateig d'en Lluís-Gabriel-Benet, fill d'en Lluís Terrades, natural de la ciutat de Mallorca, i de na Vicenta Donado, natural de Palma, cònjuges residents a la vila de Palma (f. 14);

1637/2/15: Bateig de na Josepa-Esperança Mallol, filla d'en Miquel Mallol i de na Margalida Campos, naturals de Mallorca (f. 18);

1642/3/2: Bateig de n'Anna-Magdalena, filla d'en Miquel Mengual i na Maria-Anna Cortella. Un dels padrins fou en Miquel Sifre, fill d'en Martí Sifre i n'Aina Genestara de Mallorca i veïnat de la vila de Palma (f. 18);

1646/10/21: Llicència per al matrimoni de na Maria Soler, filla d'en Pere i de na Maria Miñana, habitants de la vila de Palma, amb en Miquel Sifre, natural de la vila de Pollença en el regne de Mallorca i resident a la vila de Palma, fill d'en Martí Sifre i de n'Anna Ginestar.

²¹⁰ ARV, Protocol 20.187, mà 4: Joaquim Martí.

²¹¹ Santiago La Parra (1983: 8). La lectura de les llistes de les cartes de població i dels censos de la contrada ens mostra l'aparició ocasional de cognoms que podríem considerar mallorquins. Per exemple, dels 12 caps de família del cens del 1646 d'Aiolo del Duc o de Rugat (ARV Generalitat, 4826), 8 duen un llinatge que pot semblar mallorquí: el ja esmentat Palmer, i, a més, Pons, Merí (Marí?), Pastor i Castelló. És clar que cal una recerca detallada per tal de donar clariques sobre l'origen dels seus habitants.

²¹² Terol-Casanova: 222-223.

²¹³ Mateu Llopis: 27.

pobles de la Marina i del Comtat: deduïm, com ara, el desplaçament —efectiu o virtual— d'alguns d'aquests colons des de la Vall d'Alaguar, la Vall d'Ebo, la Vall de Gallinera o l'Atzúvia a Barxeta de 1617,²¹⁴ així com alguns matrimonis amb parroquians de la Famorca (Vall de Seta).²¹⁵ Però el cens de 1646 ens mostra ja una davallada en la proporció de l'onomàstica mallorquina, així com l'evidència del fracàs d'aquesta tentativa de repoblació (dels cognoms mallorquins de la carta pobla, per exemple, només sobreviu Jaume; els altres presumptament mallorquins —arribats més tard— són Castelló, Mas, Monjo i Rigo).²¹⁶ De la ciutat de Xàtiva tenim la notícia també d'algun poblador mallorquí del raval de Sant Joan —o de la mateixa vila— en data posterior a la seua carta de població;²¹⁷ és el cas d'en Guillem Ferragut, natural de Sencelles,²¹⁸ o d'en Jaume Colombar, de Petra.²¹⁹

De la Ribera tenim la referència del predomini de l'element mallorquí en la repoblació de Sumacàrcer (Ribera Alta);²²⁰ d'on es registren els cognoms Mas, Montaner, Omar entre els que signaren la segona carta pobla d'aquesta localitat (redactada el 24 de gener de 1612) i Carreres, Gilabert, Mas, Monar, Moragues, Socies, Terrassa, Vila, entre els que signaren la tercera carta pobla (de 25 d'abril de 1616).²²¹ Però un estudi exhaustiu dels llinatges d'aquesta localitat fins als nostres dies ens revela el caràcter efímer de la presència mallorquina a Sumacàrcer: cap dels llinatges abans esmentats tindrà continuïtat, ni tan sols arribaran al 1626.²²² L'element insular, per tant, s'hi va esvaïr a favor d'altres aportacions humanes; hi ha haver ací una clara “desmallorquinització”.

De Favareta (Ribera Baixa) coneixem l'arribada de mallorquins procedents de Tàrbena (1611),²²³ Xaló i de Daimús (abans de 1629).²²⁴ Es tracta d'una població vinculada a la veïna vall de la Valldigna, repoblada en gran part per mallorquins.²²⁵

D'Albalat de la Ribera (Ribera Baixa), on existeix *la séquia dels Mallorquins*,²²⁶ tenim constància de la presència de pollencins a través de documentació procedent de l'ARM: n'Antoni Gelabert (1633)²²⁷ i d'en Mateu Gelabert (1636).²²⁸

²¹⁴ Els quals apareixien a les cartes pobles d'aquestes localitats, però no afermaren l'establiment. És el cas d'en Jaume Caselles i en Ramon Llull (d'Alaguar), en Pere Serra (d'Ebo o Gallinera) i en Pere Conill (de l'Atzúvia) —de qui el text de la carta pobla diu que és “absent”.

²¹⁵ En Joan Maçanet, vidu de Famorca, amb na Joana Febrer de Barxeta, vídua d'en Miquel Bonet (1620), i en Gabriel Marí de Barxeta, fill d'en Joan Marí, amb na Tonina Maçanet, vídua de Famorca (1622): AP de Fàgeca: QL 1613, Matrimonis, fol. 92 v.

²¹⁶ L'estudi de les famílies d'aquest poble a través de l'arxiu parroquial ens permetria apreciar l'evolució particular d'aquesta colònia, en un procés cap a la “desmallorquinització”.

²¹⁷ Ja que no apareixen anomenats a la carta pobla del raval de Xàtiva (27 de maig de 1624): ACA, Consell d'Aragó, llig. 640, 4/100.

²¹⁸ Que es casà el 1630 amb na Magdalena Mengual, natural de Ciutat, habitant de Fàgeca (AP de Fàgeca: QL 1613, Matrimonis, fol. 93 v).

²¹⁹ Traslladat posteriorment al raval d'Oliva i allà maridat el 1631 (AP del raval d'Oliva: QL 1624, Matrimonis, fol. 13).

²²⁰ Segons ens informa en Valentín Pons (43): *en un documento de 1622 se indica claramente que predominaban los mallorquines* (entre els repobladors de Sumacàrcer —al costat d'aportacions d'altres indrets: Andalusia, Castella, Catalunya, València).

²²¹ Pons Pons: 41, 42.

²²² Pons Pons: 45-48.

²²³ Es tracta d'en Joan Quintana, un colon que apareix citat a la segona carta pobla i als establiments de Tàrbena (1611-1612), i que partí cap a la Ribera, segons anota a peu de pàgina el mateix document: *Se n-és anat de Tàrbena i està en Favareta dels Frases de la Vall de Alfàndech* (ARV, Protocol 20.187, mà 4: Joaquim Martí).

²²⁴ Reproduïrem tot seguit una partida matrimonial de Xaló en què es documenta el matrimoni d'en Pere Serra, un jove nascut a Santa Margalida que tenia el seu primer establiment valencià a Xaló, amb na Joana Serra, ja nascuda a Daimús (Horta de Gandia): *“A 25 de setiembre 1629 amonesté a Pedro Sierra, mansebo labrador de oficio, natural de Sta. Margalida, dióssesis de Mallorca, abitador de Favareta, hijo de Juan Sierra y de Antonia Moncha, el qual tratava matrimonio con Juana Sierra, doncella natural de Daimús, abitadora de Favareta, hija de Sebastián Sierra y Juana Rosellona”* (AP de Xaló: QL 1628, Matrimonis, fol. 3).

²²⁵ Casimiro-Sansaloni: 19.

²²⁶ Costa 1977-1978: 91.

²²⁷ ARM: Llibre d'actes del notari Antoni Torres 1630-1631, sig. T-956, fol. 182 v. Devem la informació a n'Antoni Domingo.

²²⁸ ARM: Llibre d'actes del notari Antoni Torres 1637-1638, sig. T-958, fol. 200 v. Devem la informació a n'Antoni Domingo.

Gràcies a l'estudi onomàstic d'en Joan Segura dels cognoms d'Algemés coneixem la presència destacable d'illencs en aquesta vila de població cristiana de la Ribera Alta, sobretot en el primer terç del segle XVII. Sens dubte es tracta —com ens indica l'autor— de colons que, decebut per la duresa de les condicions de les cartes pobles d'altres llocs a què s'havien adreçat per establir-s'hi, proven sort en aquesta vila reial, dedicant-se a l'agricultura o a altres oficis (fusters, sastres). Es tracta sobretot d'hòmens sols, que prenen muller a Algemesí; més escassa és l'arribada de matrimonis. L'aportació insular a l'onomàstica d'aquesta població en aquest període es manifesta en els llinatges Ballester, Bernal, Cabanelles (o Cabanilles),²²⁹ Cerdà, Espert, Ferragut, Font, Garcia, Marc, Mas, Milles, Veny.²³⁰ Però el flux migratori no es deté, i podem veure també la presència de mallorquins i sobretot eivissencs —arribats, suposem, directament des de les illes— a la darrerria del segle XVII i encara en el segle XVIII; com succeeix també a les poblacions veïnes d'Alzira i Massalavés, posem per cas.²³¹

En Bartomeu Font documentava un llucmajorer a Serra de Portaceli (Camp de Túria), devora la baronia d'Olocau,²³² el feu d'en Joan de Vilaragut, virrei de Mallorca a la primeria del segle XVII. Potser caldrà relacionar aquesta presència amb el protagonisme que hom ha atribuït a en Vilaragut en l'organització de la repoblació i en l'iniciativa d'atreure pagesos mallorquins perquè s'establiessen a la seua baronia d'Olocau (que conté els pobles d'Olocau, Marines i Gàtova, situats entre les comarques del Camp de Túria i l'Alt Palància).²³³ En les cartes pobles i en els censos del 1646 d'algunes de les localitats d'aqueixa baronia observam cognoms que “podrien esser” mallorquins: Ballester, Estrany, Mas (1611), Bosch, Móra, Vidal i Castelló (1646), a Olocau; Tomàs, Vidal o Pasqual, (1646) a Gàtova. Com en tants d'altres casos, és massa agorarat de proposar aqueixa identificació sense haver esgotat prèviament altres vies de recerca.

En Vicente Pérez ens parla de la repoblació de la Foia de Bunyol amb mallorquins: *Acudieron 81 pobladores nuevos (33 a Buñol y 16 a cada uno de los tres pueblos restantes) procedentes de Mallorca con cuya descendencia y la de una ulterior repoblación se ha integrado el fondo racial de los habitantes de la Hoya*.²³⁴ És veritablement una notícia del màxim interès, si tenim en compte que en l'actualitat la comarca de Bunyol és de parla castellana (dins la seua varietat dialectal castellanoaragonesa, o “xurra”, si fem servir el terme tradicional valencià) i això suposaria que en aquesta contrada es degué perdre o diluir progressivament l'element mallorquí (dins un procés de “desmallorquinització”)

²²⁹ Hi ha una riquesa de variants formals en aquest cognom (*Cabanilles, Cabanelles, Cabanyelles*) que a Algemesí portaven dos emigrants (Segura: 119). Un d'aquests (en Bartomeu Cabanilles, fill de Bartomeu Cabanilles i Magdalena Pau, *cònjuges, llaurador, natural de Pollença, bisbat de Mallorca*; com indica la seua acta de matrimoni) va esser el pare del prestigiós compositor i organista Joan Cabanilles (1644-1712), una de les figures cabdals de la música del Barroc; i sens dubte el fill més il·lustre de la repoblació insular de la València del segle XVII (Bota: 13).

²³⁰ Segura: 48. L'autor dona notícia documentada del poble d'origen d'alguns: Pollença (Cabanilles, Marc), Montuiri (Cerdà, Espert), Campos (Mas), Puigpunyent (Veny), l'illa de Menorca (Font).

²³¹ Gràcies a la informació que ens facilità n'Antoni Domingo de la seua recerca sobre diversos protocols notariais de l'ARM. (al qual li agraïm moltíssim la gentilesa) coneixem la presència d'uns quants pollencins a Massalavés (en Joan Roger, 1669 [ARM: actes del notari Andreu Corró 1667-1668, sig. 3373, fol. 120]; en Miquel Roger i els seus fills Josep i Margalida, i el seu nebot Joan Vila i procurador, 1679 [ARM: Actes del notari Andreu Corró 1671-1674, sig. 3374, fol. 337]) i a Alzira (en Joan Vila, 1681 [ARM: Actes del notari Miquel Torres 1681-1683, sig. T-552, fol. 7]). En dates anteriors, concretament en el cens de 1646, hi ha la constància de l'aveïnament a a ciutat d'Alzira del mallorquí —com s'indica explícitament— Pere Durban (Part 1993: 111).

²³² Font: 423.

²³³ Es tracta d'una informació que ja va esser divulgada a la darrerria del segle XIX. Se suposava que un el mateix virrei de Mallorca *habia tratado de atraer a su despoblada baronia de Olocau multitud de familias isleñas* (Piferre-Quadrado: 479).

²³⁴ Pérez: 88.

a favor d'aportacions cada volta més majoritàries arribades des de les comarques de parla castellana veïnes; cosa que degué suposar la seua ulterior i definitiva castellanització. Però fins ara no hem pogut documentar²³⁵ aquesta suposada presència que, per altra banda, no s'ha vist reflectida en els treballs actuals sobre l'origen i la caracterització del dialecte local.²³⁶

Tenim dades de la presència —anecdòtica, si voleu— de mallorquins fins i tot en contrades molt allunyades del nucli de la Marina-Comtat, com la Plana (que marcava la fita per la banda septentrional) i les Valls del Vinalopó (el punt més meridional que tenim registrat al País Valencià). A la Vall d'Uixó (Plana Baixa), una població en què eren del mateix Regne el 78,92 % dels seus repobladors i només un 16,99 % vingueren de fora (sobretot de les comarques meridionals de Catalunya, Aragó; al costat d'un 4,07 % d'estrangers),²³⁷ hi ha registrat un matrimoni de mallorquins al 1r. llibre de bateigs: en Jeroni Alòs i na Magdalena Vicenç.²³⁸ També a Monòver (Valls del Vinalopó), na Remedios Belando va documentar també, entre una gran majoria de pobladors originaris del regne de València, un matrimoni de mallorquins.²³⁹ Fins i tot tenim notícia de la presència d'emigrants mallorquins fora dels límits del Regne de València: a Múrcia —on es documenten, en els inicis del segle XVIII, persones originàries de Campanet que s'hi havien establert a la centúria anterior—, i en el sud del Principat de Catalunya, a comunitats anteriorment habitades per moriscs: a Tivissa, on habitaven el 1673 dos germans naturals o originaris de Pollença²⁴⁰, i a Miravet, on consta que uns dels colons establerts després de l'expulsió dels moriscs —l'any 1623— era un mallorquí anomenat Antoni Cifre, que sembla que s'hi establí amb la seva família²⁴¹.

Si, en el primer cas, els descendents de mallorquins residents a Múrcia hi podrien haver emigrat des de la Marina, resulta més difícil d'explicar la presència d'emigrants mallorquins a indrets molt més allunyats geogràficament del nucli central de la Marina i el Comtat. En alguns casos —com els de Barxeta i els de Sumacàrcer—, en el quals es documenta un assentament primerenc i en bloc, poden atribuir-se a l'organitzadora colonitzadora i poblacionista dels senyors valencians; en altres —com mostren les referències que abans hem adduït de

colons mallorquins emigrats cap a la vall d'Albaida poc després de la redacció de les cartes pobles— sembla que la presència de mallorquins es deu al desplaçament dels colons amb posterioritat al seu primer assentament a València, que devien cercar unes millors condicions de tinença i de feina que les ofertes pels senyors. També seria possible que part d'ells fossen fills de colons assentats a la Marina i al Comtat; i d'aquí, probablement, que entre aquests colons hi predominin els homes sols, a diferència de la migració familiar i de poblament que caracteritza les comarques abans esmentades. En tot cas, ambdós tipus de migracions afavoriren l'establiment de veritables cadenes migratòries en el si de les comarques del sud valencià i, també, entre Mallorca i València, on es documenta l'arribada d'illencs a dates molt posteriors al 1610/1611, tant a les poblacions de la Marina i el Comtat, com a les poblacions on els mallorquins s'havien reassentat.

Fins quan?

L'emigració mallorquina cap al País Valencià no acabà el 1611, tot i que degué tenir l'embranzida fonamental en aquelles dates. Així ho indica, almanco, que es documenti l'arribada de nous colons als establiments que seguiren les cartes pobles i en altres fonts documentals. De fet, al llarg del text ja hem esmentat diverses notícies que proven el perllongament del flux migratori, com són ara la de les famílies de colons mallorquins que havien estat capturades per pirates nord-africans la primavera de l'hivern del 1611 en el transcurs del viatge cap a València i els establiments de mallorquins a la vall de Guadalest amb posterioritat a la redacció de la carta pobla. Així mateix als llibres sacramentals valencians i a la documentació mallorquina es localitzen mallorquins residents a València que no apareixen a cap de les cartes pobles que hem tengut ocasió de consultar; per exemple —i només pel que fa als originaris de la població de Santa Margalida— aquells que portaven els llinatges, entre d'altres, Alòs, Buades, Calafat, Ferrà, Mut, Ordines, Server, Sequier i Vives. Difícilment es podrà atribuir aqueixa circumstància a la presència d'aqueixos colons en altres cartes pobles, desaparegudes o no localitzades.

Tot seguim veurem alguns casos de migrants arribats amb posterioritat al 1611, amb els quals pretenem exemplificar tant la continuïtat de la migració familiar, normalment dirigida cap a indrets on ja existia una població mallorquina d'una certa entitat, com la masculina, que abastava un radi molt més ampli.

- En Cristòfol Molines i na Catalina Estelric es casaren a Santa Margalida l'abril del 1611,²⁴² i en aqueixa vila varen néixer —com a mínim— dos fills seus, en Cristòfol —el 1612— i na Francina —el 1613—. ²⁴³ El seu desplaçament cap a València es produí en una data

²³⁵ Si ens deixem guiar una volta més per l'estudi onomàstic dels documents que tenim a l'abast ens decep la minoritària presència de llinatges mallorquinizants (o suposadament mallorquinizats) als llistats dels colons que varen signar les cartes de població dels pobles de la comarca; només hi hem sabut trobat Cerdà, Guaita, Melis, Omar, Pasqual, Perelló (Castillo: 29-30), i molt menys encara en documents posterior, com ara un llistat de nous pobladors de 1631 (Castillo: 32), tot i que una part de l'onomàstica actual de la comarca sembla que done a entendre tot el contrari —si no és tracta d'un miratge provocat per la suggestió, que ens vol jugar una mala passada—: Ballester, Babiloni, Bonet, Cervera, Cifre, Ferrer, Ferragut, Gilabert, Guaita, Lambies, Mas, Perelló, Rocher, Roselló... Potser un estudi exhaustiu de l'arxiu parroquial de la parròquia de Sant Pere de Bunyol ens done la llum definitiva que reclama aquest assumpte dubtós, una tasca que ens ha estat de moment impossible.

²³⁶ Ens referim a treballs com els de Román-Fernández o Pastor-Hermosilla, en què es té en compte el factor de la repoblació del segle XVII i l'origen i proporció dels nous pobladors per analitzar els processos lingüístics que donaren origen als fenòmens dialectals que s'observen a la parla comarcal i a la toponímia. En el primer d'aquests (41-59, 79) s'exposa molt interessantment amb termes sociolingüístics tot el procés d'imposició del castellà i de no assimilació cap a la llengua majoritària del Regne. De tota manera en aquests dos treballs només es tenen en compte l'origen dels colons no de la Foia estricta (Bunyol, Alboraiç, Macastre, Iátova) sinó de les veïnes poblacions de Xiva i de Godelleta. En aquestes, al costat de l'aportació de gent procedent de pobles catalanòfons del Regne, hi ha un predomini de l'element castellanòfon (arribats del mateix Regne o de Castella i Aragó).

²³⁷ Peñarroja, I: 421-424.

²³⁸ Peñarroja, I: 413.

²³⁹ Belando: 54.

²⁴⁰ 1673, gener, 7, Pollença.-Bartomeu Cerdà *Canaver* procurador dels germans Miquel Pont i Joan Pont i Julivet, habitants de la vila de Tivissa del Principat de Catalunya. Anomena procurador al seu oncle (*avunculum meum*) fra Bartomeu Cifre de l'ordre dels predicadors de la Ciutat de Mallorca. (ARM. *Actes del notari Andreu Corró 1671-1674*, Sig. 3374, f. 170v).

Agraïm a Antoni Domingo que ens haja proporcionat aqueixa notícia documental.

²⁴¹ Ortega 1986: 65.

²⁴² Arxiu Diocesà de Mallorca I/66-M/1-11, Matrimonis de Santa Margalida (1), 1611, abril, 23.

²⁴³ Arxiu Diocesà de Mallorca I/66-M/1-11, bateigs de Santa Margalida, 1612, gener, 7 i 1613, gener, 2. Hi podria haver nascut un altre fill, el 7 de gener de 1616, de nom Cristòfol, fill d'un altre Cristòfol i de na Caterina Estelrich, però no vàrem poder llegir bé el llinatge del pare.

incerta, però ja consten com a establerts a Tàrbena, on residien els seus parents, set anys després, el 1620.²⁴⁴

- En Francesc Server *de Francesc* i na Joana Alòs es casaren a Santa Margalida el juny de 1615,²⁴⁵ on nasqué el juliol de l'any següent el seu primer fill, en Francesc²⁴⁶ i, en una data indeterminada,²⁴⁷ la seva filla Catalina —aquesta darrera documentada com a resident al regne de València—. Ignoram quan es desplaçaren a València, però el gener de 1633 en Francesc Server ja consta com *absent del present Regna*²⁴⁸ i el 1643 ell, la seva esposa Joana i la seva filla Catalina apareixen com a residents a la Vall de Xaló,²⁴⁹ indret on, cal recordar-ho, s'havien establert el gruix dels colons de Santa Margalida.
- En una acta notarial datat al 1668 el sabater Jaume Roger, de la vila de Pollença, expressava la seva voluntat d'abandonar el regne de Mallorca i dirigir-se cap a la vila anomenada Massalavés del Regne de València.²⁵⁰ En aqueixa mateixa població habitaven altres pollencins, que probablement eren parents d'en Jaume Roger, ja que duïen el seu mateix llinatge i un també era sabater.²⁵¹

Els exemples anteriorment adduïts mostren també l'existència de les cadenes migratòries a les quals hem fet referència anteriorment. Aqueixes cadenes s'establien per la presència d'un nucli de colons i coneguts procedents de la mateixa comunitat en lloc de destinació o, de vegades, només de parents. Tot l'anterior, d'altra banda, no fa altra cosa que palesar els vincles que unien els emigrats a València i els seus descendents amb els seus coneguts i parents de Mallorca, als quals més envant farem referència d'una manera més extensa.

Com es pot apreciar en els quadres que segueixen, l'emigració mallorquina cap a València es perllongà, si més no per als casos de Lluçmajor i de Pollença, fins a la segona meitat del segle XVII, tot i que cal pensar que, a mesura que avançava la centúria, la intensitat del flux degué minvar considerablement i que es limitava a seguir unes rutes migratòries que comptaven amb l'avantatge de la presència de mallorquins i de persones mallorquins a les comarques receptores.

A. Lluçmajorers registrats en fonts documentals mallorquines com a residents al regne de València, segons les dades d'en Bartomeu Font (422-423):

Data	Nom	Lloc en què es documenta
1600	Antoni Ballester	"regne de València" ²⁵²
1603	Gabriel Ferrer	"regne de València"
1610	Pere Salvà	"regne de València"
1610	Rafel Forners	"regne de València" ²⁵³
1610	Josep Salvà "de Vernissa"	"regne de València" ²⁵⁴
1610	Pere Morei	"regne de València" ²⁵⁵
1610	Joan Noguera	"regne de València" ²⁵⁶
1611	Miquel Guerau	"València"
1611	Catalina Pastor	"València"
1611	Bartomeu Pastor	Pedreguer
1611	Isabel Puig	Pedreguer
1611	Antoni Seguí	"València"
1613	Antoni Puigserver	Llíber
1613	Cosme Puigserver	Senija
1614	Joan Abrines	"València"
1617	Miquel Mas	"València" ²⁵⁷
1617	Guillem Tomàs	"València"
1620	Julià Salvà "de Guimerà"	Gata
1620	Jaume Cardell	Benialí (Vall de Gallinera)
1620	Joana Clar	Benialí (Vall de Gallinera)
1620	Onofre Mas	"València" ²⁵⁸
1621	Sebastià Mut	Sanet
1621	Bartomeu Genestar	Dénia
1621	Antoni Mulet	Dénia
1623	Mn. Guillem Pou	"València"
1625	Joan Genestar	"Oltra" ²⁵⁹
1625	Bartomeu Genestar	Altea

²⁴⁴ Mas-Monjo: en premsa.

²⁴⁵ Arxiu Diocesà de Mallorca I/66-M/1-11, Matrimonis de Santa Margalida (1), 1615, juny, 8.

²⁴⁶ Arxiu Diocesà de Mallorca I/66-M/1-11, bateigs de Santa Margalida, 1616, juliol, 10.

²⁴⁷ Varem reparar en aqueix detall quan aquest treball ja era a les premses.

²⁴⁸ AMSM 2845 f. 227v.

²⁴⁹ Mas-Monjo, en premsa.

²⁵⁰ per la qual cosa nomenava procurador el seu cunyat Pere Colomar, també sabater (ARM *Actes del notari Andreu Corró 1667-1668*, Sig. 3373. f. 120). Devem aqueixa notícia a n'Antoni Domingo.

²⁵¹ ARM *Actes del notari Miquel Torres 1667-1669*, Sig. T-545. fol. 267v; *Actes del notari Andreu Corró 1671-1674*, Sig. 3374, f. 337; *Actes del notari Miquel Torres 1681-1683*, Sig. T-552. fol. 7. Notícies reportades per n'Antoni Domingo.

²⁵² Esmentat a la carta pobla de la Vall de Gallinera i Ebo (1611).

²⁵³ Esmentat a la carta pobla de Pedreguer (1611).

²⁵⁴ Residia a Gata el 1629 (segons dades de l'AP de Xaló, QL 1628, Matrimonis: fol. 1-1v).

²⁵⁵ Esmentat a la carta pobla de la Vall de Xaló (1611).

²⁵⁶ Esmentat a la carta pobla de la Vall de Xaló (1611). La documentació parroquial de Xaló ens donen fe de la seua residència a Llíber.

²⁵⁷ Esmentat a la carta pobla de la Vall de Xaló (1611). La documentació parroquial de Xaló ens donen fe de la seua residència a Llíber.

²⁵⁸ Esmentat a la carta pobla de la Vall de Xaló (1611). La documentació parroquial de Xaló ens donen fe de la seua residència a Llíber.

²⁵⁹ Cal llegir *Altea*.

Data	Nom	Lloc en què es documenta
1625	Antoni Mulet (notari)	Dénia
1628	Joan Servera	Dénia
1631	Miquel Tomàs	Vall de Gallinera
1632	Bartomeu Fullana	Xaló
1634	Pere Morei	Llíber
1635	Mateu Catany “de les Tiringades”	“València” ²⁶⁰
1636	Miquel Salvà	Gata
1636	Jaume Vidal	Xaló
1637	Nicolau Tomàs	Vall de Gallinera
1639	Baltasar Salvà	Serra de Portaceli
1644	Joan Mulet	“Petra” ²⁶¹
1647	Jaume Boscana	Pedreguer
1647	Joan Mulet “de Llagostera”	Gata
1649	Jaume Gallard	Oliva
1652	Pere-Joan Oliver	Llíber
1652	Mateu Catany	Llíber
1653	Bonaventura Avellà	“baronia d’Alegnar” ²⁶²
1659	Pere-Antoni Clar	“València”
1664	Rafel Frigola	“València”
1670	Rafel Salvà	“València”
1672	Joan Duran	Benissa
1674	Antoni Romeguera	“València”
1682	fra Miquel Salvà	“regne de València”
1693	Jaume Pons	“València”

²⁶⁰ Esmentat a Llíber almenys des de 1636 (segons dades de l’AP de Xaló).

²⁶¹ Cal llegir *Pedreguer* (?).

²⁶² Cal llegir *Alaguar* (?).

B. Referències documentals de pollencins absents del regne de Mallorca i habitants al regne de València extretes de diverses sèries documentals de l’ARM (segons dades proporcionades per n’Antoni Domingo).

Data	Nom	Lloc en què es documenta
1623	Antoni Torandell	“València”
1626	Martí Aulí	“València”
1628	Bartomeu Campamar “de Bóquer”	“regne de València”
1633	Francina Roger	la Pobla
1633	Antoni Gelabert	Albalat de la Ribera
1636	Mateu Gelabert	Albalat de la Ribera
1641	Pere Estrany	ciutat de València
1653	Mn. Joan Pont	Ondara
1668	Jaume Roger	Massalavés
1669	Joan Roger	“regne de València”
1674	Joan Vila	Massalavés
1674	Miquel Roger (difunt)	Massalavés
1681	Bartomeu Roger (difunt)	Alzira

El retorn cap a Mallorca

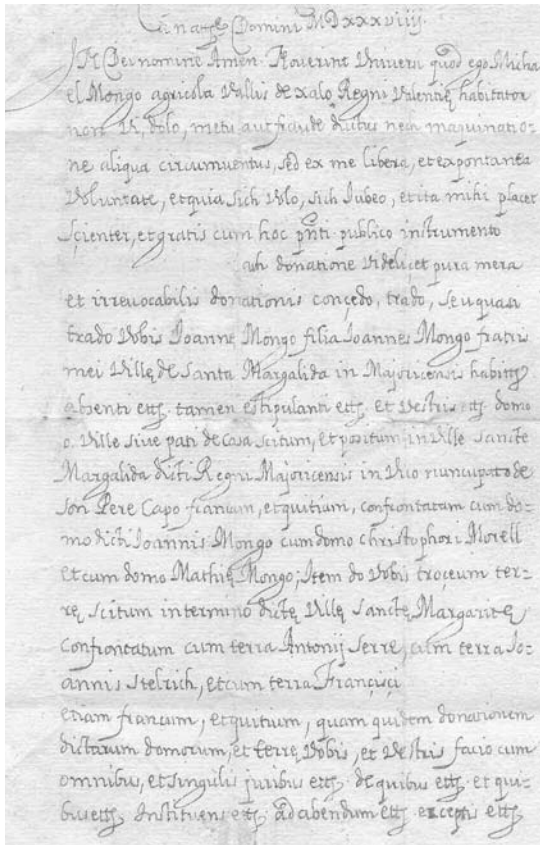
Les primeres notícies que coneixem del retorn a Mallorca d’alguns colons apareixen a unes notes marginals que un escrivà afegí devora les llistes de les possessions atorgades als repobladors, incloses a l’apartat d’establiments que segueix la segona carta pobla de Tàrbena (14 de desembre de 1611).²⁶³ Permeten apreciar com part dels qui renunciaren a l’establiment que s’oferia, tornaren a Mallorca. És el cas d’en Jaume Morei (“*Se n’és anat de Tàrbena i diue[n] està en Mallorca*”) i de n’Antoni Mollà (“*Se n’és tornat a Mallorca*”). Així i tot, les notícies de què disposam fan pensar que l’establiment a València es convertí, en la gran majoria dels casos, en permanent. Tanmateix, es documenta el retorn —temporal, la majoria dels casos, molt més rarament definitiu— de colons que ja feia dècades que s’havien establert a València. Pel que sembla, aquest retorn es produïa quan el migrant es personava a Mallorca a fi d’administrar o d’alienar —el que era el més habitual— els seus béns a Mallorca. Aqueix és el cas d’en Miquel Mas, llucmajorer afincat a València, que havia tornat a Mallorca. Abans de tornar cap a València va atorgar poders al seu fill Antoni, que continuava resident a l’illa, *per arrandar y loguar qualsevols béns seus immobles y per cobrar le renda de dits béns per cobrar qualsevols censals seus y qualsevol altrás deutes y per pagar lo que deurà per dita heretat y cobrar los alberans*,²⁶⁴ Un altre cas és el d’en Bartomeu Campomar, fill de Antoni Campomar *dit de Bóquer, del Regna de València ara al pre-*

²⁶³ ARV, Protocol 20.187, mà 4: Joaquim Martí.

²⁶⁴ Font, 1982: 421.

sent habitador i domiciliat, el qual però, el desembre del 1628, es trobava *personalment en la vila de Pollença* i, amb consentiment de son pare, arribava a una concòrdia amb en Gabriel Cerdà *Fanals* de la mateixa vila de Pollença, sobre els drets que l'esmentat Campomar afirmava tenir sobre *lo figueral de Gabriel Pont q^e*, que posseïa en Gabriel Cerdà, el qual s'obligava a pagar 350 lliures a en Bartomeu Campomar.²⁶⁵ Sembla que en

Acta de donació d'unes cases i d'un tros de terra fet per en Miquel Monjo, margalidà establert a Xaló (vegeu la plana 69)

Campomar, posteriorment retornat a València, era d'una família de terratinents i arrendataris de Pollença,²⁶⁶ però no l'hereu, com es desprèn de la composició a què arribà, el 1638, amb el seu germà Miquel.²⁶⁷ Altres casos de retorn temporal de colons pollencins es produïren el 1633, quan n'Antoni Gelabert, resident a vila d'Albalat de la Ribera, féu acte de presència a la seva vila nativa en qualitat de procurador del seu germà Mateu,²⁶⁸ i el 1669, quan en Joan Roger, adolescent fill de Mateu Roger difunt *dit de la Gerreria*, natural de la vila de Pollença però habitador al regne de València, es desplaçà personalment trobat a la l'esmentada vila en qualitat procurador de la dona Agustina Gelabert vídua de Bartomeu Roger — un altre pollencí establert a València.²⁶⁹

Un altre exemple és el d'en Jaume Albanell, margalidà establert a Xaló ja el 1611, que es personà a Santa Margalida amb un poder firmat per ell i la seva dona, na Caterina Rosselló, i un altre firmat per en Joan Serra, un altre margali-

dà establert a València, concretament a Dènia. En el primer d'aquests poders en Jaume Albanell i na Caterina Rossellona autoritzaven un veïnat de Santa Margalida, en Joan Font, per tal que pogués vendre una casa de l'esmentada Caterina en aquella vila. En el segon d'aquests poders en Joan Serra autoritzava en Jaume Albanell perquè vengués una casa seva, també situada a Santa Margalida. Ambdues transaccions s'escripturaren el mateix dia, el 28 de novembre de 1629.²⁷⁰

Malgrat l'anterior, cal tenir en compte que la gestió del patrimoni es podia fer des de València mateix: el 1639, a Xaló estant, en Miquel Monjo, habitant a la vall de Xaló (*agricola Vallis de Xalo Regni Valentiae*), feia donació a na Joana Monjo, filla del seu germà Joan Monjo, ambdós absents i residents a la vila de Santa Margalida, d'un tros de terra i d'una casa que tenia a Santa Margalida, que confrontava amb una casa de l'esmentat Joan Monjo, amb una casa d'en Cristòfol Morell i amb la d'en Macià Monjo, que era —cal ressenyar-ho— un altre margalidà emigrat a la Vall de Xaló, on s'havia desplaçat juntament amb la seva esposa Joana Servera i la seva filla Francina.²⁷¹ La còpia de l'instrument fou remesa a Santa Margalida, on va ser rebuda pels parents d'en Miquel Monjo. Així, almanco, ho indica el fet que haguem tengut notícia d'aquest document gràcies a una còpia de l'acta notarial que forma part de l'arxiu particular d'una família de Santa Margalida.²⁷²

Però, com havíem exposat, en alguns casos el retorn dels emigrants esdevingué definitiu. Aqueix és el cas del matrimoni llucmajorer de na Joana Clar i d'en Jaume Cardell —molt possiblement el que apareix a la carta Pobla de Gallinera i Ebo del 1611—. El primer a tornar a Mallorca va ser en Cardell, segurament a fi de preparar el seu reassentament a l'illa. El 31 d'octubre de 1620 aqueixes gestions ja devien haver avançat, ja que facultà la seva esposa per tal que pogués vendre les cases i terres que el matrimoni tenien a Benialí (Vall de Gallinera).²⁷³ Un altre cas de retorn és el del matrimoni de margalidans de n'Antoni Vives de la Torreta i na Margalida Monjo, casats en aqueixa vila mallorquina el 28 de juliol de 1609.²⁷⁴ El 1618 ja s'havien afincat a València, ja que aquell any n'Antoni Vives *de la Torreta*, resident a Xaló, feia donació a la seva germana Joana dels béns que li pertocaven de l'herència de son pare.²⁷⁵ El desplaçament, doncs, es pressumia com a permanent. Però vet ací que 20 anys més tard, el 1638, n'Antoni Vives i na Margalida Monjo, ja retornats a Mallorca, nomenaven procurador el seu fill Joan, absent i habitant del Regne de València en el *llogaret dit Famerca en la vall de Xeta*.²⁷⁶ D'acord amb l'anterior, cal pensar que feia poc temps que els esposos —d'una edat relativament

²⁶⁵ ARM Llibre d'actes del notari Antoni Torandell 1625-1630, Sig. T-291, fol. 190v. Notícia documental proporcionada per n'Antoni Domingo.

²⁶⁶ 1635, juliol, 8, Pollença.- Bernadí Serra procurador de m^e Agustí Nicolau Martorell *mon germà absent del present regna*, lloga Llenaire als germans Miquel i Antoni Campomar fills de Antoni Campomar q^e. Fa fiança del arrendament Bartomeu Campomar *dit de Boquer* (ARM Llibre d'actes del notari Antoni Torres 1635-1636, Sig. T-957, fol. 47).

²⁶⁷ ARM Llibre d'actes del notari Antoni Torres 1637-1638, Sig. T-958, fol. 212. Notícia documental proporcionada per n'Antoni Domingo.

²⁶⁸ 1633, Novembre, 14, Pollença.- Antoni Gelabert fill de Mateu Gelabert q^e, natural de la present vila de Pollença, *commorans in Valentiae Regno personaliter repertus in dicta Pollentiae villa et procurator Generalis Mathei Gelebert fratris mei ut constat de dicta procura in posse discreti Antonii Xanxo nott. de Albalat regni Valentiae sub die trigesima prima mensis Augusti 1633...* (ARM. Llibre d'actes del notari Antoni Torres 1630-1631, Sig. T-956, fol. 182v; devem aqueixa informació a n'Antoni Domingo).

²⁶⁹ L'esmentada Agustina Gelabert curadora i tutora dels seus fills segons s'indicava a la procura feta amb el discret Jaume Lluís notari del regne de València el 26 de setembre de 1667. (ARM. Actes del notari Miquel Torres 1667-1669, Sig. T-545, fol. 267v (devem aqueixa notícia a n'Antoni Domingo)

Altres registres documentals sobre aqueixa família, que ens han estat proporcionats pel mateix Antoni Domingo, mostren com les diferents branques de la família Rotger residents a Malassavés i Alzira mantenien béns o drets a Pollença i, també, relacions amb els seus parents residents en aqueixa vila: 1674, maig, 28, Pollença.- Els germans Josep Rotger sabater i Margarita Colomar i Rotger, fills de Jaume Rotger q^e, com a successors de Miquel Rotger difunt en la vila de Masalaves del Regne de València. Anomenen procurador a Joan Vila i Rotger sabater *consobrinum nostrum ejusdem ville Pollentiae nunc in dicta villa de Massalaves degentem* (ARM. Actes del notari Andreu Corró 1671-1674, Sig. 3374, f. 337; 1681, abril, 1, Pollença.-Joan Vila *Sauri*, Roger procurador de Maria Roger, muller de Josep Servera, Bartomeu Roger i Antoni Roger, germans i fills de Bartomeu Roger major q^e *del present Regne de Mallorca, natural de la present vila de Pollença, habitador en lo Regne de València en la vila de Alzira...* (ARM. Actes del notari Miquel Torres 1681-1683, Sig. T-552, fol. 7)

²⁷⁰ ARM, PN, P-736 f. 96-98.

²⁷¹ Mas-Monjo, en premsa.

²⁷² Agraïm la gentilesa de la propietaria de l'arxiu, la Sra. Catalina Tous i Tous, per haver-nos-en permès la consulta i la reproducció, com també volem agrair al seu fill i amic, en Jaume Escales i Tous, que ens el fes conèixer.

²⁷³ Font, 1982: 421.

²⁷⁴ Arxiu Diocesà de Mallorca, matrimonis de Santa Margalida. Fill d'en Joan Vives *de la Torreta*.

²⁷⁵ Fill d'en Joan, de la Torreta (Arxiu del Regne de Mallorca, protocols notariais, 5008 f. 130).

²⁷⁶ ARM Llibre d'actes del notari Antoni Torres 1637-1638, Sig. T-958, fol. 200v; devem aqueixa notícia documental a n'Antoni Domingo.

avançada per a l'època: s'havien casat el 1609— havien tornat a Mallorca; segurament ho feren quan el seu fill Joan ja havia assolit la majoria d'edat legal i podia gestionar directament el béns dels seus pares a València. Pel que sembla, els pares es disposaven a passar ses velleses al poble de naixença i el seu fill, criat i potser nascut a València, s'estimava més quedar a la vall de Seta.

Les relacions amb Mallorca

Si en aqueix darrer cas eren els retornats a Mallorca els que deixaven béns a València, el més freqüent era, com ja hem pogut apreciar en diferents exemples, que fossen els emigrats cap a València els qui conservassen part o la totalitat dels seus béns a l'illa i que, si més no en moltes ocasions, n'encomenassen la gestió a procuradors. La gestió d'aqueixs béns podia comportar problemes als seus procuradors —si havien estat nomenats— i a les mateixes autoritats, derivats de l'impagament de la fiscalitat municipal i de deutes que les gravaven, segurament contractats pels seus posseïdors abans de partir cap a València.

Ho podem apreciar en el cas de Santa Margalida. En l'estim d'aquella població del 1646 —elaborat quan havien passat 35 anys dels inicis de la migració i quan segurament el gruix dels residents a València ja havia alienat el gruix del patrimoni—hem pogut localitzar 14 contribuents considerats com a veïnats de la Vila que apareixen qualificats d'absents —qualificatiu que s'emprava per referir-se als residents fora del Regne—. La majoria, sens dubte, són colons que hem pogut documentar com a establerts a València, alguns des del mateix 1611: els germans en Jaume i en Mateu Albanell, residents a Xaló; en Macià Calafat, documentat a la Vall d'Ebo; en Cristòfol Molines, veïnat de Tàrbena; els parents en Baltasar i en Miquel Joan Serra, tots dos afincats a la Vall de Xaló, com també hi estaven altres dos absents: en Francesc Server, i en Miquel Vidal *de Joan*. D'altra banda, cal fer esment que part dels llinatges d'altres dels absents (Amengual, Monjo, Server) coincideixen amb els de colons margalidans assentats a València.

Contribuents qualificats d'absents en l'estim de 1646 de Santa Margalida

Font: AMSM 1813

	NOM	LLINATGE	BÉNS	VALOR (lliures)	fol
1	Jaume	Albanell	<i>per les cases</i>	100	234
2	Mateu	Albanell	<i>per les cases</i>	60	266
3	Bernat	Amengual	<i>per lo trast junt en na Melsiona</i>		145
4	Mateu	Bonet	<i>per les cases</i> (80 lliures) <i>dos quarterades junt al hort de Son Bonet</i> (120 lliures) <i>mobles de casa</i> (4 lliures)	204	289
5	Macià	Calafat	<i>Per les cases al carrer de l'església</i>	60	297

	NOM	LLINATGE	BÉNS	VALOR (lliures)	fol
6	Joan	Fluxà <i>Cranch</i>	<i>les cases</i> (70 lliures) <i>5 quortons a Femania</i> (62 lliures)	132,5	221
7	Melsion	Mas	<i>per la casa</i>	25	281
8	Cristòfol	Molines	<i>per la sua casa</i>	55	158
9	Bartomeu	Monjo <i>Remenat</i>	<i>per les terres de la sort Mitjana a raó de 60 lliures són 5 quarterades</i> (300 lliures) <i>la sort junt ab Jaume Molines</i> (70 lliures)	370	149
10	Baltasar	Serra	<i>per les cases</i> (30 lliures) <i>per los tres cortons del camí de la Torra</i> (45 ll)	75	151
11	Miquel Joan	Serra	<i>per lo trast davant casa en Deumahu</i>	-	280
12	Francesc	Server	<i>per lo trast y mitg</i> (15 lliures) <i>mitja quarterada de terra de se muller</i> (25 ll) <i>terres an al Gallicant</i> (30 lliures)	70	180
13	Gabriel	Server	<i>per les cases</i> (60 lliures) <i>per la terra junt a la Torra</i> (60 lliures)	120	193
14	Miquel	Vidal <i>de Joan</i>	<i>per la meitat de les cassas de Joan Vidal</i>	35	287

En els estims posteriors, aquests *absents* ja no apareixen consignats, o bé perquè els seus descendents alienaren els seus béns, o bé perquè foren adjudicats a altres posseïdors. Tanmateix, cal fer esment que, encara en el estims de 1676, apareix en *Pere Femenia de València*, contribuent com a perceptor d'un cens.²⁷⁷ Però mentre aqueixs béns no foren alienats o adjudicats, i els parents dels migrants no els gestionaven directament, la cort reial del municipi n'hagué d'encantar l'arrendament en repetides ocasions per tal de fer front al pagament dels deutes i de la fiscalitat municipal endarrerida que els gravaven. Així esdevingué, entre 1632 i el 1635, amb els béns dels *absents del present Regna* en Macià Calafat, en Joan Fluxà *Cranch*, en Bartomeu Monjo *Remenat*, En Baltasar Serra i en Miquel-Joan Serra, arrendats a instància dels clavaris o dels jurats. Per exemple, el 30 de juny de 1635, el batle reial de Santa Margalida, a instància del clavari, feia encantar els béns d'en Miquel Joan Serra, un *absent* del qual coneixem, per les fonts valencianes, que s'havia establert a Xaló:

²⁷⁷ AMSM 1815 f. 3.

*Totom i tota persona qui vulla y entengue llogar a temps de tres anys lo trast y cases principiades de Miquel Joan Serra absent del dit Regna afrontan ab dos pars ab carrer públich y de altra ab cases y trast de Baltasar Serra tan bé mater absent y altras qualsevol sia lo llogater tindrà hobligatió de pagar totas las tallas se faran dins al temps de la llogatió juntament ab obligatió que deposaran al preu que s'i prometran a la present universitat...*²⁷⁸

Aqueixs mateixs manaments d'encant de vegades permeten intuir els vincles que unien els emigrants amb els seus procuradors, de vegades l'únic mitjà per apropar-nos a les relacions entre els migrants i les seves comunitats d'origen. Així, el gener de 1633 s'encantava, d'orde del batle reial, el lloguer de *cirque mitja quarterada de terra dels hereus de Francesc Server absent del present regna, a instància de Martí Vey Manacor y Joan Alòs de Aleudiola attès consta de relatió de Antoni Alòs Gallicant curador o procurador de Ff. Server absent del present regna.*²⁷⁹ N'Antoni Alòs Gallicant, probablement, era parent, desconeixem en quin grau, de na Joana Alòs, esposa d'en Francesc Server, qui, a més, tenia terres al Gallicant,²⁸⁰ una possessió d'aquesta branca de la família Alòs. En el cas d'en Cristòfol Molines i del seu curador Joan Fluixà *Cranch*, les relacions de parentiu entre un i altre semblen confirmar-se d'una manera clara i llampant. El 9 d'abril de 1630 s'encantava el lloguer de les cases de l'esmentat Molines d'aquesta manera:

De part y manament de lo honor: bal-le real en S[an]ta Margari[ta] ab tenor de les p[rese]nts a instància de Ant[oni] Stalrich Sabrià attès consta de relatió com Juan Fluixà Cranch curador dels béns de Xristòfol Molines no té panyores expedides per deute ni despesas y per no trobar-se altres béns sinó sols unes cases del dit Molines mane per so a instància del dit Stalrich Sabrià a Jau[m]e Palliçer que encante per los llocs acustumats etc.

*Totom y tota persone quy vulla y antenga en llogar per temps de tres anys les cases dels hereus de de Xristòfol Molines absents del dit Regna...*²⁸¹

En Joan Fluixà *Cranch*, per les dades que posseïm, era el nebot d'en Cristòfol i d'en Joan Molines, dos margalidans establerts a Tàrbena. Era fill de la germana d'aquests, n'Antònia, i d'en Joan Fluixà Cranc, que ja havia mort en els inicis del segle XVII. Així ho indica aqueixa partida de defunció, de l'any 1603, de l'arxiu parroquial de Santa Margalida:

*Fran[c]yca, vydua de [Cristòfol molinas. Morí a 20 de Abril la vella Mulinas, viuda de Xpòfol Molinas, féu test. en poder de m^o Matheu Calafat not. cat. a 24 de abril 1594, dexà marmasora de la sua aca. Antona., vidua de Joan Fluixà "Cranch", sa filla [...] i mes que en co[n]ju[n]t seguida la sua mort vol i mana que cade hu de sos fills, ço és, Xpòfol i Joa[n], hereus seus, li digue[n] cinch missas baixas.*²⁸²

²⁷⁸ AMSM 2845.

²⁷⁹ AMSM 2845 f. 227v.

²⁸⁰ Vegeu el quadre anterior.

²⁸¹ AMSM 2845 f. 174.

²⁸² Llibre de difunts 1591-1626, f. 44 r.

El que resulta més interessant del cas és que en Joan Fluixà també s'absentàs del Regne: tres anys més tard, s'ordenava encantar el lloguer de les cases de *Joan Fluixà Cranch, absent del present Regna* a instància dels jurats.²⁸³ Era en Joan Fluixà *Cranch*, absent del Regne de Mallorca, i nebot i cosí dels Molines establerts a Tàrbena, el mateix Joan Fluixà que es casa a Tàrbena el 17 de setembre de 1639 amb na Catalina Torrents? Indicis per proposar-ho no en manquen: el Joan Fluixà casat a Tàrbena apareix documentat per primera vegada, que nosaltres sàpiguem, en la documentació relacionada de Tàrbena en el registre de confirmacions del 1633,²⁸⁴ com a padrí de confirmació d'en Joan Molines, fill d'en Cristòfol Molines (de Santa Margalida) i de na Joana Soliveres (de Pollença), nét dels margalidans Joan Molines²⁸⁵ i Margalida Calafat (actuava com a padrí d'un dels fills del seus cosins?). De més a més, en Joan Fluixà es va establir a Tàrbena, on consta com a veïnat el 1646, el mateix any en què en Joan Fluixà *Cranch* apareix com a absent en l'estim de Santa Margalida.

D'altra banda, a partir de les actes de defunció dels arxius parroquials valencians coneixem una part de les voluntats expressades en els testaments dels repobladors, entre les quals apareixen ocasionalment referències a Mallorca des dels assentaments valencians; com poden ser, per exemple, la venda o carregament amb cens de béns que els colons encara conservaven a l'illa:

Acta de defunció d'en Miquel Vedell, marit de n'Esperança Rosselló, que morí l'1 de maig de 1630.²⁸⁶

Y las trenyta libras que se dexa más son para hazer cumplimiento a las sinquenta que dixen al principio quiere se tome[n] de una asienda que dize tiene en Mallorca, para cargar en Mallorca.

Acta de defunció d'en Mateu Amengual, fadrí, natural de Santa Margalida, que va morir l'1 de març de 1630.²⁸⁷

Carregà tres misses: una per son pare, altra per sa mare, altra per son germà, si apleguen los dinés a tot, y estos carregaments vol se fassen en la vila de Sta. Margalida y no en altra part, y se avertisca que los 30 s[ou]s que se dexà per la sua ànima vol que se paguen deu y se carreguen per a cantar-li una missa lo dia de St. Matheu o en la güitava.

Però també pot succeir a l'enrevés, tot i que siga de manera molt més esporàdica; que en els arxius parroquials illencs es faça referència a la defunció d'un mallorquí resident a

²⁸³ AMSM 2845 102 invertit.

²⁸⁴ Arxiu Parroquial de Tàrbena.

²⁸⁵ En Joan Molines apareix ja en el document d'establiments de la vall de Tàrbena de 2 de gener de 1612, que seguí la segona carta pobla d'aquesta vall (1611), com a absent ("nou vasall e habitador absent"). Pareix que era germà d'en Cristòfol Molines, també citat en els mateixos documents de 1611-1612. En el document d'establiments de Tàrbena de 1616 ens apareix en Joan Molines, en Cristòfol Molines major i en Cristòfol Molines menor (oncle i nebot) (Arxiu del Col·legi del Patriarca: Llibre 1896-68 w., notari Joaquim Martí. Prenem la referència de Cases: 148).

²⁸⁶ AP de Xaló: QL 1628, Difunts, fol. 12 v-13.

²⁸⁷ AP de Xaló: QL 1628, Difunts, fol. 12 v.

València, com en aquesta partida que apareix al primer llibre de defuncions de la parròquia de Santa Margalida [f. 89 r]:

Ffg. Molines menor: Morí en València lo any 1620 Ffg. Molines, fill de Ffg, i lo dit son pare amore paternitatis i per rahó de legitima li a ffundades tres misses baixes perpètues, les quals estan ia morticades i feta a poca en el comú de Sta. Margta. en 24 de noem. 1629.

Vista panoràmica de la Vall d'Ebo

Des d'on?

Amb les dades extretes de la documentació dels arxius parroquials locals i de la diferent bibliografia que tenim pel moment a l'abast, podem oferir una llista —totalment provisional— dels pobles valencians en què es documenta la presència de repobladors illencs dels quals es fa constar el seu poble d'origen. Tot plegat és només una mostra de l'abast i de la procedència de la repoblació balear al regne de València al segle XVII:

1. Alaró (Fageca, Tàrbena, la Vall d'Alaguar, Xaló)
2. Alcúdia (Fageca)
3. Algaida (Alcoleja, la Vall d'Alcalà, la Vall de Gallinera)
4. Andratx (Benidoleig, Lorxa, Pego, la Vall d'Alcalà, la Vall de Gallinera)
5. Artà (Castells, Benidoleig, Fageca, Famorca, Orba, els Poblets, Tàrbena, la Vall d'Alaguar, Xaló)

6. Calvià (Llíber, Lorxa, la Vall de Gallinera)
7. Campanet (Oliva)
6. Campos (Algemesí, la Vall d'Alaguar, la Vall d'Ebo)
7. Capdepera (Famorca, Xaló)
10. Ciutat de Mallorca (l'Atzúvia, Benigembla, Dénia, Oliva, Palma de Gandia, Pego, Quatretondeta, Xaló)
11. Lalqueria de Sant Jordi de Ciutat (Pego)
12. Estellencs (Orba, la Vall de Gallinera)
13. Felanitx (Oliva, Xaló)
14. Inca (Dénia, Orba, la Vall d'Alaguar)
15. Lluçmajor (Albaida, Altea, Benimeli, Benissa, Gata, Llíber, Oliva, Parcent, Pedreguer, Piles, Sanet-Negrals, el Ràfol d'Almúnia, Senija, Serra de Portaceli, Tàrbena, la Vall d'Alaguar, la Vall de Gallinera, Xaló)
16. Manacor (Alcanalí, Benidoleig, Dénia, Fageca, Famorca, Llíber, Murla, Ondara, Orba, Pedreguer, Pego, Quatretondeta, Tàrbena, Tollos, la Vall d'Alaguar, la Vall d'Ebo, la Vall de Guadalest, la Valldigna, Xaló)
17. Marratxí (Ondara)
18. Montuiri (Algemesí, Fageca, la Vall de Gallinera)
19. Muro (Ondara, Orba)
20. Petra (Barxeta, Benimeli, Fageca, Oliva, la Vall d'Alaguar, la Vall d'Alcalà, la Valldigna)
21. Pollença (Albalat de la Ribera, Algemesí, l'Atzúvia, Gandia, Oliva, Palma de Gandia, Tàrbena, la Vall de Guadalest, Xaló)
22. Porreres (Benidoleig, Fageca)
23. Puigpunyent (Algemesí, Benidoleig, Fageca)
24. sa Pobla (Parcent)
25. Sant Joan (Pego)
26. Santa Margalida (Benimassot, Castells, Dénia, Fageca, Famorca, Favareta, la Font d'en Carròs, Llíber, Murla, Parcent, Pedreguer, Pego, Piles, Tàrbena, Tollos, la Vall d'Alaguar, la Vall d'Alcalà, la Vall d'Ebo, la Vall de Guadalest, Xaló)
26. Santanyí (Fageca)
27. Selva (Oliva)
28. Sencelles (Xàtiva)
29. Sineu (la Vall de Gallinera)
30. Sóller (la Vall d'Alaguar)
31. Illa d'Eivissa (Dénia, Oliva, Ondara, Orba, Parcent, Pedreguer, Pego, els Poblets, la Valldigna, Xaló, Xeraco)
32. Illa de Menorca (Algemesí, la Valldigna).

El gruix del contingent repoblador procedia de la Part Forana de Mallorca, on destaquen de bon tros alguns pobles molt especialment afectats per la migració cap a València: Artà, Lluçmajor, Manacor, Pollença i Santa Margalida. La importància que assolí el moviment migratori en aqueixes viles pot tenir altres causes, a més de les dificultats i estretors que afectaven la majoria de la població de l'illa. Així, en el cas de Santa Margalida, es pot atribuir a més —

o almanco, així ho feien els contemporanis—a la virulència de conflictivitat senyorial entre la vila i els senyors de la baronia de Santa Margalida, la família Safortesa.²⁸⁸ Fossen quines fossen les causes de la migració, el predomini dels procedents de la ruralia de l'illa sembla explicar-se pel caràcter agrari de la colonització. De fet, diverses cartes pobles ja expressen ben explícitament aquesta ocupació entre els seus signataris; per exemple: “*agricultores omnes naturales regni Majorice*” (l'Atzúvia), “*omnes agricultores vicini et habitatores dicti loci de Gata*” (Gata), “*omnes agricultores proceres novi visini et habitatores dicti loci*” (Benidoleig), “*agricultoribus dicte ville de Pego*” (els Negrals), “*tots llauradors de la vila de Ondara*” (Ondara), “*omnes agricultoribus insulae Majoricae oriundi*” (Tàrbena)...Tanmateix, es documenten mallorquins i descendents de mallorquins exercint una bona partida d'oficis, com el de fuster: Pere Femenia, margalidà establert a Xaló (1631), Guillem

Una imatge de Sagra (poble de la Rectoria)

²⁸⁸ El 1628 en un consell de la Universitat de Santa Margalida s'firmava que per tanvir lo noble don Pere Ramon Cafortesa certes cavallaries en lo terma de dita vila i jurisdicció llimitade i n les sues possessions i rufals (...) ell y sos authors cempre han procurat voler empiar aquella volent tenir jurisdicció dins dita vila real sabent no n té y fer aportar vare per dins dita vila real a son bal-le (...) i volent dit don Pere Ramon Cafortesa tanvir prasedèntia an el bal-le real dins dita vila haont no té autoritat alguna y son bal-le als jurats de dita vila lo que ningun sr. de cavallaries ha may intentat en lo present regne de Mallorca per lo qual esent dita vila real, marítima degran consideratió per cer dañença de un port de mar és causa de que ninguna persona del present regna se vol poblar en dita vila i los habitadós de dita vila de cade dia se'n van de aquella despoblant-se en gran dany y perjuy de la U'niversitat de dita vila real i de tot lo present regna de Mallorca y de sa Maglestad y aver-hi moltes terras que estan sens conrar perdent los delmas de sa Maglestad (1628, febrer, 28, AMSM 10). El 1647 el síndic Joan Fluixà afirmava, en un memorial que, per mor de intentar el padre del conde, con la mano poder (...) tener superiudad y mano en dicha villa viendo sus naturales deteriorarse por ello su condición (...) desepararon de una sola vez sus casas y haciendas más de cuatrocientas personas continuándose antes más la despoblación de Santa Margarita [Joan Fluixà, 1647, ACA 1006]. I l'any següent insistia sobre aquest fet: Y lo que es más de sentir es la persecución ordinaria de guerra civil con que está oprimida, por la jurisdicción y el pleito que sobre ella pende, porque hallará V. magestad que en lo antiguo por no poder tolerar los vezinos las terribilidades del padre del conde, que hoy es, ya desepararon la villa centenares de personas, y se fueron al reino de Valencia y otras partes a vivir y continuándose la persecución desde entonces se han sucedido muchas muertes violentas y suceden de ordinario como es notorio a todo el reyno y muchas veces se ha representado a V. M. [Antoni Mulet, 1648, ACA 1006].

Mas, de Campos, establert a Algemesí (1636) i Joan Simó, establert a Pedreguer (1658); el de sabater: Martí Seguí i Pere Seguí, signataris de la primera carta pobla de Tàrbena (1610); el de sastre: Miquel Veny, de Puigpunyent, establert a Algemesí (1616), Antoni Femenia, manacorí establert a Fageca (1622) Miquel Quetgles, margalidà establert a Xaló (1635) i Joan Mascaró, establert a Tàrbena (1668); el de teixidor: Gabriel Ferrà, establert al raval d'Oliva (1611), Joan Jaume, manacorí establert a Xaló (1635), Joan Roig, llucmajorer establert a Llíber (1635), Antoni Rosselló, establert a Fageca (1636), Bartomeu Fullana, llucmajorer establert a Xaló (1641) i Rafel Sastre, establert a Xaló (1643); el de ferrer: Bartomeu Jaume, manacorí establert a Tàrbena (1654); el de boter: Joan Mallol, ciutadà establert a Dènia (1633); o el de canterer: Baltasar Vidal, ciutadà establert al raval d'Oliva (1611), Onofre Calafat, margalidà establert a Xaló (1635) i Antoni Calafat, margalidà establert a Xàbia (1645). Alguns, els documentats a dates més primerenques, ja devien exercir aqueixs oficis a Mallorca; altres ja es degueren iniciar en l'aprenentatge a València.²⁸⁹

Quants d'emigrants?

Segons en Josep Juan (1991: 245) la població de Mallorca va minvar de manera significativa en el primer terç del segle XVII. En paraules d'aquest autor, *sabemos que los efectivos demográficos de la isla* [entre 85.000 i 90.000 persones a les darreries del segle XVI, segons el mateix J. Juan] *mermaron a inicios del siglo XVII —concretamente en un 28% entre 1606 y 1626 según las necesidades de trigo insular— consecuencia de los efectos de enfermedades y subsistencias sufridas durante el primer tercio de la centuria, emigraciones y levás militares*. A parer nostre, una fracció significativa d'aquesta minva —certament important— es podria deure a l'emigració cap a València. Tanmateix, quantificar, tot i que siga de manera aproximada, el nombre d'illencs desplaçats al regne de València ara com ara resulta imposible, ateses les llacunes de la documentació, sovint degudes a la mateixa desaparició física d'aquesta. Les estimacions s'hauran de referir a àmbits geogràfics i moments molt concrets. Així, la suma dels colons mallorquins que apareixen en les cartes pobles de les valls de Gallinera i Ebo (74 colons), Alaguar (25) l'Atzúvia (6) Llíber (24), Xaló (11), Benidoleig (7) i de la primera carta pobla de Tàrbena (17) fa un total de 164. Si multiplicam per cinc aqueix nombre —cal tenir en compte que es tracta d'una migració fonamental familiar, nodrida bàsicament de matrimonis joves amb fills— s'obté una xifra de 820 persones.²⁹⁰ Una xifra que no abasta, ni de prop fer-s'hi, la totalitat de poblacions i que es refereix només als inicis de la repoblació —que, com hem vist anteriorment, es perllongà més enllà de la redacció de les cartes pobles del 1611.

²⁸⁹ Aqueix era el cas d'en Pere Pau (31-X-1631): *Pedro Pau natural del Reyno de Mallorca, vassino y naturalizado en el de Valencia, dize que aprendió en cassa de maestro el officio y arte de cerero y es ábil y exercitado en él y quel con aver passados doze años quel le aprendió á como tres que en dicho Reyno de Valencia los oficiales del collegio de cereros por capítulo firmado de los iurados y Governador, ordenaron que a ninguna persona quel no uviesse aprendido el arte en dicha Ciudad por el tiempo de quatro años en casa de maestro fuesse admitido a examen, y como ya en dicho tiempo se allasse el dicho Pau casado y con hijos en la dicha Ciudad de Valencia donde por obseruancia del dicho capítulo no puede oy abrir tienda, por tanto pide y puplica a V. Mgd. sea servido hazelle gracia y merced de mandar que no obstante la disposición del dicho capítulo se le dé el examen de cerero, pues ni el supplicante tiene otra arte para ganar de comer para sí, para su mujer y hijos, ni paresse rasón que se ponga de nuevo aprendis de lo que ya sabe y aprendió antes de la disposisión del dicho Capítulo, que lo resibirá a gracia y merced. (ACA CA llig 675 / 83).*

²⁹⁰ No hem aplicat aqueix coeficient de manera arbitrària: la relació de famílies de Santa Margalida mancadés de queviures que apareixen en les *denuntiations de formens y altre gra y personas de dita vila* (ARM AU capsa CXII) —un total de 227- i el nombre total de persones —1215- és de 5,35.

Una altra via de recerca és l'estudi conjunt de les fonts mallorquines i valencianes —i que, per això mateix, s'ha de basar en els colons procedents de determinades localitats mallorquines,²⁹¹ que hem duit a terme per al cas de la població mallorquina de Santa Margalida. Hem documentat un total de 195 colons documentats directament com a naturals d'aqueixa població residents a València,²⁹² 52 que eren molt probablement n'eren originaris—aquells que el seu nom i prenom coincidien amb la de veïnats de Santa Margalida de la mateixa època —a banda d'altres indicis—, i més de seixanta dels quals es pot intuir que eren d'origen margalidà, aquells que portaven un llinatge característic d'aquella vila i estaven establerts a les mateixes comarques que la resta dels colons. D'altra banda, les referències a la migració procedent de Lluçmajor, basades únicament en fonts mallorquines, permeten a aqueix autor afirmar que Lluçmajor *pudo aportar al movimiento repoblador unas 70 familias, lo que hace un total de unos 280 individuos. Equivaldría en su extrapolación, a un 5 por 100 de la población llucmajorera.*²⁹³ Sobre l'anterior, cal fer esment que aleshores en Font no coneixia els treballs d'en Costa, qui havia localitzat 41 persones nades de Lluçmajor entre Xaló i Llíber (en Font només n'havia localitzades 4) com també la presència de llucmajorers a localitats no ressenyades per en Font, el qual, per la seva part, documentava llucmajorers residents a localitats no documentades per en Costa.²⁹⁴ Certament, es podria retreure que aqueixos casos no resulten representatius, ja que Santa Margalida i Lluçmajor, foren dues de les poblacions mallorquines més afectades per la migració, però la mateixa intensitat que hi assolí —possiblement, entre totes dues poblacions aportaren més de 500 persones— és una mostra clara i llampant de la importància del procés migratori cap a València.

Un repoblament difícil

Els colons, una volta arribats a València, es trobaren amb una situació que possiblement frustrà en gran mesura les expectatives que s'havien plantejat amb l'emigració: sovint rebereu terres poc aptes per als conreus cerealístics, sotmesos a una major pressió jurisdiccional i subjectes al pagament de drets, censos i particions de les collites més gravosos que els satisfets normalment a Mallorca.²⁹⁵ Tanmateix, aqueixa circumstància es compensava pel fet que els colons rebien una extensió de terra molt major que tenien a l'illa —si és que n'hi havien tengut— i, perquè, si més no de moment, el patrimoni que els fou assignat no estava gravat amb censals —imposicions de tipus creditici— i censos —conseqüència de subestabliments—, com solia esdevenir a Mallorca. Tanmateix, els colons ensopegaven amb altres problemes: els llauradors valencians cobejaven les millors terres, i els creditors dels senyors, que duien endarrerir de cobrar els interessos endarrerits.²⁹⁶ Es tracta d'una qüestió complexa ferm, a la qual únicament farem referència a fi d'il·lustrar les dificultats amb què es trobaren els repobladors mallorquins que arribaren al País Valencià.

²⁹¹ Hem descrit aqueix mètode a les notes metodològiques.

²⁹² N'hem localitzat cinc més amb posterioritat a la redacció del nostre treball en premsa referit als migrants originaris d'aqueixa població.

²⁹³ Font: 420.

²⁹⁴ Segons en Bartomeu Font, *muchos documentos citan las localidades de establecimiento en dominios señoriales, además de la propia metrópoli, como Pedreguer, Llíber, Senitja, Gata, Biniali, Sanet, Denia, Oltra, Altea, Gallinera, Xaló, Oliva, Benissa, etc.* Bartomeu Font: *Historia...*, 420.

²⁹⁵ Sobre aquests pagaments, vegeu Sastre-Alemany-Moncho 1986; Muñoz-Casanova 1990.

²⁹⁶ Halperin: 248, La Parra 1992: 97.

En primer lloc cal tenir en compte la precipitació amb què es va encetar la repoblació valenciana. Reomplir el buit demogràfic produït per la desaparició d'almenys un terç de la població del regne de València arran del decret d'expulsió dels moriscs (del 22 de setembre de 1609) era una tasca que es pretenia dur a terme amb la major rapidesa per part de la Corona. El termini de deu dies, fixat a la pragmàtica reial de 19 de novembre de 1609, evidentment, no era factible. Varen haver de succeir-se diverses crides posteriors (15/12/1609; 8/1/1610; 12/1/1611; 15/7/1611) perquè començàs a engegar-se la repoblació. Però tot el procés i totes les iniciatives que l'envoltaven recaigueren sobre els diferents senyors territorials del Regne que eren propietaris de les poblacions que s'acabaven de buidar per ordre reial. Aquesta situació explica la improvisació que va marcar l'inici de la repoblació, així com les grans diferències quant a les condicions senyorials de les diferents cartes de població: unes diferències que sovint s'hagueren de llimar alleujant-ne les condicions i, d'aquesta manera, evitar l'abandó dels establiments, per part colons). No hi hagué un projecte repoblador dirigit i controlat per les autoritats, com va succeir, per exemple, a la repoblació de Granada al segle XVI, sinó que eren els senyors qui fixaven les condicions d'establiment.²⁹⁷ L'anterior va provocar, ocasionalment, la intervenció de l'Audiència; per exemple, amb la redacció d'una pragmàtica el 1614 en què es vedava l'aplicació de serveis personals, els quals devien substituir-se per pagaments.²⁹⁸

A partir de l'estudi dels documents que donen constància de la població dels llocs (documentació sacramental, llistes nominals de les cartes de població, establiments, censos) s'observa una gran mobilitat i inestabilitat demogràfica. En molts de casos, el procés d'assentament als nuclis repoblats va ser lent, i va trabucar amb nombrosos entrebancs, derivats en la seva major part de les oneroses condicions de poblament.²⁹⁹ Es pot intuir —i documentar— la mobilitat d'una bona part dels colons, abandonant el seu primer assentament i dirigint-se cap a altres indrets, on les condicions imposades pel senyor territorial fossen més lleugeres o la dotació patrimonial fos major.

La majoria dels estudis que tracten de la repoblació particular d'una població o comarca donen fe d'aquesta afirmació: Per exemple, a la baronia d'Olocau (Camp de Túria-Alt Palància) només restà un colon de les diferents cartes pobles d'aqueix lloc i dos casos més en què, simplement, només hi ha coincidència de cognom.³⁰⁰ A la redolada d'Alberic (Ribera Alta) la situació és similar: el renovellament de les famílies va ser aquí quasi total.³⁰¹ Ja ens hem referit abans a l'evolució dels veïnats d'uns quants pobles de la contrada de la Marina i el Comtat en què l'abandó de precedents repobladors regnicoles va ésser seguida de l'entrada de nous pobladors insulars. A tots els assentaments que hem estudiat observem canvis en la composició dels veïnats, amb major o menor mesura. En algun cas es va abandonar l'assentament, i se n'hagué de reprendre la repoblació, si el lloc no restava abandonat. Aquest és el cas, per exemple, de Benillup (Comtat), on la primera repoblació (1612) va fracassar i es féu necessari la redacció d'una nova carta pobla (1628), amb la modificació d'uns quants punts de la primera carta pobla, amb la inclusió d'unes exigències senyorials més favorables als repobladors.³⁰²

²⁹⁷ Ciscar 1977: 143.

²⁹⁸ Ciscar 1977: 151-152.

²⁹⁹ Aranda, Ciscar 1977: 51; Ciscar 1998: 150; La Parra 1992: 85-87.

³⁰⁰ Zurriaga: 224.

³⁰¹ Ciscar 1975: 154-155.

³⁰² Ciscar 1981.

En paraules d'en Manuel Ardit *la repoblació es dugué a terme, d'alguna manera, seguint la llei de l'oferta i la demanda. La qualitat de la terra, la seua situació, les urgències dels senyors i diferents circumstàncies d'aquesta mena influïren en les exigències, facilitant o dificultant el procés de repoblació.*³⁰³ En aquest punt es pot documentar que arribat el punt del fracàs de la repoblació d'algunes localitats els senyors territorials, a fi de trobar colons que s'assenten en els seus dominis o per evitar que se'n vagen els que queden, introdueixen millores en les condicions senyoriales:

Benilloba és un exemple de la celeritat amb què els senyors territorials emprengueren les modificacions a les condicions de les cartes pobles per afavorir l'establiment. En aquest poble del Comtat la primera carta pobla es redactà el 5 de setembre de 1611, i ja en 7 de setembre del mateix any n'hi ha datada una segona, amb unes quantes millories per als nous pobladors.³⁰⁴

A Sumacàrcer (Ribera Alta) la repoblació va ésser un fracàs.³⁰⁵ Després d'un seguit de tres cartes de població successives (1610, 1612, 1616), que anaren acompanyades d'un fort renovellament dels signataris, es produeix un acusat declivi de la població que tindrà el seu punt més crític a la primeria de 1626. En aqueix any el poble només comptava amb 12 cases i estava mig derruït,³⁰⁶ i la situació dels escassos pobladors que hi romanien no era precisament fàlguera: *“els dits pobladors estaven tan necessitats i morts de fam que, si lo dit suplicant no-ls haguera cercat una poca d'ara per a menjar, se-n hagueren anat o foren morts, perquè no tenien altre sustent sinó figues y raijm”*.³⁰⁷ A partir d'aquest moment se segueixen les entrades i eixides de nous pobladors, fins que el 1646 es registra un lleu augment de la població —22 cases—, una xifra que es va mantenir fins a 1675. Com a moltes poblacions valencianes que eren de moriscs, caldrà esperar a la segona meitat del segle XVIII per assolir les cotes de població d'abans de 1609.

En Ciscar estudià així mateix el perdó d'antics deutes que arrossegaven els habitants dels pobles de repoblació per no pagar censos, particions o altres obligacions devers el senyor, per préstecs endarrerits... Generalment la migradesa de les possibilitats econòmiques dels deutors dificultaven els pagaments de les *ròssegues* ('deutes'), cosa que en alguns casos provocà les intervencions dels senyors alleujant o endarrerint els pagaments com a mesura per a protegir l'estabilitat de poblament.³⁰⁸

Un greu entrebanc per a l'èxit de la colonització va ésser en molts de casos l'escàs grau d'aplicació de les condicions d'establiment fixades en les cartes pobles i l'acaparament de terra per clients o criats dels senyors, terratinents i ciutadans. Per exemple, al comtat de Cocentaina foren els criats del senyor els qui es feren amb el gruix de les terres que havien de ser establides, no pas els repobladors.³⁰⁹ Al ducat de Gandia també hi ha evidències de desigualtats i irregularitats en el repartiment de les terres.³¹⁰ Els ciutadans de Gandia acapararen les millors terres i, com assenya-

la La Parra,³¹¹ molts d'aquests emfiteutes, que gaudien d'exempcions tributàries, les arrendaven als colons. En paraules d'aqueix mateix investigador, *a los cuarenta años de la expulsión las tierras que fueron de moriscos han servido, sobre todo, para incrementar grandes fortunas, e incluso lugares enteros despoblados se los reparten ahora entre unos pocos.*³¹²

L'anterior provocà les queixes dels creditors censalistes del duc, que temien per la consolidació de les noves poblacions. La solució, com exposaren en un memorial de 20 de desembre de 1611, consistia fer nous repartiments de terres i més igualitaris: *Para que se augmente dicha población se han de sacar todos los terratinientes que hay en ella, los cuales han floreado las tierras y tomado las mejores; y así repartiéndoselas a otros pobladores nuevos con ygualdad, se puede aumentar la dicha población.*³¹³ A la Vall de Gallinera, segons s'indica en aqueix mateix memorial, els grans terratinents eren, entre altres, el batle de la vall, en Frederic Rambau, i dos fills seus. Tal com ho descriuen els creditors censalistes, *entre dichos Rambaus están las mejores tierras y heredades de dicho ducado.*³¹⁴

Aquesta situació s'agreujava per la pobresa dels colons, que difícilment podien fer front a les despeses que comportava engegar l'explotació de les terres que els havien estat cedides: per exemple, la necessitat d'adquirir eines i bestiar, cosa que els obligava a endeutar-se³¹⁵. Però els senyors territorials en algunes ocasions, amb la voluntat de consolidar l'establiment dels colons, comportaren l'exempció temporal del pagament o de la partició d'algun producte a fi que els nous pobladors pogueren iniciar l'establiment amb menys càrrega, o per afavorir el conreu d'un determinat producte. Per exemple, a Relleu una esmena de la primera carta pobla preveu que *les terres que novament se establiren sien franques per quinze anys.*³¹⁶ A la carta pobla de la vall de Xaló la senyora territorial preveu la creació d'un fons per a l'ajut de les necessitats de la comunitat:

*Ytem per quant los pobladors al present són pobres y gent menesterosa y és rahó en los primers anys acomodar-los en alguna manera per-a ajudar-los de les necessitats de la universitat, per ço és estat y és pactat, avengut y concordat per y entre dites parts que lo dit Don Pedro Acasi, de Joan Montagut y de Íxar, sia tengut y obligat a donar segons que ab lo present capítol fa gràcia y dóna a la dita universitat de Xaló y Liber la carneseria y herbatge dels dits llochs, tèrmens y territoris de aquells, exceptats los tèrmens y territoris del Cau, Marnes y Masarof, los quals no-s comprenen en la present gràcia y donatió, la qual haja de durar y dure tan solament per temps de deu anys contadors del primer dia del mes de giner primer vinent en avant y no mes. En arí que durant los dits deu anys los jurats de dits llochs del Râfol y Liber puguen arrendar la dita carneseria y herbatge de dits llochs y tèrmens de aquells, exceptats, com està dit, los dits tèrmens y territoris del Cau, Marnes y Masarof, y lo proceït y profit de dita carneseria y herbatge puguen los dits jurats cobrar cascun any per-a ajuda dels necessitats de dita universitat [...]*³¹⁷

³⁰³ Ardit, I: 209.³⁰⁴ González Esteve: 37-49.³⁰⁵ Pons Pons: 37-43.³⁰⁶ Com exposa un document coetani citat per en Valentín Pons (43): *“les cases del senyor de Sumacàrcer, així com el molí, forn y altres regalies han vengut a total ruïna, y la barca estava mes de un any afonada en lo riu”*.³⁰⁷ Com exposa el mateix document (Pons Pons: 44).³⁰⁸ Ciscar 1975: 159-160.³⁰⁹ Pla 1986: 16.³¹⁰ La Parra 1992: 126 i següents.³¹¹ La Parra 1992: 168.³¹² La Parra 1992: 133.³¹³ Fent al·lusió, a més, a les terres que els Rambau tenien a altres localitats Aranda: 261.³¹⁴ Aranda: 261.³¹⁵ A Benillup el senyor aprovà un préstec de 250 lliures a la comunitat, que s'havien de pagar en terminis en un espai de temps de 4 anys *pera traure y desenervir les terres que y a en dit lloch sens procurar y ens són estades establides, y pera comprar algun parell de vaques y altres animals de llauró que són menester y necesaris pera dit efecte* (Pla 1981: 186). Vegeu també Halperin (250).³¹⁶ Claver: 427.³¹⁷ Capítol 11è de la *Escritura ante Juan Lorenzo Roures de 12 de septiembre de 1611 de encartación de la valle de Xalón*, segons la versió de l'Arxiu de la Dituació de València, Fons de la duquesa de Almodóvar, Drets Senyorials, 1801-1815, caixa 3.

La documentació de l'època a través, per exemple, de les indicacions dels llibres de difunts de les parròquies del tipus *Pobre; No feu testament perquè no tenia asienda; No tenir lo difunt béns alguns; [Soterrat] per amor de Déu...*, ens posa en evidència quina era la situació de bona part dels colons, que no reexiren amb l'emigració i moriren tant pobres —o més encara— que quan se n'anaren de les Illes. En donarem alguns exemples, alguns dels quals referits a persones que moriren de manera violenta o accidentada: és el cas d'en Joan Femenia de Fageca (1623), d'en Joan Ferrer de Xaló (1630), de na Bàrbera Vives de Xaló (1630), d'en Miquel Olzina, de Fageca (1631), de n'Antonina Mòger de Fageca (1633), d'en Jaume Perpinyà de la Vall de Gallinera —assassinat— (1636), d'en Miquel Llodrà de Fageca (1637), d'en Pere-Joan Vilanova de Tàrbena —assassinat— (1640), d'en Joan Maçanet de Famorca (1646), d'en Antoni Oliver de Xaló (1648), de na Joana Mas de Tàrbena (1655), d'en Jaume Roger de Xaló —espenyat— (1655)...

Alguns d'aquestes partides ens ofereixen alguns detalls de la vida quotidiana d'alguns d'aquests colons que no aconseguiren de surar dins la maror de les condicions de la repoblació. Vegem un parell d'exemples:

*A 23 de giner 1631 yo, mo[ssén] Lloís de Comenge sotorri en la iglésia de Fageca a Miquel Olzina, mallorquí pobre, fadrí, rebé els sacraments, els quals li administrí yo. Vení la rota que tenia y valgué sine lliures, de les quals selebrí per l'ànima del dit difunt 26 mises de requiem y 22 s[ous] per soterrar y demás actes*³¹⁸

*A 6 de setembre [de 1636] soterí en lo fosar jo, Vicent Vargues, r[ector] de Xaló, a Juan Fornels, fadrí francès. Dexà's de paraula un vestit q[ue] portava: ço és, capa, capot y sarauells. Digueren-li missa de cos p[rese]nt y lo demás q[ue] sobrà se li digueren misses resades. Es vené la capa usada a Juan Feliu per 2 s. y lo capot a Pere lo Coxo per 12 reals y los saragüells a na Peña per 4 reals, que es tot 3 s., 4 d.*³¹⁹

La inestabilitat dels nous assentaments ha estat molt ben explicada, a partir del cas de la Vall digna (perfectament aplicable a tot el país), per en Ciscar Pallarés:

*De forma inopinada, la Vall digna se vio invadida por una masa de transeúntes en la década siguiente a la expulsión en una proporción desconocida hasta entonces. Aunque remitió posteriormente, siguió siendo importante en general de 1620 a 1659. Muchos de ellos eran aventureros sin oficio ni beneficio que se habían sumado al río revuelto de la repoblación, y que acabaron en las cárceles acusados de cometer diversos delitos; engrosaron la marginalidad y fueron un hervidero de delincuencia. Sólo en la segunda mitad del Seiscientos la situación remitió sensiblemente. Pero, obviamente, la Vall digna no fue original en este aspecto: sin duda los transeúntes (valencianos, mallorquines, extranjeros) salían de unas zonas y salían a otras, particularmente las despobladas de 1609, con mil motivos personales. La extrema movilidad y en su caso creciente marginalidad es, con matices locales que habría que determinar, una característica predicable de todo el Reino de Valencia en general.*³²⁰

Un exemple d'aquests habitants volanders el tenim, per exemple, en aquesta partida de defunció de l'AP d'Orba, en què fins i tot es desconeix el cognom del soterrat:

*A 23 de dembre [1652] morí en Benidoleig un foraster mallorquí que-s dia Christòfol. No tingué cosa pera el enterro, y así el sotarí per amor de Déu en lo fosar.*³²¹

Enmig d'aquesta inestabilitat, es poden observar tres etapes en el procés de repoblació, fixades per en James Casey a partir de l'estudi particular del cas de Pedralba (Camp del Túria), però que podrien fer-se extensives a la majoria dels casos, si més no en els seus trets generals: una aflluència massiva de colons en el període en què es redacten la majoria de les cartes de població (1610-1611), seguida d'una etapa de forta renovació entre la primera generació de colons, devers l'any 1630 i, finalment, una etapa d'estabilitat i creixement de cada comunitat, que podríem situar en el període comprès entre el 1630 i el 1640; aquí les aportacions o emigracions són ja poc significatives.³²²

Ajudats de les fonts documentals que tenim a l'abast —en ocasions amb dades explícites dels desplaçaments, però ben sovint també amb la deducció feta a partir de l'anàlisi de l'aparició i desaparició de determinats noms i cognoms o cognoms en una determinada contrada— podem testimoniar diferents exemples de les dificultats dels colons, expressades amb el canvi de residència. Ben majoritaris són els casos de canvi de Residència; i ben escassos, en canvi, els qui es mantenen al lloc en què són documentats per primera volta (posem per cas, en la carta pobla de cada lloc, o en el document d'establiments).

En molts de casos es tracta d'un desplaçament des dels nuclis muntanyencs més primerencament mallorquinitzats fins a poblacions veïnes situades a una altitud menor. Al capítol *Quan arribaren els colons illencs a les poblacions morisques* feiem referència a la recepció de colons de les valls de Gallinera, Laguar, Tàrbena... a localitats com Lorxa, Orba o Pedreguer. Per exemple, a Pedreguer arribaren des de la Vall de Gallinera: n'Antoni Ballester, en Mateu Quintana, Miquel Sastre, Gabriel Simó, en Pere Vicenç (i potser també els portadors del llinatge Ramis); des de la Vall d'Alaguar arriba en Francesc Ballester; des de Tàrbena arribaren en Guillem Poquet, n'Esteve Ribes, i possiblement els portadors dels llinatges Dalmau i Carrió. Però també hi ha exemples colons que feren la trajectòria contrària: cerquen els nuclis muntanyencs; com succeí, com ara, amb en Gabriel Cortell que passà de l'Atzúvia (1611) a la Vall d'Alcalà (1628), després d'una estada a la vila de Pego (1621),³²³ o amb el manacorí Andreu Gilabert, un dels poquets mallorquins que signaren la carta de població de Parcent (1612),³²⁴ el qual es replegà a la vall de Seta, on ja hi havia altres famílies manacorines: primerament a Quatretondeta (1634)³²⁵ i d'aquí a Fageca (1639).³²⁶

En ocasions, si tenim la paciència de resseguir la trajectòria d'alguns colons, ens apercebem del peregrinatge en què es va tornar la biografia d'uns quants d'aquests primers pobladors. Per exemple, en Miquel Monjo, natural de Santa Margalida, que es casà amb n'Antonina

³²¹ AP d'Orba, QL 1626, Difunts: f. 72.

³²² Casey: 19.

³²³ Vegeu Vicens 1986, Vicens 1987.

³²⁴ ARV, Processos, 1, A, núm. 782: fol. 785 i ss. (seguim la transcripció de Pastor-Campón 1987: 5).

³²⁵ AP de Benilloba, QL 1627, Matrimonis: fol. 46.

³²⁶ AP de Fageca, QL 1611, Bateigs: fol. 12 v.

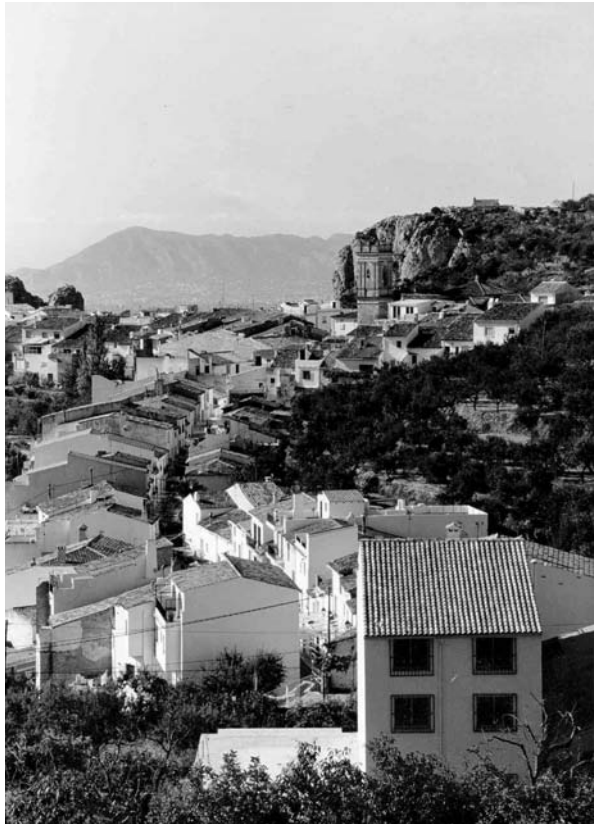
³¹⁸ AP de Fageca, QL 1613, Difunts: fol. 124 v.

³¹⁹ AP de Xaló, QL 1628, Difunts: f. 3 v.

³²⁰ Ciscar 1997: 287.

Femenia a Mallorca el gener de 1609,³²⁷ apareix documentat per primera volta al regne de València a la Vall d'Ebo, on nasqué la seua filla Catarina (el 4 d'abril de 1611).³²⁸ Poc després és esmentat entre es establits a l'Abdet (vall de Guadalest), en un annex de la carta de població de

Una vista de Tàrbena

la dita vall (de 22 d'abril de 1611).³²⁹ L'arxiu parroquial de Beniardà permet localitzar-lo encara a la vall de Guadalest el 1625, juntament amb la seva esposa.³³⁰ Però, per una partida de matrimoni de Benimassot, sabem que al 1628 ja s'havia establert en aqueix poble de la vall de Seta.³³¹

En ocasions el caràcter bel·licós o, des d'un punt de vista sociològic, les tensions entre les diferents comunitats de repobladors feren difícil la convivència l'estabilitat de determinades poblacions, com és el cas de les friccions entre els repobladors genovesos i els repobladors mallorquins de Miramar (Safor),³³² o entre els repobladors castellans de l'Alqueria de la Comtessa i els habitants dels pobles veïns (a la mateixa comarca).³³³ Una conflictivitat que, com veurem tot seguit, tenia un dels seus principals exponents en el bandolerisme.

Bandolers mallorquins

L'existència de bandolers a la comunitat emigrant mallorquina té proves documentals ben primerenques. Per exemple, ja en el mateix document dels establiments que va seguir la segona carta de població de la vall de Tàrbena (1612) apareix una nota marginal, apuntada per l'escrivà, que fa referència a la condició de bandoler d'un dels colons nousvinguts.³³⁴ Es tracta d'en Joan Roca, el qual, segons diu l'anotació, no va establir-se en el nou destí i retornà a l'illa: *Se n-és anat de Tàrbena i és bandoler i diuen se n-a pasat a Mallorca*.³³⁵

Al desembre de 1612, acabats d'arribar els repobladors als pobles de les valls de la Marina, ja hi ha notícia de casos d'actes delictius protagonitzats per bandolers mallorquins.³³⁶ El procurador i batle de la vila de Murla i de les baronies d'Orba, Nicolau Picassari, instrueix un procés contra en Galcerà Pujol, de la Vall d'Alaguar, perquè ha acollit a casa seua uns bandolers, i, així mateix, obri un expedient contra en Telm Pujol,³³⁷ també resident a Alaguar —sens dubte relacionat per parentiu amb el primer— perquè ha passat a Orba amb *Mustela, son criat, en companyia dels quals venien cinc hòmens més molt armats*. Cal relacionar aquests dos assumptes, el primer, datat a 5 de desembre, i el segon, a 8 de desembre. En Telm Pujol i els seus hòmens varen ser rebuts per en Galcerà a sa casa quan fugien de la justícia. Havien comés un delictes a Tàrbena i anaven a refugiar-se a Alaguar (*an furtat uns bous en Tàrbena y tenim antés estan los lladres en Laguar*); segons els testimonis, aqueixs lladres eren *bandolers de Mallorca*.

Al llarg de la centúria sovint es documenta la presència dels mallorquins entre els components de les colles de bandolers i entre els apresats per fets delictius o entre els detinguts en els escorcolls de la justícia per a la represió o prevenció del bandolerisme. Per exemple, al ban publicat a València pel virrei Antonio de Pimentel (1 d'agost de 1622) contra els bandolers, s'esmenta entre els bandolers que feien llavors malifetes pel regne de València, en Munyoz, un mallorquí de Benigembla, en Vicent Sistera, un mallorquí poblador de Fageca, i el també mallorquí Joan Espaseta.³³⁸ També al mateix mes d'agost de 1622 va ser executat en Joan Rosselló "Talo", un bandoler pollencí de la colla de Selva, que havia sigut capturat a Oriola i després havia estat traslladat a Cartagena.³³⁹ La presència d'aqueix bandoler a València, a la qual ja havíem fet referència, obliga a plantejar-se si el bandolerisme dels mallorquins era "transportat" —bandolers mallorquins que havien passat a residir a València fugint o guiats per les autoritats mallorquines—, o si, bàsicament, els bandolers mallorquins hi esdevingueren una volta establits a València. En tot cas, no deixa de ser significatiu que bandolers mallorquins trobassen recer a les comunitats en què habitaven els colons mallorquins.

L'existència de bandolers mallorquins es documenta a dates més tardanes. Així, l'11 de gener de 1636 va ser detingut a Gandia en Baltasar Alemany, mallorquí, per dur arma de foc carregada i va ser condemnat a tres anys de galeres.³⁴⁰ D'altra banda, l'arxiu de la Col·legiata

³²⁷ ADM I/66-M/1.

³²⁸ Vicens 1986.

³²⁹ ARV, Reial Audiència, Processos II, lletra M, núm. 1333.

³³⁰ El llibre de bateigs que s'inicia el 1613 ens documenta el naixement dels seus fills Miquel (1613), Elisabet-Joan (1615), Pere-Joan (1617), Josep-Felip (1621), Mateu (1623) i Francesc (1625).

³³¹ Es tracta del registre de matrimoni de la seua filla Catalina, nascuda al Rafalet (Vall d'Ebo) [AP de Benimassot, QL 1612, Matrimonis].

³³² La Parra 1992: 93, 114.

³³³ Pons Fuster 1981: 20.

³³⁴ ¿Pot valdre'ns aquesta dada per a justificar amb dades objectives l'opinió tradicional que els repobladors mallorquins eren bandolers (o altres castes de malfatans) que fugiren de la justícia o que eren desterrats?

³³⁵ ARV, Protocols d'en Joaquim Martí (1612), núm. 10.187, mà 4, f. 16

³³⁶ AHN, Osuna, llig. 750, 10. Prenem aquesta informació de Giner: 384-385.

³³⁷ Suposem que el nom *Eugeni* —com transcriu en Guerri— devem interpretar-lo com *Entelm, Entem o Telm*, un dels signataris de la carta pobla de la Vall d'Alaguar (14 / VI / 1611). Aquest home d'armes no pareix que tingués un final bo, ja que va ser assassinat el 1640 —i s'obria llavors un nou procés per aclarir-ne les circumstàncies (AHN, Osuna, llig. 756, 7. Prenem així mateix la informació de Giner: 385).

³³⁸ Boronat, II: 331, en nota.

³³⁹ ARM, Audiència, sig. AA. 229, f. 53, 64, 84. Devem la notícia a n'Antoni Domingo.

³⁴⁰ La Parra 1983: 14.

de Gandia ens dona notícia de l'execució d'uns quants bandolers capturats en el temps de la repressió contra aquests delinqüents protagonitzada pel virrei de València, don Duarte Fernando Álvarez de Toledo, comte d'Orpesa entre 1645 i 1650. Entre aquests no manquen els mallorquins; com és el cas de n'Antoni Montaner, del Ràfol, i d'en Llorenç Palmer, d'Aielo de Rugat.³⁴¹ Concretament d'aquest primer s'afirma el següent:

*A 25 de maig de 1648, soterrar en lo vas de nostra señora del cap del altar a Antoni Montaner, mallorquí de nació, de edat de 29 ans, habitador en lo Ràfol. Fèu testament, dexà's 30 libras per l'ànima. Era bandoler y en la persecució d'este any de tot lo regne lo capturaren quatre justícies. Morí en lo suplici sanctament.*³⁴²

Les dificultats amb què ensopogava el procés de colonització degué ser una de les causes principals, com assenyalen la majoria dels investigadors,³⁴³ de l'increment d'actes delictius atribuïts al bandolerisme al llarg del segle XVII. Això, i les tensions que en devien generar a l'interior de les noves comunitats, juntament amb altres aspectes de caire conjuntural (males collites, pujada de preus, epidèmies, contribucions, deutes) degueren empènyer a part dels colons a cercar una eixida amb les armes. Com assenyalava La Parra: *molts d'aquests pobladors nous (mallorquins, valencians de les comarques alacantines, francesos en més petit nombre, aragonesos...), mai no faran arrels a les noves terres i engrossiran les colles de bandolers rurals. Per una altra, i paral·lelament, s'anirà produint un fenomen de concentració de la propietat agrària en mans de nous terratinents (ciutadans, advocats...), que, en paraules de Casey (65), acabaran per convertir-se en "caps de màfia".*³⁴⁴ La misèria³⁴⁵ i la implicació en parcialitats de determinades famílies poderoses de la comarca³⁴⁶ són dos factors a tenir en compte per a estudiar aquest fenomen entre els repobladors insulars; però no hem d'oblidar tampoc, com exposàvem abans la relació que poguessen tenir amb el bandolerisme mallorquí³⁴⁷.

Tot i que que no coneixem la composició de les colles dels bandolers mallorquins i la naturalesa de les seues xarxes d'enfrontaments i de solidaritat a l'interior dels diferents pobles sí que en percebim, a partir d'alguns textos, la violència de les seues accions mafioses de represàlies, venjances, amonestacions, a través de l'acció criminal, per exemple, sobre els membres de determinades família (xiquets, dones). Com és el cas de la mort de la manacorina Caterina

Sureda, de Tàrbena, vídua d'en Joan Dalmau (1641)³⁴⁸ o del fill de sis anys de n'Antoni Servera, que vivia a Alcanalí (1655).³⁴⁹ En altres ocasions el fet que es trobi una persona morta en un determinat lloc de pas solitari —un camí, un coll o pas entre muntanyes— ens du a la ment la possibilitat de considerar l'assassinat per robatori a mans d'un lladre de camins tant més que per un ajustament de comptes entre diferents faccions.

Els processos judicials ens poden il·lustrar més directament i detallada l'ambient de violència quotidiana que es vivia a l'època i al lloc que estudiam. Per exemple, els testimonis del procés sobre la mort d'en Miquel Mas de Llíber i en Joan Font de Xaló (morts a Aialt, terme de Castells, el 23 de juliol de 1643)³⁵⁰ ens parlen d'una colla armada de gent del poble veí d'Alcanalí, contra els quals els assassins tenien enfrontaments (*"avien vist set òmens de armes i que aquells avien mort als dits Miquel Mas i Juan Font, sols sap ell, testimoni, que anaven en treball i staven encontrats en algunes persones de Alcalalí i altra part"*). Però vegem l'exposició dels fets que es fa en el procés:

Antoni Mulet, pastor de ganado, testimoni qui jurà, diu veritat, el qual dix ser de edad de quaranta añs poc més o meñs. Fonch interrogat. Dix ell, testimoni, que està en veritat que en lo dia de air que contàvem vint-i-dos dies dels presents mes e añ [juliol de 1643], estant ell, testimoni, en lo terme de Aialt pasturant lo ganado, aplegaren a ell set [hòme]ns de armes, los quals li demanaren si avia vist cinch òmens de armes. I ell, testimoni, los respon que que no. I entonces se n'anaren, que seria en mija ora de sol, i a la que fon de nit tornà a ell, testimoni 1 ome de aquells set, i li diguí que avia de menester la somera fins al pou de Aialt, i que ell, testimoni, que anàs també. I quant foren al pou de Aialt s'ajuntaren los set òmens, que portaven un nafrat, i encontinent lo puçaren al nafrat i se n'anaren i li digueren a ell, testimoni, que avien mort dos òmens i que a ells los avien nafrat un ome i de lo que [...] la somera, que no tingués cuidado, que no es perdria ninguna cosa. I que ell, testimoni, açò és lo que sap i pot dir; que no a conegut a ningú sinó tan solament a oit dir que avien mort dos òmens, açò a molta gent de Castells de Castells. I que ell, testimoni, els ha vist i que tampoc no els a conegut, sinó que ha oit dir que los morts eren Juan Font i Miquel Mas, la hun diu ésser de Llíber i l'altre de Xaló, i açò és lo que sap i no als, i com no sabés scriure féu una creu de sa mà."

En aquest cas els testimonis són molt explícits en detalls cruents (per exemple: *"trobaren en lo camí mort de dos scopetades a Miquel Mas, la una en los pits, i la altra en lo cap que li fa exir lo cervell, i passant més avant a Juan Font de Xaló, mort, de altres dos scopetades, la una en lo ventre i l'altra en la cara, que li fa saltar les bares"*), però no ho són tant en l'assumpte que mugué a les disputes armades: s'imposa la llei del silenci davant de la justícia oficial.

El fenomen del bandolerisme és una manifestació més d'una societat en què la violència és un fet quotidià. N'hi ha prou afullejar les partides de defuncions de les comunitats estudiades per a assabentar-se que aquí les morts per causa no natural sovintegen d'una manera

³⁴¹ La Parra 1983: 7-8.

³⁴² La Parra 1983: 7-8.

³⁴³ Casey: 27; Costa 1977: 81; Sastre-Alemany-Moncho: 68, 84-85; La Parra 1983: 9; La Parra 1992: 137.

³⁴⁴ La Parra 1983: 9.

³⁴⁵ En una part de les actes de defuncions dels arxius parroquials que registren morts violentes, els assassinats són pobres: com ara en Jaume Perpinyà, de la Vall de Gallinera, trobat mort d'una escopetada al barranc de Malafí, 1636 (AP de Fageca: QL 1623, difunts, fol. 125), o en Pere-Joan Vilanova de Tàrbena, també mort fora del poble violentament (AP de Tàrbena, 1640).

³⁴⁶ Per exemple, tenim notícies de la implicació dels pobles de Senija, Xaló i Llíber en els enfrontaments de les famílies Cruanyes i Xolvi a la darrerria del segle XVII (Sastre-Alemany-Moncho: 85-86) o dels pobles de la Vall d'Alaguar, Orba, Alcanalí, Parcent, amb els de les famílies dels Piera i Giner de Murla (Giner Guerrí: 396). Potser l'assassinat de determinades persones fora del seu poble de residència ens pot fer pensar en la mobilitat per la comarca de les colles de bandoleres, en les seues accions, no sempre reeixides (coneixem, per exemple el cas de la mort de diversos habitants d'Alaguar a Murla: en Jaume Torrent, 1648; en Joan Riera, 1668 [Giner Guerrí: 390-391]; més envant ens referirem a les morts d'en Joan Font, de Xaló, i en Miquel Mas, de Llíber, dins el terme de Castells).

³⁴⁷ Vegeu les referències a la mort de n'Antoni Torrandell recollida sota el títol *Uns altres emigrants...*

³⁴⁸ *"A 4 de juliol 1641 morí Catalina Sureda, vídua de Juan Dalmau. Morí violentament, no pogué rebre ningun sacrament. Foren-li tasades per lo jutge de causes pies 10 L. per l'ànima. Fón sotarada en lo fosar per mi, mosén Diego Molina, rlector."* (AP Tàrbena, QL 1620, Difunts, f. 6 v.).

³⁴⁹ Mestre: 357.

³⁵⁰ ARV: Arxiu Roïc de Llori, caixa 18, núm. 82.

significativa durant el segle XVII. En les esmentades actes sacramentals es llegeixen les causes per part de l'òbit d'alguns difunts amb termes del tipus “*mort per mans de sos enemics*”, “*al qual mataren sos enemichs*”, “*de mort violenta*”, “*de una escopetada*”...³⁵¹

Les comunitats nascudes amb la repoblació no eren precisament “pacífiques”, com tampoc no ho eren gens les veïnes viles d'antiga població cristiana³⁵². De fet, hi ha hagut autors que, per descriure aquesta societat marcada per les tensions i pels conflictes, que es resolen de manera violenta i al marge de la llei ha fet esment al *Far West* americà.³⁵³ Fins i tot dins les comunitats petites la densitat de crims que queden registrats als arxius parroquials és important.³⁵⁴ Per exemple a Xaló, que sumava 84 cases en el cens de 1646, a la primera meitat del segle XVII (període 1621-1654) hem trobat el registre de 6 morts violentes. A la vall de Tàrbena, que sumava 37 cases en el cens de 1646, al llarg de tot el segle (període 1620-1686) té registrades 12 morts violentes:

- A Xaló: Bartomeu Marí, de Murla (1621); Pere Serra, de Santa Margalida (1624); Jaume Mestre, de Santa Margalida (1625); Miquel Vidal, de Lluçmajor (1633); Joan Narbó, de Benissa (1635); Rafel Sastre, de Santa Margalida (1643).
- A a vall de Tàrbena: Macià Salvà (1626); Francesc Monjo (1633); Miquel Soliveres, de Pollença (1639); Pere-Joan Vilanova (1640); Catalina Sureda, de Manacor (1641); Miquel Salvà (1643); Jaume Sales (1643); Gabriel Calafell (1645); Antoni Servera (1647); Tomàs Mascaró (1658); Jaume Mascaró (1659); Miquel Carrió (1670).

De vegades, les morts violentes se succeeixen en pocs dies, cosa que pot fer pensar que estaven relacionades. Per exemple, a Tàrbena el 1643 se'n registraren dues de successives:

A 14 de agost 1643 Miquel Salvà morí violentament, no pogué rebre ningun sacrament, fón sotarat en lo vas de la iglésia. Foren-li tasades 15 L per la seua ànima. Foren nomenats per malmesors sa mare, Marianna Vidala, i son germà [Cristòfol Salvà.

*A 22 del sobredit mes i añ morí arimater violentament, a escopetades, Jaume Sales, fadrí, no pogué rebre ningun sacrament. Fón sotarat en lo vas de la iglésia. Foren-li tasades en València 30 L, nomenant per malmesor a Gabriela Vilanova i a Juana Vilanova.*³⁵⁵

³⁵¹ A les quals possiblement podria sumar-se alguna de les partides que vénen acompanyades amb informacions menys explícites com “*trobaren mort*”, “*mort de una desgràcia*”, “*de mort desastrada*”... Cal suposar que darrere d'aquests casos no hi hauria sempre un accident o una fulminant mort natural (ocasionalment s'especifica que l'infortuni tenia relació amb les armes: “*de una desgràcia ab una escopetada*”). Per exemple, el cas d'en Joan i d'en Pere Ginard, pare i fill, que foren trobats morts el 24 de setembre de 1624 dins el terme de Pego (Martínez Roldán: 140).

³⁵² En el període que va de 1626 a 1699 hi ha a Pego registrades explícitament 13 morts violentes —a les quals segurament es pot sumar fins a un total de 11 més, per exemple, de “trobats morts” (Martínez Roldán: 139-144). En poblacions més grans la xifra arriba a ser ser espectacular: a Dénia —amb unes 500 famílies (a Pego, 250 el 1646)— hi havia la mitjana d'un assassinat per any (Casey: 25), a Gandia —el doble de gran que Dénia, aproximadament— calcula La Parra en el període 1632-1641 una mitjana de 2'3 morts violentes per any (La Parra 1983: 6).

³⁵³ Com fa Mn. Giner per referir-se a Murla.

³⁵⁴ I potser es podria acréixer bastant la taxa si comptàrem amb les dades que ens lleven les llacunes que hi ha a les sèries documentals i el fet que d'algunes morts no siga del tot explícit el caràcter de violentes.

³⁵⁵ AP Tàrbena, QL 1620, Difunts, f. 7.

No sempre es pot tenir l'ocasió de confrontar els registres de les morts violentes amb els consegüents processos que es devien obrir contra els autors dels delits. Suposam que sovint els mòbils dels crims registrats a la documentació parroquial deuen estar relacionats amb el bandolerisme (robatoris, venjances, enfrontament entre colles...), però també amb el clima de violència que es vivia. Així, s'indica que

*A [...] de may [1624] mori de mort violenta Pere Serra, fill de Baltazar Serra y Antonina Estalric, sa muller. No pogué confesar ni combregar per quant tenia atravesada una punalada de la orella a la boca. Per señes doní matèria y rebé la absolució y li doní la extrema unció yo, lo R[ector] Torrella.*³⁵⁶

³⁵⁶ AP Xaló, QL 1621, Difunts, f. 5 v.

5. SOCIOLOGIA DE LA REPOBLACIÓ: LES RELACIONS ENTRE ELS IMMIGRANTS I ELS INDÍGENES

Hem estudiat la repoblació valenciana com un fenomen de desplaçament humà important, ens hem detingut en un dels grups humans que tingué més presència entre els no-valencians qui emigraren des del seu lloc de naixement per instal·lar-se a les terres morisques: els illencs balears, especialment —i per antonomàssia— els mallorquins. Hem considerat interessant, per tant, enfocar el tema d'estudi des de de l'òptica de la sociologia de la immigració. ¿Com devien considerar els valencians del segle XVII aquell col·lectiu arribat des de les Illes, escampat un poc per tot, concentrat sobretot al Sud? ¿Quina imatge es crearen els emigrats de la terra a què feren camí? ¿Com foren acollits? ¿Va ésser possible la integració a la societat del nou país?... De moltes d'aquestes preguntes, i d'altres similars que ens puguem demanar, no serà sempre possible obtenir-ne una resposta directa amb la documentació coetània, tanmateix tenim a l'abast una sèrie d'indicis que es poden recaptar encara actualment en l'arxiu viu de la memòria col·lectiva dipositada en la tradició oral valenciana que ens poden ésser bastant útils per entreveure alguns aspectes de la qüestió general que plantegem.

5. 1. LA SOLIDARITAT DE GRUP

Una de les pautes que han definit des de sempre els col·lectius d'emigrats translladats en massa a un mateix destí és el seu comportament reclòs respecte a la societat d'acollida, almenys en les primeres generacions. Dins aquesta línia es pot observar, per exemple, dins les partides sacramentals que hem analitzat en diversos arxius parroquials, una xarxa de relacions encara molt estreta entre persones del mateix origen (en aquest cas, entre mallorquins i, fins i tot, entre oriünds del mateix poble). De tot açò podem per tant intuir que existia un ferm sentiment de solidaritat de grup, més enllà, segons pareix, dels lligams de família, en què seria més comprensible aquesta vinculació. També pot intuir-se que devia existir un sentiment de prevenció per part dels valencians siscentistes cap a aquest allau d'emigrants extern, conforme ens demostra l'etnoliteratura posterior que se n'ha ocupat; amb els quals, tanmateix, no separaven unes barreres socioculturals pregones —com podien ser la religió, la raça o la llengua.

Un símptoma molt aclaridor d'aqueix comportament és l'índex tan acusat d'endogàmia que hi ha al si de les comunitats que hem estudiat.³⁵⁷ I no vol dir que siguen tancades als matrimonis amb forans, amb gent d'altres pobles. Ací ens referirem a la preferència per matrimonis amb persones que siguen del mateix origen, baldament visquen en llocs allunyants de l'entorn més immediat. I el contrari: l'escàs nombre d'enllaços amb autòctons; encara que siguen

³⁵⁷ La mateixa situació va existir entre les primeres generacions de repobladors genovesos establerts a l'Horta de Gandia (La Parra 1992: 94).

de poblacions properes. Il·lustrarem aquesta tendència amb tres exemples: les parròquies de Tàrbena, de la vall de Xaló (Xaló i Llíber) i del raval d'Oliva.

De Tàrbena hem estudiat els matrimonis del període 1620-1645. Observem que del total de 42 matrimonis registrats, la majoria (26: el 61'9 %) són entre membres del mateix poble; i 16 (el 38 %) són amb forans —cal advertir que al llarg d'aquest període, sobretot a la primeria del segle XVII, es fa bastant complicat definir qui “és” d'un poble i qui no, en un moment en què la mobilitat demogràfica era una constant entre les noves comunitats acabades de crear amb la repoblació: es considera “d'un poble” qui hi habita en el moment del matrimoni, independentment d'on haja nascut o viscut anteriorment. L'interessant és de constatar que dins aquests 16 matrimonis amb persones d'un altre poble destaquen 13 que són amb persones del mateix origen mallorquí,³⁵⁸ sobre 3 que són amb persones d'origen no mallorquí.³⁵⁹ Si sumem els matrimonis entre illencs³⁶⁰ tenim una xifra de 35 enllaços (el 83'3 %), una dada bastant significativa.

Però a la segona meitat del segle pareix que continue la mateixa tendència endogàmica de l'etapa anterior, baldament siguem ja entre les segona, tercera i fins i tot quarta generació de repobladors. Desconexem la situació general de tots els indrets; aquest seria un interessant estudi monogràfic per a una altra ocasió: exposarem el cas particular de Tàrbena. En aquesta població, d'un total de 119 matrimonis registrats entre 1646 i 1699, 88 són entre cònjuges que habiten al mateix poble (el 73,9 %) i 31 (el 28,5 %), amb cònjuges forans. Cal destacar que entre aquests cònjuges forans encara la majoria són descendents de mallorquins, habitants en pobles de les comarques veïnes: 21,³⁶¹ front a 10, que són amb cònjuges descendents de famílies no mallorquines.³⁶² Encara en aquest període la gran majoria de matrimonis es fa entre descendents de mallorquins o illencs en general; si sumem els 78 enllaços que tenen lloc entre gent del mateix poble (n'hem exclòs 10 en què algun dels cònjuges, encara que visca al poble, no és de família d'arrel insular) i els 21 amb forans, hi ha un total de 99 (el 83,19 %).

A la Vall de Xaló la situació és bastant similar, com pretenem atàllar en una mostra extreta dels matrimonis registrats en el període 1620-1644. Hem estudiat 93 matrimonis en què almenys un cònjuge és d'origen mallorquí: entre aquests més de la meitat (59: el 56,9 %) es celebren entre mallorquins habitants de la mateixa vall, i 21 (el 22,5 %), amb cònjuges habitants d'un altre poble, però també d'origen mallorquí.³⁶³ Tots aquests constitueixen una gran majoria (80: el 86 %), de front a només 13 matrimonis (el 13,9 %) amb no-mallorquins.³⁶⁴ És curiós de constatar que el comportament té una doble vessant: en el mateix període hi ha 12 matrimonis entre persones d'origen no mallorquí —valencians, castellans—, els quals es casen o bé entre ells o bé amb gent no-mallorquina dels pobles propers.³⁶⁵

³⁵⁸ D'aquests 2 procedeixen de la Vall de Gallinera, i 1 d'Altea, Dénia, Parcent, Alcanalí, Pedreguer, Xaló, Beniardà, Castells, la Vall d'Alaguar i Senija. Cal advertir que en 3 d'aquests casos cap dels dos cònjuges residia al poble.

³⁵⁹ Cal advertir que només en un cas el matrimoni es produeix realment entre un repoblador mallorquí i un d'un altre origen (i procedeix d'un poble també repoblat: la Vall d'Ebo); en els dos casos restants el matrimoni té lloc entre dos que no són illencs.

³⁶⁰ Hem suprimit —dels matrimonis entre membres del mateix poble— 4 en què el cònjuge ens pareix que no és illenc (3 duen el cognom Llorenç, 1 du Fuertes).

³⁶¹ De Xaló són 5 cònjuges; de la Vall d'Alaguar, 4; de Beniardà, 3; de Bolulla, 2; i de Benimassot, Castells, Confrides, Fageca, Vall d'Alcalà, Vall d'Ebo, Tollos, Xirles i l'illa d'Eivissa, 1 de cada lloc.

³⁶² Que vivien a pobles de repoblació, com Alcanalí, Bolulla, Llíber, Gata, Xaló; o de pobles de cristians vells com Teulada, Xàbia.

³⁶³ 3 són de Pedreguer; 2 de Castells, Gata, Tàrbena, la Vall d'Alaguar, la Vall de Gallinera, i 1 d'Alcoleja, l'Atzúvia, Benidoleig, Daimús, Llorxa, Orba i la Vall d'Ebo.

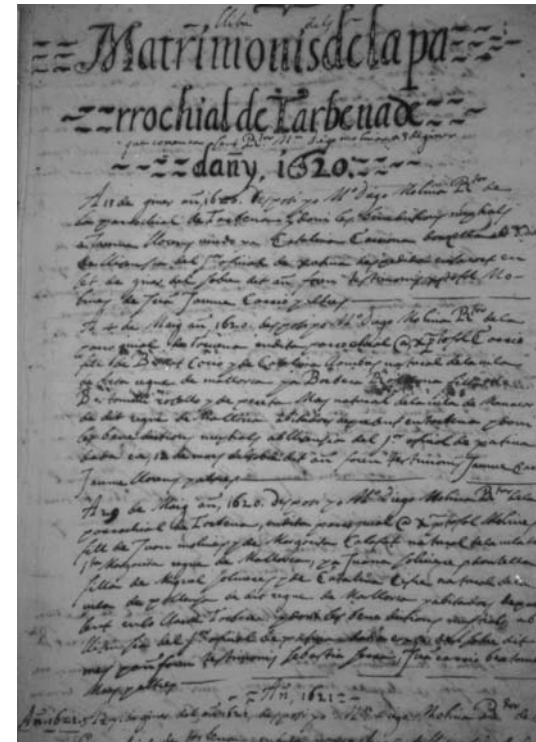
³⁶⁴ 5 són amb repobladors de la vall, 3 amb catalans i 5 amb valencians de les viles veïnes: 4 Benissa, 1 de Xàbia.

³⁶⁵ Volem destacar també —potser com a dada anecdòtica, no del tot aprofitable— el fet que els matrimonis dels eivissencs (n'hi ha 4) tampoc no tinguen lloc amb mallorquins, sinó amb repobladors d'una altra procedència —valencians, catalans— o amb eivissencs.

El cas del raval d'Oliva és una mica diferent: en aqueix barri els illencs eren una minoria dins el gruix dels nous assentats; les condicions per a mantenir la cohesió del grup s'hi feien més difícils. Hem analitzat del període 1615-1647 una suma de 23 matrimonis en què hi ha un cònjuge d'origen insular —mallorquí, eivissenc (expressat explícitament o deduït per nosaltres).

D'aquests hi ha 6 que es fan entre membres del mateix origen (el 26 %); de front a 17 que són mixtos (el 73'9 %).³⁶⁶

Aquesta freqüència d'enllaços entre repobladors mallorquins situats en diferents pobles, amb una gran riquesa de combinacions, és una constant en tots els llibres de matrimonis de les parròquies que hem consultat. Sobta la gran distància que en algunes ocasions separava les residències dels cònjuges; com s'esdevé, per exemple, en l'enllaç d'en Gabriel Marí, que habitava a Barxeta (Pla de Xàtiva), amb na Tonina Maçanet, resident a Fàmorca (Vall de Seta). Vegem-ne l'acta matrimonial:

Exemple de documentació sacramental.
Inici del llibre de matrimonis més antic de Tàrbena (1620)

*A 24 de octubre 1622 yo, mo[ssén] Pino desposí a Grabiél Marí, llaurador fill de Juan Mari y de Tonina Ribes, natural de la vila de Petra de Mallorca y abitador en lo lloc de Barcheta, ab Tonina Masanet, viuda relicta de Juan Benimelis, la qual enviudà en Fàmorca. Ab licència del oficial de Xàtiva, quae data fuit a 1 de juñ 1622 [...]*³⁶⁷

Resulta encara més sorprenent que aquests matrimonis entre mallorquins escampats en assentaments diferents tinguen lloc en alguns casos, a més, entre persones nascudes al mateix poble —buscant així lligams encara més estrets, o tractant que no es perdessin. Així en els pobles en què predominaven els colons d'un mateix origen apareixen els enllaços amb persones d'aqueix mateix origen, establits en altres pobles. Per exemple, els descendents de Santa Margalida, establits massivament a Xaló es casen amb margalidans —o decendents de margalidans— de Castells, la Vall d'Ebo, Benimassot, Senija, l'Atzúvia; els llucmajorers de Llíber, amb llucmajorers de Pedreguer, Gata, la Vall d'Alaguar; els pollencins de la vall de Guadalet amb pollencins de Tàrbena; els manacorins de Tollos, amb manacorins de Fageca... En les nostres recerques documentals hem trobat exemples de matrimonis entre llucmajorers, entre margalidans, entre pollencins; en el cas dels manacorins els exemples a voltes pertan-

³⁶⁶ En 7 d'aquests matrimonis mixtos el cònjuge d'origen balear procedeix d'una altra localitat (la Font d'en Carròs, Ondara, Pego, la Vall de Gallinera, Xàtiva (2), Xeraco).

³⁶⁷ AP de Fageca: QL 1611, Matrimonis: fol. 93 v.

yen a habitants del mateix poble, per exemple a Dènia, Tàrbena (cosa que també pot esser interessant si tenim en compte que en aqueixos pobles l'element manacorí no era predominant). Vegeu-ne algunes mostres:

a) Entre llucmajorers:

A 15 enero 1629 yo, el [licencia]do Laodicio de Pedro y Granullés, r[ector] de Xaló [...] desposé y di missa en mesmo día a Julián Salvá, labrador natural de Lluchmajor, de la diócesis de Mallorca, y abitador de Gata, hijo de Joseph Salvá y de Francisca Cathaña, cónjuges, y le casé con Margalida Noguera, donzella natural de Lluchmajor y abitadora de Llíber; hija de Jua[n] Noguera y de Margalida Puig, cónjuges [...] Padrinos: Fra[n]cisco Noguera y Climent Mengual de Gata abitadors, ab compañia de Nofre Mas y Nofre Mas y Pere Montserrat major, foren testimonis.³⁶⁸

b) Entre manacorins:

A 27 de giner del añ 1621 desposí yo, Mn. Diego Molina, r[ector] de la parrochial de Tàrbena, en dita parroquia, de llisènsia del señor oficial de Xàtiva a Juan Dalmau, fill de Jua[n] Dalmau y de Juana Vella, cónjuges, natural de la vila de Manacor, regne de Mallorca, y a Antònia Sureda, donzella, filla de Thomàs Sureda y de Catalina Servera, cónjuges, natural de dita vila de Manacor y regne de Mallorca, y abitadors en lo lloc de Tàrbena, dada en dos de dit mes y añ. Y doní les benedictions nuptials consecutivament en presència de Jaume Carrió major, de Jaume Torens, de Bernat Ferrer y altres.³⁶⁹

c) Entre margalidans:

A 19 de noviembre 1628 yo, el [licencia]do Laodicio de Pedro Granullés, r[ector] de Xaló [...] desposé [...] a Pedro Mengual, natural de Sta. Margalida, Reyno de Mallorca, abitador del lugar de la Sierra, valle de Ebo, hijo de Pedro Mengual y de Margalida Montaner, y desposó y dio missa todo en un día a dicho Mengual co[n] Isabel Mestre, donzella hija de Sebastià Mestre y de Juana Clecles, naturales de Sta. Margalida, Reyno de Mallorca. Padrinos: Jua[n] Piera de Parcent y Juan Font de Sta. Margalida, abitador de Xaló [...]³⁷⁰

d) Entre pollencins:

Amonestí yo mo[ssé]n Pere-Joan Almel-la, regent de cura de Beniardà a Pere Soliveres, llaurador, fill de Miquel Soliveres y Cathalina Cifre, cónjuges, nat[urals] de la vila de Pollensa, diòssesi de Mallorca y habit[adors] de una part en lo lloch de

Tàrbena, y Cathalina Sales, donzella, filla de Miquel Sales y Margarita Strader, natural y habitadora del lloch de Beniardà, vall de Guadalest [28 / I / 1636].³⁷¹

En els assentaments on l'element illenc no és predominant, els matrimonis que es registren entre els d'aquest origen tenen una significació més especial; com succeeix, per exemple, al raval d'Oliva, d'on procedeix aquesta acta:

A 7 de mars 1626 yo, lo d[octo]r Fran[cis]co Navarro, p[ar]te r[ector] de S. Roch de Oliva, ab llisènsia del s[en]yor don Martín de Funes [...] desposí sols de paraules de p[rese]nt, per ser quarezma, a Miquel Torrens, nat[ur]al de la vila de Campanet, diócesis de Mallorca, habit[ador] del arraval de Oliva, fill de Miquel Torrens y de Francina Company, cónjug[es], y a Antonina Vidal, donzella nat[ur]al de la Ciutat de Mallorca, habit[adora] de dit arraval de Oliva, filla de Baltazar Vidal, canterer, y de Isabet Vidal, cónjug[es]. Sent p[rese]nts per testimonis Gaspar Aparisi, Pedro Rodrigues, Jaume Pèriz, Baltazar Vidal y altres.³⁷²

Un altre indici de les intenses relacions dels habitants d'aquestes comunitats incipients és la presència en les actes de bateig i de matrimoni de cada parròquia de persones que fan de padrins o de testimonis de qui s'indica que residien en una parròquia diferent. Ens referim especialment als casos en què aquestes persones no pareix que siguin parentes dels pares dels batejats o dels nuvis; en cas contrari no ens hauria de venir de nou que les famílies vulguen mantenir els seus vincles a pesar que les branques estiguen separades.

Per exemple, en aquesta acta matrimonial de la Vall de Gallinera (1638), que reflecteix l'enllaç de dos fills de mallorquins residents a parròquies diferents (a Xaló la família de Santa Margalida; a Benitaia, Vall de Gallinera, la llucmajorera), el padrí és un manacorí resident a Famorca (Vall de Seta):

Yo el D[octo]r Jayme Morales, presbítero r[ector] de la ig[lesia] parrochial de Benisivà de la Vall de Gallinera [...] desposé por palabras de presente y di actu continuo las bendiciones nubciales en la ig[lesia] de Benicivà a Miguel Perelló, labrador vezino del lugar de Xaló, hijo de Lorenzo Perelló y Margarita Pastor, cóniuges, y Clara Mengual, donzella hija de Guillem Mengual y Clara Thomàs, cóniuges, habitad[ore]s del lugar de Benitaia de esta parrochia de Benicivà [...] Fueron padrinos Bartolomé Vidal, labrador morador de Famorca, y Francisca Cortell, muger de Miguel Morell, moradora de Benialí, d-esta parroquia. Fueron testigos Pedro Moragues, Jayme Palmer y Juan Jover, moradores del lugar de Benitaia. [...]³⁷³

En les tres partides de bateig que transcrivim tot seguit es pot trobar la presència de padrins que resideixen en pobles diferents de la parròquia on té lloc el bateig. El curiós és que aquí també podem observar que entre els padrins i els pares hi haja el lligam de procedir del mateix poble —o de pobles veïns— de Mallorca: de Santa Margalida en la segona acta, d'Andratx o del seu entorn (Puigpunyent) en la tercera:

³⁶⁸ AP de Xaló: QL 1628, Matrimonis: fol. 1-1 v.

³⁶⁹ AP de Tàrbena: QL 1620, Matrimonis: fol. 1r-v.

³⁷⁰ AP de Xaló: QL 1628, Matrimonis: fol. 1.

³⁷¹ AP de Beniardà: QL 1613, Matrimonis.

³⁷² AP del raval d'Oliva: QL 1624, Matrimonis: fol. 7 v.

³⁷³ AP de Benissivà: QL 1629, Matrimonis: fol. 72 v.

A 4 de giner 1637 jo, [Cristò]fol Almel-la, r[ector] de Benimaçot, regent la cura del lloch de Fageca, bategi una filla de Joan Vidal y Hisabet Pastor, cònjuges. Posaren-li nom Hisabet Joan. Foren padrins Joseph Picornell habit[ador] en la Vall de Gallinera y Agna Femenia, donzella.³⁷⁴

A 8 de febrer 1635, yo, fray Juan Ivars, predicador, regent esta iglésia de Tàrbena per ausència de mo[ssén] Diego Molina, rector, bategi conforme el ritu de la s[ant]a Igl[ésia] Romana a Francisca Bonaventura, filla de Sebastià Serra i de Françina Albanell, cònjuges; foren padrins Jaume Juan Malonda del lloch de Castells i Juananna Albanella, donzella del lloch de Xaló.³⁷⁵

A 18 de mars 1618 yo, Mo[ssén] Pino, bategi a Juan Nadal, fill de Miquel Nadal y de Margalida Pujol, cònjuges malorquins i veïns de Fageca. Fón compare Lluç Nadal, y comare Juana Alemañ.³⁷⁶

5.2. LA XENOFÒBIA

Si la tendència a la relació amb individus d'un mateix origen és la pauta que defineix la solidaritat d'un grup humà, l'altra cara de la moneda és la tendència a la xenofòbia per part dels indígenes: l'hostilitat devers els forans (el rebuig la prevenció, la por...), la creació de tòpics referits al fet diferencial... No sabem fins a quin punt devien ésser equiparables tot el ventall d'actituds i de sentiments que la nostra societat actual traspua devers l'arribada d'immigrants, amb l'instal·lació de determinats col·lectius repobladors al segle XVII, sobretot si eren especialment nombrosos (com és el cas dels illencs). Pensem sobretot, com ara, en el cas dels "forasters", "moros", "negres", "sudaques" —la qüestió dels "guirufos" és força diferent, encara que els comportaments poden ésser similars.

Però en el cas dels colons insulars, com hem dit, no hi podia haver una prevenció per qüestions racials, ni religioses. Potser sí que vingués una mica, per qüestions lingüístiques; encara que, salvant les distàncies òbvies que devia existir entre la parla catalana oriental insular i la parla catalana occidental meridional al segle XVII, la barrera no podia ser tan gran com perquè fos impossible la intercomprensió. Potser també, per diferències ètniques: els illencs no eren del Regne (eren "externs"), i en el segle XVII ja s'havia esvaït el sentiment d'unitat ètnica amb la totalitat dels territoris de la Corona d'Aragó; una altra Corona, la d'Espanya, n'era l'element d'integració, o de "desintegració" —segons com es mire.³⁷⁷

No tenim de moment força proves documentals coetànies que ens puguen corroborar el xoc que degué existir entre el col·lectiu repoblador mallorquí i els autòctons valencians. Una de les escasses mostres que tenim a l'abast és un interessant testimoni que procedeix del poble de Miramar, a l'Horta de Gandia, que dona fe dels greus problemes de convivència dels mallorquins no amb autòctons valencians sinó amb colons d'un altre origen. Es tracta dels colons d'origen genovès (un element característic d'alguns pobles d'aqueixa comarca), els quals, el 1614, adreçaren una carta al procurador del duc de Gandia en què exposaven el seu sentiment de decepció davant el fracàs de la repoblació i la seua queixa per la dificultat de conviure amb mallorquins (en aquest cas presentats com gent de molt mala classe: violents, roïns):

Los genoveses de Miramar no nos queramos de que ayamos padecido trabaxos en el largo camino, ni de que a dalgunos de nosotros se nos ayan muerto hijos por los caminos. Y puede estar VP. sierto que lo tenemos todo a dicha, y muy grande ganancia, a trueque de aver llegado a ser vasallos y mínimos criados de Sus Excelencias. De lo que nos queramos, y pretendemos tener agravio, es de dos cosas: la primera, de estar faltos de tierra y sin ningún socorro; la otra, es el avernos puesto entre quatro o sinco casas de majorquinas, que además de ser dichas casas de continuo mesones de gente muy ruin, también majorquina, y además desto nos tratan muy mal de palabras (a quién amenasan de matar; a otros de dar de palos). Y puede VP. muy bien creer que si no fuera por nuestro bayle (que nos da a nosotros mucho la mano) ya no uviera quedado ningún genovés en Miramar.³⁷⁸

Una vista de Fàmorca, als peus de la Serreta

A banda d'aquest preciós document, només ens podem valdre del folclore contemporani, com de seguida veurem. Encara que hem d'anar una mica alerta amb la consideració de les manifestacions etnoliteràries que expressen aquests sentiments xenòfobs, ja que contemporàniament ja no van referits a "tot" el col·lectiu repoblador insular sinó a uns quants pobles molt concrets dels quals no s'ha acabat de perdre mai la memòria de la procedència mallorquina (que són Loxa, Pedreguer, Tàrbena, la Vall de Gallinera, i de la Vall de Seta especialment Fàmorca). Per tant, davant d'aquesta fragmentació actual, no sabrem mai si els estereotips i tòpics que arrebeguem aplicats a determinats pobles, en una data més antiga servien també

³⁷⁴ AP de Fageca: QL 1611, Bateigs: fol. 11 v.

³⁷⁵ AP Tàrbena: QL 1620, Bateigs: fol. 11 r.

³⁷⁶ AP de Fageca: QL 1611, Bateigs: fol. 4.

³⁷⁷ Així mateix, els moriscos, que sí que eren del Regne, constituïen una ètnia diferencial.

³⁷⁸ La Parra 1992: 93.

per a referir-se a la totalitat dels pobles de l'àrea més mallorquinitzant. Pareix, en canvi, que sí que hi ha hagut una folclorització antiga de la figura col·lectiva dels occitans que entre els segles XVI i XVII emigraven en massa al Principat, segons indiquen diverses manifestacions de la literatura popular catalana posterior. Per exemple dins algunes versions del "Ball de Serrallonga" hi ha el personatge del bandoler anomenat Gavatx o Gavató (com ara a Tona), una figura grotesca que en gran part beu també d'una tradició folclòrica anterior.³⁷⁹ Més explícit és, potser, el ball carnestolenc "del Gavatxot" que en Joan Amades documentà a les Guillerries. Es tracta d'un ball amb elements teatrals, en què hi ha una cançó que al·ludeix amb força evidència la imatge del nordpirinenc acabat d'arribar a Catalunya sense cap de sou.³⁸⁰ Com que no podem ocupar-nos, com ja hem dit, de fonts siscentistes per estudiar les reticències que hi degué haver devers els mallorquins repobladors, centrarem la nostra anàlisi en una sèrie de materials recopilats de la tradició oral dels nostres dies (o de materials ja arreplegats per folcloristes), referits als descendents d'aquells colons del segle XVII.³⁸¹ Ens mourem en tres camps: l'estudi de la mitologia a l'entorn de la repoblació, l'estudi de les befes dels trets lingüístics diferencials, l'estudi dels estereotips amb què hom sol descriure aquests pobles.³⁸²

5.3. L'EXPLICACIÓ MÍTICA DE LA REPOBLACIÓ

¿Per què arribaren mallorquins per fundar determinats pobles? ¿Qui eren aqueixs emigrats? Aquestes qüestions solen plantejar-se popularment per referir-se a les causes del caràcter diferencial d'una sèrie de trets (sobretot lingüístics, també antropològics) que identifiquen encara especialment una sèrie de pobles. Perquè la memòria de l'origen mallorquí s'ha esvaït a la majoria de pobles de l'àrea més "mallorquinitzant", i no només açò, en general hi ha hagut un oblit del fet de l'expulsió dels moriscs i de la subsegüent repoblació. La tradició oral ha conservat molt escassament el record de la repoblació de les terres de moriscos. S'hi ha produït sovint una confusió evident amb la colonització catalanoaragonesa encetada en el segle XIII:³⁸³ com si aquell "temps dels moros" que marca dins de la memòria col·lectiva valenciana

³⁷⁹ Amades: 219.

³⁸⁰ Diu l'inici de la cançó: "Se n'hi havia un gavatxot / que ha vingut de França, / mal calçat i mal vestit / i se n'ha entrat a la dansa. / Les dones d'aquell veïnat / n'han tinguda planyença / i li han donat uns pantalons / sense camals ni botons; li han donat un casacot sense mànigues ni faldons..." (Amades 1982, II: 66-67).

³⁸¹ Per més informació sobre aquest tema vegeu l'article "Mallorquins i garruts. Un estudi antropològic de la repoblació mallorquina del sud valencià a través de la tradició oral" (Monjo Mascaró 2001). En aquest capítol farem servir el gentilici *mallorquí* i no *balear*, perquè és aquest l'únic que s'ha conservat viu en la veu del poble per referir-se als repobladors (encara que, com sabem, també hi va haver la presència d'eivissencs i, en un grau molt menor, de menorquins).

³⁸² Hem d'advertir de la dificultat de l'estudi d'aquest camp. Som conscients que ens hem endinsat en un terreny delicat i que sense voler haurem tocat el viu a moltes persones a qui directament o indirecta hem entrevistat. Algunes de les qüestions que hem tractat en aquest treball són tema tabú: ningú no en sol parlar obertament. A banda que amb el pas del temps s'ha esvaït bastant el coneixement tradicional a l'entorn d'algunes d'aquestes qüestions, l'accés a aquesta informació resta silenciada o censurada per a les persones que no són de la confiança dels informadors. Hem d'agrair molt sincerament la molt valuosa i desinteressada col·laboració que hem tingut per part de na Maribel Guardiola i d'en Vicent Beltran per a obtenir materials de primera mà procedents de la tradició oral de Bolulla i de Callosa d'en Sarrià, respectivament. Així mateix agraïm la preciosa ajuda que hem tingut de part de na Sandra Joan, d'en Felip Vidal, de n'Elena Català, de na Isabel Sancho, d'en Nazari Lledó, d'en Jaume Sapena i d'en Ricard Gómez.

³⁸³ Segons exposava en el primer terç del segle XX el folclorista aletà Francesc Martínez en la introducció de la seua versió del conte tradicional "La reina i da gerra", ambientat a Tàrbena (Martínez: 137-135): "Es del cas dirlos a aquells que no son de la Marina, pera millor entenença, y tráurerlos de la estranyea d'alguns vocables, que 'n el poble nomenat [Tàrbena] es parla un dialècte especial, un tant diferent de la llengua valenciana. Obedix açò, segons les gentes, a que fon aquell poblat, després de la reconquesta, per mallorquins; y al cap de tants sigles, y á pesar del tracte ab els vehíns, no deiren en olvit son especial léxich que pòrta 'l nòm del lòch."

els orígens mítics ("Iabans") no fos en realitat tan proper; o com si s'hagués volgut oblidar que el regne de València va nàixer amb la dualitat ètnica marcada per la religió, després estroncada amb una sèrie d'esdeveniments d'enutjosa memòria. Potser hi haja influït, com pretenem exposar en aquest apartat, la molt comprensible tendència dels descendents d'immigrants d'accelerar l'esborrament de qualsevol lligam amb un passat que posàs d'evidència un origen forà, per facilitar la millor integració a la societat en què es translladaren i per evitar el menyspreu que pogués suscitar el cas contrari. S'ha aconseguit suprimir, per un costat, en la memòria col·lectiva valenciana la fita negativa de l'expulsió, i per un altre costat, en un nivell més particular, la recordança dels orígens forans. Però el cas és que el nostre país és en general una terra de desmemoriats: oblidem —i hi ha qui ho fa expressament— que tant el regne de València com el de Mallorca són hereus de colonitzacions, de desplaçaments demogràfics, de devastacions primigènies.

Només s'ha conservat el record de l'origen forà (mallorquí) d'una petita quantitat de pobles, com hem apuntat abans, i sempre ha anat mesclat amb el retret avergonyidor de la innoble nissaga primigènica i de l'extravagància del fet diferencial que l'explica. Solia anar associat als pobles que més cridanerament havien mantingut determinats elements que pogueren delatar aquella procedència.³⁸⁴ Aquests pobles eren Lorxa, Pedreguer, Tàrbena, la Vall de Gallinera i alguns pobles de la vall de Seta (especialment Famorca); i només a aquests pobles els és reservat el gentilici o apel·latiu de *mallorquins* (a part d'altres de burlescs), com podem veure en aquestes cançonetes de la tradició oral, que tracten sobre els tòpics geogràfics:

*"A la Vall³⁸⁵ són mallorquins
i a Alcalà usen la moda,
i a Beniaia els fadrins
porten trabuc i pistola."³⁸⁶*

*"Dels pobles del Marquesat
que parlen més mallorquí,
és Pedreguer, sens dubte,
com tots saben per allí."³⁸⁷*

³⁸⁴ Aquells mateixos pobles són també els que per més temps han conservat internament la memòria del seu origen; una memòria que, si en un principi era una "taca" de la qual no es podien desllepar, actualment pot ser, ben al contrari, un senyal d'identitat o un motiu d'orgull. En aquest sentit s'han encetat agermanaments entre pobles valencians i mallorquins; com és el cas dels pobles de Tàrbena i Xaló amb Santa Margalida (en 1997 i 1998 respectivament).

³⁸⁵ Es refereix a la Vall de Gallinera.

³⁸⁶ Cançó tradicional arreplegada per en Francesc de Borja Moll (4) en la seua estada de 1936 a la Vall de Gallinera. En Sanchis Guarner (II: 41) la documenta a Beniali (Vall de Gallinera). Encara és força coneguda a la Vall d'Alcalà.

³⁸⁷ Martí Gadea (1906a: 76). Reapareix arreplegada a Benàmer dins de la recopilació de cançons tradicionals del Comtat de Cocentaina que feren els germans Sansalvador (55).

*“En Fageca són garruts;
en Benimassot, dotors;
en Famorca, mallorquins;
i en Tollos són rarradors.”*³⁸⁸

L'explicació tradicional de l'arribada dels repobladors mallorquins —especificada, com hem dit, a uns pocs pobles molt concrets— sol fer referència al desterrament de malfatans, de condemnats per la justícia o fins i tot de relapses, que foren confinats a indrets molt aïllats o molt inhòspits.³⁸⁹ Se sol parlar de l'establiment de penals en els quals la condemna dels desterrats, a banda de l'aïllament, era el conreu d'unes terres especialment dures a causa de l'orografia accidentada.³⁹⁰

I no ens pot venir del tot de nou l'origen d'aquestes apreciacions, si tenim en compte l'extracte social de la majoria dels repobladors (pagesos endeutats o desposseïts, bandolers —com ja hem vist al capítol ***—). No ens enganyem: és la necessitat allò que empeny a emigrar, ara i al segle XVII, l'ànima de millorament de les condicions de vida; els qui travessaren la mar, si s'haguessen trobat bé allà on eren abans, no s'haurien desplaçat mai.

El curiós és que ja hi ha referències antigues d'aquestes consideracions populars sobre la naturalesa dels nouvinguts. En 1612, tres anys després del decret d'expulsió dels moriscos de les terres valencianes (1609), fra Damián Fonseca feia al·lusió en la *Justa expulsión de los moriscos de España*³⁹¹ a les evidents dificultats que hi havia de repoblar en un curt termini la totalitat dels llocs que havien quedat despoblats. És interessant de retreure les paraules d'aquest coetani de la repoblació perquè expressa ja, al segle XVII, unes opinions sobre els repobladors extraregnícoles, que, prop de quatre-cents anys després, veurem reproduïdes quasi literalment en forma d'estereotips tradicionals.

Verdad sea que se trató luego de poblar los lugares, lo qual se puso en essecución en las huertas de Valencia, Xátiva, Gandia, Origüela y muchas otras partes, por ser la tierra muy buena y fértil, dexando muchos de los que habitavan la ciudad de Valencia sus oficios mecánicos de sastres, çapateros, sederos y otros, por hazerse labradores: y acudiendo de diferentes partes mucha gente a la nueva población como Castilla, Mallorca, Francia, hasta de Génova, con todo, en otras partes será esto tarde, por razón de ser muchos los expulsos y no poderse hallar fácilmente tantos pobladores, aviendo de ser estos aora christianos, que es cierto que no querrán poblar con las obligaciones que tenían los moriscos, ni les estará bien a los señores (como yo he oído dezir a muchos) admitirlos con pocas diligencias, por ser muchas las que se cargavan sobre sus tierras al punto que fuessen habitadas. Demás desto lo que llaman servicios era de muy gran consideración, los quales ningún christiano ha de querer pagar: las tierras, algunas ásperas y

³⁸⁸ Sanchis, II: 127. Va ser arreplegada a Benilloba.

³⁸⁹ “Es manté per tradició oral que els mallorquins que vingueren per aquestes terres ho foren pel seu caràcter de bandolers, presoners... és a dir, de persones al marge de la llei” (Sastre-Alemaný-Monjo: 68).

³⁹⁰ Molt paral·lelament hem sentit a Guardamar una explicació referida a l'origen dels pobles que conformaren a la primeria del segle XVIII las Pías Fundaciones, a la comarca de l'horta d'Oriola. En aquell cas les bonificacions de les terres marjalenesques sobre les quals s'assentaren els futurs municipis va constituir la “pena” dels desterrats, que eren majoritàriament d'origen murcià.

³⁹¹ Prenem la referència d'en Boronat, II: 344-345.

montuosas que estos salvajes se holgavan de habitar de huir de la compañía de los cathólicos y poder apostatar más a su salvo: la gente que los ha de poblar por la mayor parte ha de ser el deshecho y escoria del mundo, que por no querer vivir en sus tierras han de buscar las agenas con muchas descomodidades.

Molt es podria dir d'aquell *deshecho y escoria del mundo* que va fer possible la repoblació de les contrades que oferien menys atractius per a cridar nous habitants que s'hi establiren. Perquè, com bé assenyala fra Fonseca, les terres que oferien unes millors perspectives per a habitar-hi (“*por ser la tierra muy buena y fértil*”) foren ràpidament ocupades per colons que procedien de les poblacions cristianes del país,³⁹² però un cas diferent succeïa amb les terres “*ásperas y montuosas*”, les quals, a més de les menors perspectives per a obtenir rendiments, sumaven la càrrega de les arbitràries condicions senyorials a què calia fer front com a condicions d'establiment. Sí que és cert, com ja hem vist, que els mallorquins s'establiren en molts casos en contrades que per massa desfavorables havien abandonat anteriorment uns precedents nous pobladors virtuals d'origen valencià, signataris de les cartes pobles. I que, segons assenyala en Costa,³⁹³ aquella massa de colonitzadors mallorquins va esdevenir en gran part la “mà d'obra barata” que per necessitat acceptà repoblar les localitats del regne de València que rebutjaven els regnícoles per mor de l'onerosa càrrega de les exigències senyorials.

Per una altra banda, ja en el segle XVIII hi ha fonts historiogràfiques que fan esment d'un altre aspecte tèrbol de l'origen dels repobladors: el fet que no vingueren voluntàriament sinó forçats. En el *Báculo pastoral de la parroquia de Benisivá. Año 1762*, redactada per Mn. Josep Guillem un segle i mig després de l'inici de la repoblació, en referir-se a les circumstàncies històriques que motivaren la renovació de de la població de la Vall de Gallinera s'explica que:

*Quedó esta parroquia (i Valle) por la expulsión casi desierto i fue preciso buscar pobladores, por lo que inmediatamente a esta expulsión procuró el Duque de Gandia hazer traer los Mallorquines, valiéndose del Virrey de Mallorca, que embió, según disen, 150 familias de aquellos que pudo obligar en justicia a venir, o ser trahidos.*³⁹⁴

Hem de dir també que concretament són els pobles de Tàrbena i Lorxa són els qui han hagut de suportar dels seus veïns comarcans l'explicació vexatòria del seu origen i que en relació a aquests llocs hi ha la curiosa llegenda que declara que els primers habitants d'aquests pobles “varen ser barats per porcs”; és a dir, que els senyors de les localitats esmentades dugueren repobladors a canvi de porcs. En aquest sentit tenim en el cas de Lorxa la dita antiga “*Passa gorri, passa mallorquí*”, que resumeix molt gràficament la fundació mítica d'aquest poble, i l'apel·latiu de *baratats*.³⁹⁵ Una afirmació com aquesta es pot interpretar de mol-

³⁹² Ciscar (150), La Parra (85-87), Ardit (209), Aranda, Pla 1981

³⁹³ Costa 1977: 80.

³⁹⁴ la transcripció d'en Josep Vicens (1983: 20).

³⁹⁵ Els al·ludits han fet front molt diversament a aquesta recriminació: Els lorxans retuquen amb el mateix terme injuriós de *baratats* als seus acostumats detractors de Beniarrés i han creat la contrallegenda que el poble de Beniarrés “va baratar” de lloc des del despoblat de Benillup fins a l'actual situació per mor dels molts mosquits que hi havia. A Tàrbena, en canvi, una part dels seus habitants ha arribat a creure de bona veritat aquesta difamant llegenda.

tes maneres: Podem deduir la poca vàlua dels arribats, o la seua equivalència moral amb els porcs,³⁹⁶ o fins i tot en podríem intuir una metaforització malintencionada.³⁹⁷

Finalment reproduïrem quatre mostres arrellegades de la tradició oral referides a aquest assumpte.³⁹⁸ Comencem per una explicació procedent de Beniarrés (Comtat) de l'origen del poble veí de Lorxa:

Segons la versió que ha sentit jo un poc sobre la història, esta zona estava des poblâ, òm'entens?, en el 1200, 1300 (o 900 o 800; no ho sé; les cifres... les fetres...). Van agarrar i van dir:

—Estes persones les tirem pac allà i colonitzem allò, donant-los terra o algo a canvi de que vullguen viure de la terra o tal —llevant lo que els molestava un poc en part; que els molestava allà, que no era gent que s'adaptava. I van dir: —Estos, com si els hagueren dut a una isla —o a on siga. I van dir:— ¡Apanyeu-se-les ahí com pugueu! I d'ahí ve la mescla d'apellidos, que p'a un poblet molt ricotet té molt Bonet; molts apellidos que no contrasten³⁹⁹ en el resto d'esta zona.

[...] Els van enviar deu famílies, quinze famílies; i d'ahí va començar lo que és Lorxa.

Seguim amb una explicació registrada a Callosa d'en Sarrià (Marina Baixa) de la creació del poble veí de Tàrbena:

[¿D'on vénen els tarbeners?]

De Mallorca. Diuen que va ser una barata de cerdos. Que vaen anar uns mallorquins i vaen fer Tarbeneta,⁴⁰⁰ que està dalt [...]; allò és la primera Tàrbena.

³⁹⁶ Potser hi haja una equivalència entre els "porcs" de la llegenda i els *marrans* 'jueus conversos'. Però no tractarem en aquest treball, per manca d'espai i de dades contrastades, el punxós tema dels *rabuts* o "xuetes tarbeners" (una particularitat sociocultural que, si es pogués provar en veritat que prové de Mallorca, es tractaria d'una recialla antropològica de gran importància). Apuntarem solament que hi ha existit també l'assimilació de l'origen mallorquí a l'origen convers, de manera que els conceptes de mallorquí i de judeoconvers han estat sovint molt relacionats —i fins i tot confosos. Per anticipar una mica el tema dels *rabuts* reproduïrem les dades històriques referents a Tàrbena que donava la *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana Espasa-Calpe*, LIX, 1928, p. 606: "Cuando la rebelión y expulsión de los moriscos, esta población quedó reducida a 17 familias cristianas, hasta que, siendo su señor virrey de Baleares, envió algunos habitantes de aquellas islas a repoblar el término. Entre estas familias venía una de chuetas, o judíos conversos; cuyos descendientes no se mezclaban con los otros, y durante mucho tiempo existió en Tàrbena, lo mismo que en Mallorca, prevención contra los tales individuos, llamados rabuts." Ací, a banda d'unes quantes malinterpretacions (com l'anticipació de la rebel·lió dels moriscs al decret d'expulsió, o fer virrei de Mallorca el senyor de Tàrbena —així com sovint hom ha fet també del duc de Gandia—, o la idea que hi hagué població cristiana precedent a l'expulsió —les "17 famílies de cristians" a què es fa referència han d'esser per força el romanent de colons que quedava dels pobladors establits després de la redacció de cada carta pobla: 1610, 1611, 1616—) hi ha la qüestió interessant de l'extranya endogàmia que hi va haver fins al segle XX en el cor d'una petita comunitat muntanyenca nascuda amb la repoblació per causes lligades al particularisme ètnic mallorquí, el qual fomentà (?) la discriminació envers els judaïtzants.

³⁹⁷ En aquesta darrera línia considerem molt interessant la interpretació que ens suggerí en Jaume Serra dins la línia de la lectura dels fets històrics (vegeu la bibliografia). Està documentat el transport de moriscs valencians per part de patrons illencs, fent escala a Mallorca. Podem fàcilment imaginar que el mateixos vaixells que s'enduien els moriscs (els *porcs*) podien transportar en el viatge de tornada els colons repobladors.

³⁹⁸ El primer text va ésser enregistrat el 16 de febrer de 2002 a Beniarrés. L'informant té una seixantena d'anys (reproduït a Monjo Mascaró 2001: 136). El segon testimoni va ésser enregistrat per en Vicent Beltran el 3 de juny de 2002 (és inèdit). Els informants dels dos darrers textos varen ésser entrevistats el 1992, tenien més de vuitanta anys els dos (els texts s'editaren dins Monjo Mascaró 2001: 136).

³⁹⁹ "No contrasten" deu ser un lapsus per "contrasten" o per "no es mesclen".

⁴⁰⁰ Es refereix al Pobledalt, un llogaret de la vall de Tàrbena actualment despoblat.

Va anar un tio en cerdets, de Mallorca, i allí va fer una barata; i va fer: —Mira, pues em quede ací.— I es va quedar el mallorquí ixe allí. I per això els tarbeners parlen com els mallorquins: "sa, sa sa sa...", de Mallorca. ¡Tàrbena es va fer de una barata de cerdos!; ells no volen, pero va ser de una barata de cerdos. [...] El primer poble va ser allò; de la barata de cerdos vaen fer unes casetes. [...] Com era raça mallorquina, pues... I allí naven creant-se gent [...]

Les dues darreres mostres s'enregistraren a Tàrbena i són, en aquest cas, una prova de l'acceptació local del blasme (i de la vergonya que això comporta):

Mos vaen baratar amb porcs; iamb porcs! Matros dellà [de Mallorca] venim ací; matros érem porcs, i veníem ací... Es veu que el Govern va donar porcs per vindre dotze famílies —o no sé quantes varen vindre. Això diuen, èjo qué sé? No ho sé; això és un ditxo vell.

Tàrbena era tot un barranc; açò, itot! ¡Tàrbena tot era un barranc! Tot un barranc; va fer un deluvi ací i se ho va endur tot, antigament, itot! I era tot barrancaes. I en dur personal de Mallorca, presos, començaren a treballar ací i fer-se bancals.

[¿Però açò era un barranc?]

¡Tot, tot, tot! ¡Riuues! ¡Tòt riuues! I l'eixèrcit es va apoderar de-çò i des presos, i los fea treballar açò.

5.4 ELS PARTICULARISMES LINGÜÍSTICS

En aquest apartat no farem cap estudi dialectològic del fet diferencial dels pobles que presenten elements mallorquinitzants, sinó que ens ocuparem de la visió que tradicionalment ha tingut la gent del poble de les diferències lingüístiques que han caracteritzat les localitats d'ascendència mallorquina. Ens referim al folclore que hi ha sobre el fet lingüístic diferencial; que se centra, com sol ser habitual, en els retrets burlescs que tradicionalment s'han fet uns pobles a altres de les característiques que més han cridat l'atenció des de l'òptica valenciana o —com veurem— més especialment assenyalades com a diferencials, des de l'òptica de l'abandó de les marques distintives (per part dels descendents de mallorquins).⁴⁰¹

Hi ha una secció dins la literatura de tradició oral que especialment s'ha dedicat a aquest assumpte: les fórmules de befa,⁴⁰² un gènere que té com a objectiu escarnir els trets considerats com a localismes, rareses o desviacions del que és més habitual quant a l'ús ("d'incorrecions" que cal blasmar i de què s'avergonyeixen els parlants al·ludits i, consegüentment, tracten d'amagar davant els forans). Els trets lingüístics que són objecte d'atenció són:

⁴⁰¹ Per exemple les befes sobre l'ús de l'article salat de Tàrbena que tenim arrellegades procedeixen de Bolulla Xaló i Castells, curiosament també —encara que n'hagen perdut la memòria— de repoblació mallorquina. Des del punt de vista de l'estudi diacrònic de la llengua es veu ací un rebuig del tret que s'ha abandonat, el qual ja s'observa com a arcaïtzant i allé, en definitiva com una marca d'endarreriment o d'ignorància. El mateix cas succeeix, però a l'inrevés, quan els tarbeners es burlen de la pèrdua de la *-r* final del parlar de Bolulla.

⁴⁰² No hem sabut trobar un nom suficientment satisfactori a aquest gènere etnoliterari, tot i que coneixem l'existència de la denominació *xant* —que fa servir l'Hèctor Moret, basant-se en la tradició ribagorçana. Es tracta d'un gènere d'imitació de determinats trets lingüístics; només parcialment comparable al *xibollet* o al *mimologisme*, gèneres en què es posa de relleu la forma —i no el sentit— d'una determinada seqüència (vegeu la presentació que en fa en Josep-Maria Pujol).

- l'ús de l'article "salat" (del parlar Tàrbena)
- l'ús de l'article personal (del parlar de Tàrbena i de Lorxa)
- l'ús de l'adverbi locatiu de segon grau *aquí* (del parlar de Tàrbena)
- la pèrdua de la pronunciació de la *-r* final (del parlar de Pedreguer i de Bolulla)⁴⁰³
- la pronunciació africada de la fricativa sorda (del parlar de Gata)⁴⁰⁴
- l'ús d'un lèxic diferencial (del parlar de Tàrbena).

Hem de tenir en compte qui és el qui fa el retret i a qui es fa, perquè en alguna ocasió la situació marginal d'alguns pobles de la isoglosa mallorquinitzant fa que determinades característiques que són habituals —i, per tant, no marcades— dins de tota l'àrea mallorquinitzant siguin en canvi percebudes i considerades pels pobles valencians veïns com a particularismes d'aquests pobles marginals i, per tant, objecte de befa.⁴⁰⁵

L'article "salat" és sens dubte el mallorquinisme lingüístic més característic i més caracteritzador. És també el tret més satiritzat i del qual tenim més materials: en forma de befes, contalles, acudits, refranys, jocs lingüístics...⁴⁰⁶ El seu ús ha anat reculant amb el temps fins a replegar-se a l'illot local de Tàrbena, de manera que *parlar de sa* ('fer ús de l'article *es, sa*)⁴⁰⁷ ha passat a formar part de la idiosincràsia d'aqueixa localitat. D'aquí que el nom jocós amb què comarcalment sol anomenar-se Tàrbena siga *Satàrbena*⁴⁰⁸ i els seus habitants: *satarbeners*.⁴⁰⁹

⁴⁰³ Hem volgut incloure materials referits a Bolulla perquè les particularitats més marcades de la seua parla (la pèrdua de la *-r* final) tenen també l'origen en la repoblació mallorquina. Però traïm l'esperit del nostre treball, ja que tradicionalment s'ha oblidat que Bolulla és també un poble de repoblació i que una part dels repobladors tenia l'origen illenc i, per tant, la gent no ha associat a aquesta circumstància els trets diferencials bolullers.

⁴⁰⁴ En Jordi Colomina explicava com una ultracorrecció dels mallorquins establits a Gata la generalització de l'africació de la fricativa sorda en totes les posicions, dins el procés d'anivellament interdialectal que hi degué haver (Colomina 1985: 43-44). Aquest curiós fenomen dialectal tampoc no és tingut per mallorquinitzant per la consciència popular.

⁴⁰⁵ És el cas, per exemple, dels pobles de part alta de la vall de Seta —Famorca, Fageca, Tollos, Benimassot— observats per la resta dels pobles de la part baixa de la mateixa vall —Balones, Quatretondeta—, o el cas de Lorxa comparada amb Beniarres. El testimoni del baloner Joaquim Martí Gadea (1906b, I: 97-98), quan es refereix al terme *garrut*, ens diu que aqueix gentilici "s'aplica com un molt burlesch als habitants de Fageca, Tollos y Famorca, de dita vall [de Seta], perquè 'n son llenguaje y costums semblen molt als dels valls de Gallinera, Ebo, Laguar y Castell de Castells". El mateix Martí Gadea, en un jocós sermó pretesament predicat en les festes de sant Gaietà de Famorca (1891: 503-508) sembla que reproduïx alguns d'aquests particularismes lingüístics que venien de nou als habitants de la baixa vall de Seta: com ara, l'extensió de la pronúncia [a] per a diverses paraules començades per *es-, en-* que el valencià comú fan en *e* (la flexió del verb *estar*: *astaréu, astic, astà...*; *ancara; anguañ; ansé que; antretant*), la pronunciació ultracorregida de la *-r* final (*alcálder* 'alcalde'), la forma epentètica *ansense* 'sense' i l'ús de diversos arcaïsmes lèxics (*asglesia, avallarmen, butses, llamprés*). La majoria d'aquests trets si bé són cridaners des de l'òptica del valencià del Comtat no ho són tant des de la del valencià del Marquesat. Segons el testimoni que enregistrem a Beniarres d'un home d'una seixantena d'anys, la manera de parlar de Lorxa "canvia al cent per cent de la Gandia, de la de mosatros i la d'Alcoi. Sempre pronúncien la *a* davant; en la *a* davant. [...] En l'article *al* davant: *al* Pepe, *al* Xuan, *al* António"; la gent més tradicional: aixina ho sentirà. Sempre té l'article *al* davant, a tot: *al* i glésia, *al* cementeri, *al* toi". Els particularismes que s'ataullen del parlar lorxà són l'ús de l'article personal —que, en canvi, és comú a les veïnes valls de Gallinera, Alcalá, Ebo, Alaguar, posem per cas—, la pronunciació en [a] de diverses paraules àtones, com ara l'article ("pronúncien la *a* davant") i l'ús de determinades paraules més conservadores (com ara *raior* en lloc del castellanisme habitual en gran part de la comarca *cotrillo* 'ganivet').

⁴⁰⁶ A l'annex trobareu una sèrie de contalles ho il·lustren a bastament. A vegades la burla consistia únicament en demanar a Tàrbena per *la saburra, la saplaca...* esperant la resposta astorada del tarbener escomés. Altres voltes l'humorada consistia en citar "en tarbener" determinats adagis; com és el cas de *No és igual parlar en sa rei com en sa gerra* (vegeu-ne l'explicació a l'annex: 4.3.8 i 4.3.9) i *Com diuen en Tàrbena: "El fred no se'l mingen les sa-rates"* (precedent aquest darrer de Callosa d'en Sarrià i que ens comunicà en Vicent Beltran). Existeix un acudit difós dins una redolada de la Marina Baixa que explica que els músics de la banda de música de Tàrbena no poden afinar mai bé perquè desconeixen la *la*; és a dir, ometen la nota *la*. Dins alguns pobles de la Marina Alta (Murla, la Vall d'Alaguar) hom diu, en forma d'endevinalla pot-ser, que a Tàrbena el nom dels genitals és *s'atrevit* 'penis' i *sa sofrida* 'vulva' (deven la informació a l'Elena Molines).

⁴⁰⁷ Vegeu Monjo Mascaró 1991: 473-476.

⁴⁰⁸ És molt similar el cas del topònim burlesc *Upollença* aplicat a Pollença, originat també per les particularitats locals quant a la forma de l'article definit. Deven la informació a en Jaume Ferrà.

⁴⁰⁹ Hi ha les variants *es poble, es poblet d'aquí dall, dall s'escrestall*, en què es retreuen altres particularismes de la parla tarbenera com és la forma locativa de segon grau *aquí*. Les dues segones són denominacions que es diuen a Bolulla.

El tractament que rep l'article "salat" en els materials etnogràfics és molt divers, generalment no sol reproduir-se el seu ús com el d'un article definit: la visió tradicional que se'n sol tindre el presenta habitualment com una partícula que hom posa capriciosament davant de les paraules.⁴¹⁰ Els veiem així sovint precedint paraules sense cap concordança ni de gènere ni de número (*es pell, sa pet, s'aparells*) —a voltes de manera plenament aglutinada ("quina *sabassota*")—, admetent l'article literari al davant (*la sapenyeta, els satarbeners, les sa-rates*), duplicats (*s'escrestall, s'esdona*) i, fins i tot, sumant tots els casos anteriors (*les s'es-metles* [pron. les sazmélles]).⁴¹¹

La reproducció errònia de l'ús de l'article no es basa en cap tendència del parlar local cap a la pèrdua del valor dític de l'article, sinó que és el simple no-reconeixement de la seua independència sintàctica per part dels que no l'usen.⁴¹² S'han originat d'aquesta pressumpta aglutinació nombrosos jocs lingüístics que es basen en la doble lectura de paraules com *sabata, sacerdot*.

Pel que fa a l'article personal tarbener *en, la* hi ha també la consciència —a Bolulla i a Callosa d'en Sarrià— que es tracta d'un prefix (el prefix *an-*) col·locat arbitràriament davant de tots els noms de persona; no s'hi percep una flexió quant al gènere (per ex. *an-Quico*). Algun informant troba que també cal col·locar l'article "salat" davant: *an-sa-Jaume*.

En algunes ocasions la tradició oral ha mantingut inalterat el record d'usos lingüístics ja obsolets dels pobles veïns: és el cas de la forma preposicional *amb-a*, de la forma assimilada *rodons* i de la desinència de segona persona de plural de l'imperatiu en *-au*.⁴¹³ En aquest cas són un document preciós per a l'estudi diacrònic del dialecte.

S'atribueix al parlar tarbener l'ús d'una sèrie de paraules insòlites, que li atorguen, una personalitat ben marcada. Els exemples que tradicionalment es coneixen d'aqueixos particularismes a voltes són unes interessants designacions jocoses de conceptes, formades sobre

⁴¹⁰ A Callosa diuen, com ara, que a Tàrbena quan parlen "*sempre han tengut la sa per davant*", o que "*posen la s- davant*" (en els dos casos no es parla d'un sistema d'articles diferent sinó d'una partícula, com ho demostren, com veurem, els exemples que se'n donen). A Beniarres pareix que també es tinga una idea equivocada de l'ús diferencial de l'article del parlar veï de Lorxa: "*Sempre té l'article al davant, a tot: al i glésia, al cementeri; al toi*".

⁴¹¹ Aquests exemples recorden moltíssim els dubtós procés lingüístic que documentaren a la primera del segle XX en Barnils (184) i en Moll (186), durant llur estada a la Vall de Gallinera. Segons afirmava aquest darrer, l'article *es, sa* "es conserva només com una partícula fòssil, a la qual apliquen l'article *la*, dient *la sa-casa* en lloch de *la casa*, de la mateixa manera que en català i castellà conservam fossilitzat l'article àrab al en una multitud de paraules, com *l'alqueria, l'alfàbia, les alforques*" (Moll: 186). Creiem que els exemples amb l'article aglutinat deuen procedir dels pobles veïns de la Vall, que reproduïen defectuosament un ús que no tenien —com succeeix amb Tàrbena—, o en tot cas d'habitants de pobles de la mateixa Vall que n'haurien abandonat més primerencament l'ús: seria necessari dur a terme un estudi específic sobre el procés de pèrdua de l'article dins els pobles de la Vall de Gallinera per a poder extreure qualsevol conclusió. En aquest sentit tenim el testimoni d'un home d'una setantena d'anys de Benifaquí (Planes, Comtat) que ens comunicà que abans a la Vall de Gallinera deien *la s'asbarda, la sacorbella*; d'un home d'una setantena d'anys de Benialí (Vall de Gallinera), que afirmava que els seus avis deien *l'assasbanca, l'assascorbella* —uns desficiats molt dins la dreuera que tractem—; en canvi un testimoni de Benirrama (la Vall de Gallinera), la Rosalia Camps, nascuda en 1937, referint-se al parlar del temps de la seua infantesa, ens comunicava amb tota naturalitat: "*A voltes fèem, mira: sa Foia*".

⁴¹² És un fet conegut pels parlants tarbeners la "incapacitat" que tenen els pobles veïns d'escarnir el parlar *de sa*. El mateix Barnils havia quedat una mica torbat pel caràcter proclític d'aquestes partícules àtones i es referia al caràcter fossilitzat que tenia l'article en determinats topònims a Tàrbena (187) —cosa que no és gens certa si tenim en compte que tant els topònims com els noms comuns adopten amb tota normalitat l'article literari en el registre formal escrit (així ho demostra la documentació de topònims que hi ha a testaments, cadastres, llibres de comptes) i en el registre formal oral (quan hom s'adreça als interlocutors forans).

⁴¹³ És coneguda a Tàrbena la història que explica l'origen del sobrenom *Matau*, amb diverses variants; una d'aquestes versions fa "*Dins del perolau a-hi han tres pesseletes: nyau, però no em matau*". El fet que l'Arxiu Parroquial de Tàrbena documente ja a la primera meitat del segle XIX una persona amb el sobrenom "Matau" (Josep Ripoll "Matau": dins la *Colecta de censos perteneciente a la cobranza de 1837*) ens fa pensar que el succeït deurà ser anterior a aquesta data.

perfrasis metafòriques —als quals cal sumar els acostumats fenòmens d'aglutinació i d'indistinció de gènere quant a l'ús de l'article— que ens trasporten al camp de l'enigmatística popular.⁴¹⁴ Entre aquests jocs lingüístics hi ha *sa picafondos* 'pollastre', *sa saltamàrgens* 'gos', *la s'enredraora* 'sendera', *sa tirallargues* 'escopeta' (procedents de Callosa d'en Sarrià), *s'espícamerdes* 'pollastre' (procedent de Bolulla).⁴¹⁵

Ens és impossible explicar per escrit —i molt menys reproduir— un dels elements amb què la burla sobre les diferències lingüístiques locals pren més explícitament cos: l'entonació. Les fórmules de befa i les frases atribuïdes als parlants solen expressar-se imitant l'entonació dels pobles al·ludits, que és de seguida reconeguda pels interlocutors i que, en un joc de complexitats, en provoca immediatament la rialla.⁴¹⁶

Ens hem de referir, així mateix, als apel·latius despectius que per raó del seu parlar mallorquinitzant reben alguns pobles. Ens referim als gentilicis *boçals*,⁴¹⁷ referit als pedreguers i *polacos*, referit als lorxans.

De terme *boçal* reproduïm l'explicació que en donà en Martí Gadea (1906b, I: 29), qui, com ser habitual en la seua obra, reproduceix molt fidelment els prejudicis amb què tradicionalment s'han tractat els pobles valencians entre si:

Els bosals de Pedreguer: *En eira vila del Marquesat de Denia, se pòsen ells mateixos el mòt o mal nòm de bosals, que equival a sencills ó planòts, pero únicament s'els pòt aplicar en gíneral á la seua falta de cultura en lo tracte social y sobre tot al llenguage que conserva moltes reminiscències del mallorquí, com á que descendixen casi tots ells de Mallòrca; porque en lo demés están pròu llestos y espaviláts.*

⁴¹⁴ Dins la literatura de tradició oral trobem exemples similars. Com ara en algunes cançons acumulatives (vegeu, per exemple, el cas de la cançó de nocces sefardita "Las prendas de la novia" [que sentim al cd realitzat per na Susana Weich-Shawak *Cantares y romances tradicionales sefardíes de Marruecos*, Saga, 1991] en què la núvia va donant un nom nou a les parts del cos, a voltes amb un resultat poètic, a voltes còmic. Per exemple: *ricos miradores* 'ulls', *rico tragapán* 'llengua', *rosca de soldar* 'gola'. O com ara en les rondalles en què es muda el nom de les coses per obtenir un resultat disbaratat al final de la història. Ens referirem, per exemple, al conte del rector pedant que inventa paraules per a designar les coses quotidianes i que n'ix escaldat [classificat internacionalment com AT 1562A]. En alguna versió apareixen perfrasis tan destrellatades com les que presentem a dalt atribuïdes als parlants tarbeners; com ara, per posar alguns exemples de casa nostra: *el babà que caça les rates* 'gat' —en la versió de Banyeres (Verdú: 89-96)—, *el cotxe de sant Sebastià* 'llit' —en la versió d'Ador (Bataller: 98-99)—, *llo ja'm-posa* 'aigua', *lo xampa-la-rata* 'gat', *lo ja'm-fum* 'foc' —dins la versió de Montrebei (Quintana: 202-203)—, *ses llongues llargues* 'els carrers' —dins una versió menorquina (Ferrer, II: 49-51).

⁴¹⁵ Per a Callosa devem la informació a en Vicent Beltran; per a Bolulla, a en Joan Ponsoda.

⁴¹⁶ En aquest sentit és interessant la imitació per part dels bolullers d'alguns aspectes de la pronunciació tarbenera, com ara la tendència de relaxar la *a* pretònica —*aquí* [áki]—, i els jocs onomatopèics que escarneixen del parlar tarbener la forta presència de la *a* en la pronunciació o dins la morfologia: *sa tafarra*, *s'espírorra*.

⁴¹⁷ Es tracta d'un derivat de *boç* 'entrelligat de corretges de corda o de filferro, que posen envoltant la boca dels gossos perquè no mosseguen o de les bèsties cavallines perquè no mengin'. És un terme que, segons el *DCVB*, significa 'inculte, bàrbar, tosc' i que havia estat aplicat als negres que feia poc que havien arribat del seu país d'origen i no coneixien més que la seua llengua pròpia per a comunicar-se. En aquest sentit hi ha una equivalència entre el fet de lladrar i el fet de pronunciar frases que són inintel·ligibles; d'aquí la necessitat metafòrica de dur boç. Per altra banda no és cap fet fortuït que s'haja aplicat el terme als esclaus africans que els europeus no entenien en parlar; la situació dels primers colons il·lencs arribats a repoblar —si no com a esclaus sí quasi com a servs dels senyors; recordem-ne quina visió s'ha mantingut a la tradició oral, els nous xarraven, a més, amb un dialecte força diferenciat de la modalitat lingüística del regne de València. És clar que els nous vinguts amb el temps tractarien d'amagar o d'esviar el fet lingüístic diferencial, a fi d'evitar burles, i, en definitiva, de facilitar la integració a la terra d'acollida, esborrant tota mostra del seu origen forà —deshonrós, rebutjable. Els "menys integrats", els qui conservaven més traces de la llur procedència insular, serien també els dipositaris del rebuig que hom tenia a aquest col·lectiu vinguent de fora.

Del segon terme tenim la contundent explicació d'un informant de Beniarrés, que ens afirmà que "els de Lorxa són *polacos*, perquè parlen igual que els mallorquins." Són ben conegudes les connotacions negatives que té el terme *polaco*, aplicat a la llengua catalana per part dels seus detractors. Segons es veu hi ha hagut ací una aplicació mimètica destinada a blasmar el fet lingüístic diferencial del poble veí.

Finalment reproduïrem una sèrie de fórmules de befa arrellegades pels pobles de la Marina referits als trets mallorquinitzats més satiritzats popularment:

- a) Befes del parlar de Tàrbena:⁴¹⁸
- a.1. "¿Amb-a qui has vengut?"⁴¹⁹
  - a.2. "Baix de la sapenyeta està la sacanterelleta."
  - a.3. "Es pell de sa pi".
  - a.4. "Sa burra s'espírorra."
  - a.5. "Sa burra s'espírorra per sa costereta [Vcoostereta] avall."
  - a.6. "Sa burra,
sa burra,
sa burra s'espírorra
enmig des camí."⁴²⁰
  - a.7. "iTiò, sa tafarra li cau!"⁴²¹
- b) Befes del parlar de Pedreguer:⁴²²
- b.1. "A Pedreguè tot ho saben fê:
saben escurà, granà
i treure els gossos a cagà."
  - b.2. "—¿Eres de Pedreguè, clà?
Pues obri la boca, que vull cagà.
—Obri-la bé, i jo cagaré."

⁴¹⁸ Els texts a.1 i a.6 han estat comunicats per en Nazari Lledó, de Tàrbena; procedeixen de la tradició de Bolulla. El text a.2 ha estat comunicat per en Vicent Vila, de Tàrbena; procedeix de la tradició de Castells. El text a.3 ha estat comunicat per en Jaume Sapena, de Xàbia; procedeix de la tradició de Xaló. El text a.4 ha estat comunicat per en Joan Cifre, de Tàrbena; procedeix de la tradició de Bolulla (a Callosa també es coneix, precedit per la forma *Sa-Tàrbena*; agraïm la informació a en Vicent Beltran). Els texts a.5 i a.7 han estat comunicats per la Maribel Guardiola, de Bolulla; procedeixen de la tradició de Bolulla. Tret de la fórmula a.7, que és inèdita, la resta es pot llegir a Monjo Mascaró 2001: 147.

⁴¹⁹ Cal entendre aquesta pregunta com un retret burleta d'un tret dialectal mallorquinitzant ja desaparegut: la forma de la preposició *amb* per *en*, contràriament al que sol ser més habitual en valencià, i el reforçament amb *-a* final epentètica quan la preposició precedeix un pronom relatiu. Actualment el parlar de Tàrbena només coneix el reforç de la preposició: *en-a* [ana]; amb la variant [ama] en aquells parlants ancians que encara distingeixen les preposicions *en* [an] i *amb* [am].

⁴²⁰ Es tracta d'un pseudohimne jocós de Tàrbena que aprofita la música de l'himne d'Espanya. Procedeix de la tradició de Bolulla.

⁴²¹ Comunicada per la Maribel Guardiola Savall, de Bolulla. Procedeix de la tradició de Bolulla. Es tracta d'una frase burleta que antigament adreçaven les xiquetes bolulleres als tarbeners quan veien passar amb el mul per la carretera (cal tindre en compte que l'escola de Bolulla era devora la entrada del poble). A més del retret del parlar hi ha una subtil al·lusió de adjectiu amb què els bolullers solen titlar els tarbeners: *tafarrers* 'vanitosos'.

⁴²² El text b.1 procedeix de Sanchis (II: 50); va ser arrellegat a Benissa. El segon procedeix de Sanchis (II: 51); recull una fórmula de befa que solien fer als de Pedreguer els pobles de la seua redolada i la resposta que en feien els pedreguers.

- c) Befes del parlar de Gata:⁴²³
 c.1. “De Tràbia a Tralò n’hi ha tritxanta quilòmetres, si passes per la Trara.”
 c.2. “Atrò és atrina.”
- d) Befes del parlar de Bolulla:⁴²⁴
 d.1. “El senyò retò va pel carrè majò tocant el tambò, ii fa una remò!”
 d.2. “Ha vist el senyò retò que anava a la provessò⁴²⁵ i tocava el tambò.”

5.5. ELS ESTEREOTIPS TRADICIONALS

¿Quina podem dir que ha sigut la imatge que s’ha tingut dels valencians descendents de mallorquins? Per respondre a aquesta qüestió haurem d’anar molt alerta de no caure en generalitzacions perilloses i, a l’inrevés, de voler fer particulars alguns tòpics que més habitualment hom sol encastar als pobles només pel fet de ser veïns —i més encara si tenen l’agreujant de ser més menuts o més mal comunicats.

Per tant haurem de filar ben prim a l’hora d’estudiar els estereotips, i només tenir en compte aquells que sabem amb tota seguretat que estiguen amerats amb el vell prejudici cap als nouvinguts mallorquins. No s’hi val retreure tots els tòpics que existeixen referits al rogle de pobles més històricament mallorquinitzant; haurem primerament de triar aquells que més explícitament feren palesa la causa del rebuig. En aquest sentit advertim que les dades que analitzarem seran ben minses i ben desproporcionades, pel que fa a la representació dels pobles tractats. La causa ja la podeu imaginar: o no ens han silenciats en les nostres enquestes dades que consideraven enutjoses (vegeu l’advertiment que fem a la introducció) o s’ha oblidat totes aquelles dades que conformaven tota una riquesa etnològica, al mateix temps que anaven desapareixent els elements diferencials que marcaven els pobles. Ben simptomàticament podreu observar com de Tàrbena hem obtingut més materials de la tradició oral actual; en canvi, de la resta ens hem hagut de remuntar als materials que ens llegà el folclorista Joaquim Martí Gadea.⁴²⁶ Esperem que en uns futurs treballs podrem perfilar amb més rigor i amb més clariïcs el que ara només esbossem.

Segons informava una dita valenciana arrellegada a la darrerria del segle XIX:⁴²⁷ “*En la vall de Seta, els mallorquins i garruts*”; que ens dóna a entendre que als habitants d’aquesta vall⁴²⁸ hom atribuïa els apel·latius despectius de *mallorquins* i *garruts*. El primer és un claríssim retret sobre l’origen ètnic diferencial, carregat amb tot el ventall de connotacions

que analitzem en aquest treball; el segon fa referència a una sèrie de característiques físiques i de comportament que de seguida estudiarem.

Segons ens deia el folclorista Martí Gadea,⁴²⁹ el terme *garrut* “s’aplica com un mòt burlesch als habitants de Fageca, Tollos y Famorca, de dita vall, perquè n son llengua-je y costums semblen molt als dels valls de Gallinera, Ebo, Laguar y Castell de Castells, deixant ademés pròu que desijar en l’aseo y curiositat de sa persona”. Tenim ací, en primer lloc, una aclaridora identificació amb els pobles de les vall interiors de la Marina, indiscutiblement mallorquinitzants. En segon lloc podem veure com l’explicació que hi ha del nom se centra en una al·lusió a la brutesa dels seus habitants, un estereotip que encara és viu pels pobles de la comarca.⁴³⁰ Però no només és la brutor la que ha donat origen al sobrenom; segons coneixem de testimonis de Fageca i Balones, hi ha també una raó unida a un defecte físic atribuït als habitants d’aquests pobles. Existeix la creença que els garruts tenen dificultat per a caminar perquè: “*tropessen les cames quan caminen*”; “*caminen en les espar-denyes rastrant* [arrossegant]”.⁴³¹

Del mateix folclorista baloner Martí i Gadea tenim el privilegi de disposar d’una exposició burlesca en què amb gran riquesa de detalls se’ns treuen a col·lació tots els estereotips comarcals atribuïts a Famorca (sens dubte el reducte de la “mallorquinitat” de la vall). Es tracta d’una descripció satírica de les festes de sant Gaietà de Famorca.⁴³² En aquest text podem comprovar amb gran nitidesa com el gentilici *mallorquí* va associat a un bon grapat de valoracions negatives: misèria, avarícia, poca higiene, tossuderia. Ens trobem davant també de la visió simplificadora de la realitat, i del que és pijor, de la tergiversació dels fets, que suposa el capgirament de les causes i dels efectes.⁴³³ Vegem un fragment de “Les festes de Famorca”:

⁴²⁹ Martí Gadea (1906b, I: 97-98).

⁴³⁰ El DCVB documenta a Mallorca el terme *garrut* amb el sentit de ‘persona que duu els peus bruts’ (que equival al terme *garró* ‘brut’, ‘groller’). Dur brutes les *garres* (part inferior de les cames, davall dels genolls) o més concretament els *garrons* (part posterior i inferior de la cama, on s’articula aquesta amb el taló) degué ser l’indici que donà origen al sobrenom. De la vella generació de Balones hem arrellegat que els famorquins s’anomenaven *garruts* perquè “*són desastrats, bruts*”, i perquè “*tenen tocats de ronja en els tobillos* [turmelles]” —una informació que ens aclareix encara més el sempre valuós testimoni d’en Martí Gadea (1891: 507), en el seu “Sermó de sent Gaietano”: “*Netecheuse bé eiros garrons que sempre dueu plens de faquina, y no vos sapia mal que vos ho diga, porque ya sabeu que per no ha havérvolos nete-chat dast’ara, teniu la fama de garruts en tota la vall de Seta.*”

⁴³¹ Una explicació que coincideix amb el terme *garrut* ‘tort de cames, que en caminar es topa els garrons’; que documenta el DCVB sobretot per les terres del català occidental (sinònim de *garrell*, més extès pel català oriental). Retrobem el sobrenom de *garruts* per als de Cervera, al Maestrat; per la seua suposada tortor de cames (Sanchis, I: 101).

⁴³² Un text escrit en vers amb el títol “Les festes de Famorca” (Martí 1906a: 10-12), que fa una descripció de les festes de Famorca des de dos punts de vista diferents, un de positiu (a través d’un personatge del mateix poble) i un de negatiu (que és el que reproduïm fragmentàriament, que deu reflectir, suposem, els tradicionals tòpics referits a aquest poble). El mateix assumpte apareix diverses voltes dins l’obra d’aquest autor: en forma de sermó satíric (1891: 503-508) i dins la *Burrinàquia aticantina* (text reproduït dins Domínguez: 128-130).

⁴³³ És necessari contrastar aquesta visió tan estereotipada amb una versió més crítica dels fets, com podria ser per exemple la que ens donà un segle abans l’il·lustrat Cabanilles en les seues *Observaciones sobre la historia natural, geografia, agricultura, poblacion y frutos del Reino de Valencia* de 1797 [II: 205; prenem la cita de *Les Observaciones de Cavanilles. Dos-cents anys després*, 4, Bancaixa, València, 1997: 194]: “*Casti en frente de Tollos entre el Faro y Serrella está Fageca con 50 vecinos, el qual se sigue hácia levante Famorca, que es el pueblo mas oriental, y el mas miserable del valle: consta de 30 familias, que viven en chozas infelices, con pocos frutos para subsistir; sin comodidad alguna, sin aseos: lo que es común en aquellos pueblos, tanto que no parecen Valencianos. Desgraciado el que por ellos viaja sin llevar quanto necesita para el sustento y descanso; pero mas desgraciados los tristes colonos que trabajan, sudan y recogen los frutos para un cortísimo número de ricos, dueños del valle. De ahí el apocarse las familias de Fageca y Famorca á pesar de su extremada sobriedad, de la salubridad de la atmósfera, de la pureza y abundancia de las aguas.*”

⁴²³ El text c.1 ens el comunicà la Mercè Estrella Tena, procedeix de Xàbia. El segon és força conegut per tota la Marina.

⁴²⁴ La fórmula d.1 ha estat comunicada per la Clementina Soliveres Cifre, de Tàrbena; procedeix de la tradició de Tàrbena. La fórmula d.2 ha estat comunicada per en Vicent Vila Monjo, de Tàrbena; procedeix de la tradició tarbenera.

⁴²⁵ El parlar tarbener —llevat de la generació més anciana, en què hi ha encara oscil·lació— ha generalitzat la ponència hipercorregida *provisor* per *proversó*. Per tant, ometre la -r en aquest context és considerada pels tarbeners com un tret del parlar del poble veí de Bolulla.

⁴²⁶ Nascut a Balones (vall de Seta). Va viure entre els anys 1837 i 1920.

⁴²⁷ Martí Gadea 1891: 401.

⁴²⁸ No pas a tots. En un principi només es devia referir als pobles de la part alta (¿Benimassot?, Tollos, Fageca, Famorca), relacionat amb el real origen mallorquí de la gran majoria dels repobladors d’aquestes localitats. Posteriorment ha reculat cap als pobles més orientals (Fageca, Famorca; com veiem ja al text 4.2.3 de l’annex) o s’ha replegat a Famorca —com ja hem observat en la més moderna tradició de Balones.

[...] *Masa sabút tenim ya
lo qu'els garruts sòlen fer,
pero el tornaro á saber
crech que ademés no será. [...]*

*La intenció li se coneix;
com parla dels famorquins,
voldria que foren fins,
y els pinta com li pareix.*

*¿Per qué no conta el forúm
que despedix lo carnús;
capaç de dar patatús
estant encara lluny?*

*¿Per qué no conta també
lo que fan els mallorquins
de tirar les butses sempre
á les vores dels camíns?*

*¿Y et pareix que deu deixar-se
lo que dihuen de les rates,
que dins l'Esglesia á riates
van en Misa á pasejarse?*

*¿Pos qu'et diré de les birres,⁴³⁴
cabres y ovelles majores
que maten pera estos dies,
totes flaques y modorres?*

*¿No 's còsa de ferne cas
el vore qu'eixa gentòla,
cuant vòl omplir la bartòla
ja no té fato en lo nas? [...]*

*Y tú, pa acabar así,
si es que ten vas á Fomorça,
pensa que hiá mal camí
y no vajes en la fosca. [...]*

*iDeu mos guarde d'eixos gansos
qu'els garròns duhuen calçats!
iPareixen borregos mansos,
poro... fuiglos els costats!"*

No molt lluny d'aquests retrets està el "Romanç de sant Josep de Bolulla i santa Bàrbera de Tàrbena", procedent de la tradició oral de Bolulla. Els sants patrons de cada poble són la representació metonímica dels habitats i dels valors de cada poble, una llei de símbols totèmics. Sant

⁴³⁴ Birra 'ovella vella, que ha parit diverses voltes'.

Josep invita a santa Bàrbera a abandonar "esa gente mallorquina", que s'entesta a viure amb incomfortats en un lloc tan inhòspit —*dalt s'escrestall* ('dalt del crestall', dalt de la muntanya).⁴³⁵

*—¿Adónde vas, Bárbara bendita
en eixe fardo tan de mañana?—
Dice: —Voy a lavar; José,
al pie de aquella montaña.
—¿Que no tienes agua arriba?
—No, José, estamos a secas
[y no tenemos ni gota]:
ya hace más de tres meses
que no he lavado la ropa.
—¡Baja, baja y lavarás
en agua corriente y limpia!
y si aún quieres más,
en el ojo de la fuente
la tendrás más cristalina;
¡y deja de vivir arriba,
con esa gente mallorquina!⁴³⁶*

De seguida ens vénen a la memòria les paraules de prevenció de fra. Fonseca referides als moriscs i als paratges en què habitaven, que els seus successors han heretat (aquelles terres "*ásperas y montuosas que estos salvajes se holgavan de habitar de huir de la compañía de los cathólicos y poder apostatar más a su salvo*"); i així mateix ens ve al cap tot el folclore que hi ha arreu del món que, des del punt de vista de la gent de la terra plana o baixa, se'n fot dels costums i del llenguatge dels habitants de la muntanya: els *xurros*, vists pels valencians de les comarques litorals centrals; els altribagorçans de Durro vists pels pallaresos de Sort; els asturians i gallecs, vists pels castellans; els alvernesos, vists pels llenguadocians; els *garvòts*, vists pels provençals...⁴³⁷

La gasiveria ha estat un altre dels estereotips que habitualment s'ha atribuït a aquests pobles, molt especialment als de la Vall de Gallinera,⁴³⁸ d'on s'ha creat el tipus proverbial de l'interessat de Gallinera, que documenta un antic refrany valencià ("*L'interessat de Gallinera: que per no gas-tar cadira s'assenta en terra*")⁴³⁹ i apareix reflectit dins l'obra d'en Martí Gadea (1906b, I: 117).⁴⁴⁰

⁴³⁵ Com a nota curiosa farem referència a un xocant gentilici amb què hom anomenava els estudiants tarbeners que, pels anys 80 del segle XX, davallaven a l'institut d'Altea: els *tarbenícoles*.

⁴³⁶ Ens recità aquest romanç la Maria-Josepa Montiel Guardiola "Beleta", de Bolulla, nascuda en 1906a (l'enregistrament es va fer el 4 de gener de 1999). Entre claudàtors afegim un vers que procedeix d'una altra versió del mateix romanç, arrellegada de Bolulla per la Maribel Guardiola; la qual aporta difereix en algun petit detall amb la versió que presentem (per exemple: "Baja aquí y lavarás").

⁴³⁷ Però hem d'assenyalar, encara que haja de ser breument, que la visió dels tarbeners com a poble muntanyenc i endarrerit seria només una cara de la moneda. A Callosa, com ara, es reconeix positivament —com a tòpic— la mentalitat oberta dels tarbeners, la seua moral tolerant i la seua sorprenent modernitat; hi ha, per exemple, la dita que "*Quan tu has anat, els de Tàrbena ja han vingut*". És clar que juguem ací amb unes dades que són sempre matisables i que tenen una tendència a la contradicció i a l'evolució.

⁴³⁸ Encara avui, segons em comunicà un informant de la veïna població de Planes, potser relacionable a aquest tòpic, és coneguda la obsessió pel treball que hi ha a Alpatró (poble de la Vall): on els hòmens retiren de nit del camp i on no es respecten ni les mateixes festes patronals.

⁴³⁹ Sanchis, II: 54.

⁴⁴⁰ Un tòpic tractat més extensament en el romanç "L'interessat de Gallinera" (1906a: 109-115); encara que, i això és una gran llàstima, de manera molt superficial. Per exemple, en la introducció s'advertix que a la Vall de Gallinera "*hasta els pollas-tres canten en mallorquí, con sos amos y ses ames*", i, en acabant en els parlaments no s'observa que els personatges s'expressen així com s'ha indicat en el començament del text.

L'interessat de Gallinera: *“S’aplica al hòme mesquí y molt tacany, qu’en l’afà d’alforrar y enriquirse, no menja per no cagar; com solem dir; y tot gasto, per moderat que siga, l’ s’antoiça exagerat y supèrfol.”*

El fort sentiment de grup és també una característica tòpica atribuïda a aquests pobles. De Tàrbena, per exemple, es diu comarcament que els seus habitants miren molt pel seu interès comú (*“són molt arplegadors per al poble”*), que se senten molt units (*“són hòmens d’unió”*)⁴⁴¹ i que s’estimen molt les seues coses (*“s’aprècien molt lo d’ells, aixina com mosatros no fem cas”*).⁴⁴² Més que d’un retret, es tracta de la valoració positiva —mitificada— d’un desig que es veu acomplert en un poble veí concret, no pas en el propi; com podem observar clarament en aquest testimoni enregistrat a Callosa d’en Sarrià:⁴⁴³

“Els tarbeners quan diuen ahí ·nem: ahí ·nem. [...] Eixe que n’hi ha per ahí, un forestalet que volia fer el xulet, que va anar a Tàrbena. [...] Que el vaen rodar enmig la plaça! Jo trobe que encà està malalt: està aixina vllaqueet; es veu que del susto la sang se li va fer blanca. Els tarbeners p’a això són granats, no n’hi ha cap de poble que faça lo que fan els tarbeners quant ells diuen: —¡Ací, manem mosatros!— Cap de poble és com Tàrbena, degut a això.”

L’excés d’aquest sentiment d’autocomplaença, però, deriva en el defecte de la vanitat o fanfarroneria (almenys aquesta és la visió tòpica que es té de Tàrbena a Bolulla i a Callosa).⁴⁴⁴

Una altra particularitat atribuïda a la idiosincràssia de Tàrbena és la creença que en aquest poble manen les dones i que aquestes tinguen unes característiques especials: dormen nues, són bigotudes, tenen molt de caràcter.

Finalment indicarem que a l’annex podreu trobar quatre mostres de la narrativa de tradició oral de la comarca de la Marina en què es podran apreciar amb més detall tota la complexitat de matisos que giren a l’entorn de la visió estereotipada que es té, en aquest cas, del poble de Tàrbena, sens dubte el més representatiu de la mallorquinitat valenciana. Hi ha un succeït que treu a rel·luir un ús morfològic característic mallorquí, avui, però, ja desuets en el parlar tarbener (*“Origen del sobrenom Matau”*). Hi ha un succeït que merament és un pretext per a retreure el presumptes pintoresquismes del parlar tarbener (*“El de sa plica”*). La resta de contes es poden considerar bertranades, és a dir, històries basades en tòpics o motius etno-literaris que poden adreçar-se a una població marcada per una sèrie de trets, i amb les quals es pretén fer befa de l’estupidesa col·lectiva de la població en què s’ambienta la trama, amb un joc de complicitats que garanteixen al contaire la comicitat (en aquest cas el recurs més efectiu és la reproducció del parlar del poble veí). Ens referim als contes *“Parlar amb sa rei*

amb sa gerra”, *“El tarbener que descobrí la mar”*, *“El present de la sogra”*. En el cas del conte *“Parlar amb sa rei i amb sa gerra”* és interessant de constatar no només la seua popularitat, ja documentada per escrit a la primeria del segle XX,⁴⁴⁵ sinó que el fet que faça servir uns materials folclòrics que en altres contrades aprofiten per a escarnir els mallorquins de Mallorca. Per exemple, a la tradició de Santa Pola (Baix Vinalopó) es coneix *“El conte del mallorquí”*, on reapareix el tòpic del salvatge illenc que no sap parlar castellà, però per necessitat l’ha d’aprendre, ja que ha d’adreçar-se al rei. La solució és l’aïllament dins d’una gerra (alfàbia) durant un temps. Tanmateix quan arriba a Madrid, acompanyat d’un ridícul present de figues pansides, no se n’ix com esperava. L’exclamació atribuïda al mallorquí és en aquest cas: *“Parlar amb so rei no és parlar amb sa gerra: si en comptes de ser figs són pinys, es barram va en terra”* (González Caturla: 116-117). Aquests materials suposem que deuen ser antics, perquè demostren el manteniment d’una sèrie de coneixements entre la gent del poble (encara que fos a través de la deformació de l’estereotip) sobre la comunitat catalanoparlant que va més enllà de la mateixa comarca en què un viu.

⁴⁴¹ Lanomenada de poble que es defén aferrissadament, com una pinya, contra qualsevol agressor forà deu haver-se perfilat amb el ressò comarcal de les reboliques que hi va haver a Tàrbena en la primera meitat del segle XX contra la mala gestió d’algunes personatges (va ser, per exemple, especialment sonada la “huelga” de 1927, contra un cobrador de contribució). Però, hem d’advertir que a Tàrbena la visió tòpica s’inverteix: es té la sensació que són els de fora —els callosins— els qui tenen l’afany de beneficiar el seu poble i els qui estan units per un sentiment de solidaritat.

⁴⁴² Hom sol admirar l’aferment del poble de Tàrbena als elements particularistes que conformen la seua identitat; la seua tossuderia també, si voleu. Observeu que n’opina un investigador comarcà: *“Es curioso comprobar el hecho, único en esta comarca, de cómo los mallorquines establecidos en Tàrbena consiguen a través de los siglos mantener su dialecto y sus costumbres, que nada ni nadie hacen cambiar. Los pueblos con tal tenacidad, aferrados a sus tradiciones, a sus costumbres, a su lengua y a su tierra, marcan un sello de autenticidad y en todo momento son dignos de admiración.”* (Fuster: 214).

⁴⁴³ Foren enregistrats el 3 de juny de 2002, agraïm la gentilesa d’en Vicent Beltran.

⁴⁴⁴ Els bolullers atorguen als tarbeners el qualificatiu de *tafarrers* (vanitosos).

⁴⁴⁵ El reproduï amb molta de gràcia el folclorista altea Francesc Martínez al el títol *“La reyna y la gerra”* (Martínez: 137-135).

6. EL LLEGAT DE LA REPOBLACIÓ

Malgrat que estem ben prop de complir els 400 anys de la repoblació, encara avui en dia és possible observar en una sèrie de pobles valencians determinats fenòmens que només tenen explicació per l'herència dels nous habitants que en el segle XVII s'assentaren per aqueixs pobles. Aquestes recialles són, sens dubte, la millor prova que puguem trobar de la importància d'aquest esdeveniment: en són l'evidència. Per aquest motiu els estudis d'Història han de tenir en compte els resultats dels treballs d'altres disciplines com l'Antropologia o la Lingüística, posem per cas. I a l'inrevés: la coneixença dels fets històrics ens pot donar claror per a comprendre determinats fenòmens lingüístics, antropològics, que sense aquesta informació restarien incompresos.

Però no hem de creure tampoc que ens toparem amb elements especialment cridaners, espectaculars, fàcilment perceptibles en una anàlisi superficial. Precisament és al contrari, i potser siga decebedor per a algú de no escoltar en els pobles més pretesament mallorquinitzants l'ús de paraules com *al·lot*, *doblers*, *moix*, *ca...*, o de veure que no s'hi facen ensaïmades, panades..., o que no hi haja cap devoció ancestral a la Mare de Déu de Lluc, o que no s'hi ballen boleros... I amb aquest darrer “referent cultural mallorquí” reconeixem que hem fet una mica de xanxa —disculpeu l'atreviment. Si hem posat aquest exemple és per recordar que no hem d'oblidar que la repoblació tingué lloc en el segle XVII i, per tant, si un vol valorar els possibles elements comuns o diferents entre les Illes i el continent, no pot partir des d'una perspectiva contemporània dels fets: cal evitar els anacronismes. També s'ha de saber valorar i respectar, en la mesura que ho mereix, l'aportació pròpia dels pobles que es crearen amb la repoblació; no els devem jutjar com a “pobles mallorquins desllavassats” sinó com a pobles valencians amb personalitat pròpia, dins de la qual un dels ingredients —no pas l'únic— són les rels mallorquines.

Les traces de l'herència dels repobladors illencs es manifesten en diversos camps, per exemple, l'onomàstica, la dialectologia, la sociologia, i en alguns aspectes de la cultura popular com la gastronomia, l'etnoliteratura, la indumentària... Però la porta és encara oberta a la investigació de la riquesa de totes les manifestacions que hi poguéss haver. N'hi ha certament molta faena a fer encara.

6.1. ELS COGNOMS

Un dels apartats en què és més clarament es pot percebre la influència balear ha estat l'onomàstica.⁴⁴⁶ L'estudi dels cognoms de la documentació siscentista ens aïden a identificar la procedència dels nous habitants de cada indret —com ja hem mostrat en diverses voltes al llarg d'aquest treball—, i ens permet així mateix ataquillar els desplaçaments que aquests feren en els anys en què durà el seu procés d'assentament. Els moviments de la població, al llarg del temps, han permés d'escampar molts de llinatges insulars que en un primer moment

⁴⁴⁶ Hem abordat de manera monogràfica el tema de l'aportació antroponímica dels colons balears del segle XVII en els nostres treballs: “Els cognoms mallorquins de Tàrbena” (Monjo Mascaró 1991).

només eren documentats en uns nuclis molt concrets. La difusió d'aquests llinatges és l'aportació que féu la repoblació a l'onomàstica del País Valencià; un fenomen que és especialment important si tenim en compte el reforç que experimentà l'onomàstica d'arrel catalana —un reforç que contrarestarà en gran mesura l'aragonesització o castellanització onomàstica que hi havia a València per causes extralingüístiques òbvies (el veïnatge és un factor determinant).

En l'estudi dels cognoms insulars hem de distingir en un primer moment aquells que ja eren presents al regne de València abans de la repoblació, o almenys ja havien estat documentats, d'aquells llinatges que, en efecte, es documenten per primera vegada a partir d'aquesta data. En el primer cas suposaren una veritable aportació a l'onomàstica valenciana, perquè no hi havien entrat amb la Conquesta catalanoaragonesa, la seua arribada a les terres valencianes vingué “de rebot” des de les Illes. En el segon cas, en canvi, haurem de parlar més aïna d'un augment del contingent dels portadors d'aqueixs llinatges.

Entre els primers, els pressumptament documentats al País Valencià per primera volta al segle XVII,⁴⁴⁷ hi ha *Amengual-Mengual, Arbona, Babiloni, Bauçà, Benimelis-Benimeli, Bordoi-Bordoll, Busquets, Camallonga, Campamar, Capó, Cardell, Cloquell, Colombar, Escandell, Estalric-Estarlic, Femenia, Ferrà, Florit, Fluixà, Frau, Fullana, Gaià, Ginard, Gomila, Joaneda, Llaneres, Llodrà, Mesquida, Mòger, Molines, Omar, Ordines, Palmer, Pisà, Pocoví, Pol, Quarantí, Quecles, Ramis, Salort, Sequier, Serralta, Server, Socies, Sureda, Ribot, Tatriquet, Timoner, Torrendell, Triai-Triall, Urrac, Vell, Veny, Verí, Vicenç...* Cal assenyalar que d'alguns d'aquests llinatges la novetat és la forma, ja que hi ha documentació antiga de variants amb una versió diferent, perfectament assimilable a la forma insular. Com ara, són formes paral·leles de *Amengual-Mengual* les variants que existiren a València: *Armengol-Armengou-Armengot-Mengot*; de *Arbona*: *Narbona*; de *Busquets*: *Busquet, Busqueta*; de *Cardell*: *Cardills*; de *Cloquell*: *Cloquer*; de *Campamar*: *Campomar*; de *Colombar*: *Colomars, Colomers, Colomer*; de *Estalric*: *Hostalric*; de *Ferrà*: *Ferran, Ferrando*; de *Fluixà*: *Foià*; de *Frau*: *Fraus*; de *Fullana*: *Fullà*; de *Gaià*: *Gaiana, Gaiano*; de *Ginard*: *Guinard*; de *Llaneres*: *Llanera*; de *Mesquida*: *Mezquita*; de *Molines*: *Molina, Molins, Molinos*; de *Pisà*: *Pisano*; de *Palmer*: *Palmero*; de *Quecles*: *Clergue, Desclergue*; de *Server*: *Servés*; de *Verí*: *Verino*; de *Vicenç*: *Vicent*. En el cas de *Arbona, Campamar, Ferrà, Fluixà* o *Quecles* es veu ben clarament que de l'illa isqueren evolucions tardanes de les formes medievals documentades tant a València com a Mallorca.

La majoria, però, són llinatges ja presents al regne de València des d'època medieval, com és el cas, entre molts d'altres, de *Albanell, Alòs, Alzina, Balaguer, Blanquer, Bonet, Boronat (Bonanat), Bosc, Bou, Cabrera, Calafat, Canet, Capdebou, Carrió, Castelló, Català, Costa, Estela, Ferragut, Font, Garcia, Gi(s)bert, Gilabert, Grimalt, Guaita, Joan, Maïans, Malonda, Martí, Mas, Mestre, Monjo, Montaner, Montserrat, Noguera, Palau, Pasqual, Pastor, Pellisser, Perelló, Ponç, Pont, Puig, Puigserver, Rovira, Ribes, Riera, Ripoll, Roig, Rosselló, Sabater, Sala, Sales, Salvà, Seguí, Serra, Soler, Siurana, Tomàs, Vidal, Vives...* Alguns, fins i tot, ja eren presents en la documentació anterior a 1609 en algun

⁴⁴⁷ Prenem com a referència bàsica d'estudi l'índex de cognoms elaborada per n'Enric Guinot a *Els fundadors del regne de València*. Reconeixem que hauria calgut resseguir l'estudi de l'evolució dels cognoms al llarg de l'Edat Moderna per conèixer l'estat immediatament anterior a la repoblació. Però aquesta tasca tan desmesurada, que ja hem mamprés en algunes poblacions, resta en gran part inacabada, a l'espera de futures investigacions en què hi haurà, sens dubte, diverses esmenes.

punt de la mateixa àrea de repoblació, cosa que dificulta moltíssim les tasques d'identificació dels portadors dels llinatges. En la nostra recerca hem anomenat “homòfons” els cognoms que existien tant a Mallorca com a València abans de l'expulsió dels moriscs i dels quals, per açò mateix, no en podem assegurar quin era el seu origen si aqueix no es pot establir mitjançant altres fonts. Sovint es tracta de cognoms realment idèntics; però hi ha casos que contenen trets fonètics divergents, que fins i tot apareixien reproduïts ortogràficament, i que, com que a l'oida valenciana s'identificaven; suposaren finalment l'assimilació cap a la forma dialectal valenciana (*Gener/Janer > Giner, Ribas/Ribes > Ribes*).⁴⁴⁸ Aquesta “homofonia” féu confondre també llinatges que tenien ètims diferents, com per exemple *Morei > Morell*,⁴⁴⁹ o *Gibert > Gisbert*.⁴⁵⁰

Ja hem esmentat la problemàtica dels “homòfons” en les nostres notes metodològiques. Hi tornarem breument perquè pugueu entendre els entrebancs amb què pot topar un estudi que compte entre les aïnes d'investigació l'onomàstica. Per exemple, és cert que caldrà tenir en compte l'onomàstica siscentista de les localitats cristianes que participaren en la repoblació; però haurem d'anar alerta d'atribuir automàticament un origen valencià als llinatges comuns o similars que ens trobarem en els primers documents de les localitats repoblades, perquè no sempre és així. I a l'inrevés, no podem atribuir un origen mallorquí a tots els colons que porten cognoms que ja tenim documentats com a illencs si no ho hem confrontat amb fonts documentals. Ho il·lustrarem amb el cas de Murla i de la Vall de Guadalest.

A Murla, una de les escasses poblacions amb predomini de cristians vells dins la Marina (i que participà molt activament en la repoblació d'uns quants llocs de moriscs de la seua redolada), en un cens de 1603⁴⁵¹ trobam documentats els llinatges *Cabrera, Giner, Llambies, Mari, Puig, Sancho*, i una mica d'anys després, i no gaire lluny, per les localitats veïnes documentam colons mallorquins amb aqueixos mateixos llinatges: *Cabrera* a Ondara (procedent de Manacor), *Llambies* a Tàrbena (procedent d'Artà), *Puig* a la Vall d'Ebo (procedent de Campos) i a Llíber (procedent de Lluçmajor) i *Giner-Gener, Mari* i *Sancho* a Fageca (procedents d'Alaró, Petra i Alcúdia, respectivament).⁴⁵²

A la Vall de Guadalest, una contrada en què la majoria de localitats eren de població morisca i, per tant, es féu necessària la reconstrucció demogràfica, cal conèixer en primer lloc l'onomàstica del Castell de Guadalest, que és l'única localitat de la vall amb habitants cristians abans de 1609, per atrogar un origen insular o no dels seus repobladors. Al Castell hi havia abans de l'expulsió dels moriscs els llinatges Balaguer, Bou —que vingué d'Alcoi—, Ferrer, Móra, Pasqual —que vingué de Sant Joan d'Alacant i d'Alcoi— i Soler. Així mateix, amb la repoblació arribaren a la Vall colons valencians amb els cognoms Joan (d'Onil) i Ripoll (de Penàguila). Aqueixes dades proporcionades per l'AP del Castell de Guadalest ens han permés d'assegurar que els llinatges abans dits, que en altres localitats properes es documenten com a originàries Mallorca, en aqueixa contrada no ho són.⁴⁵³ Encara que el problema té bastant més complicació de la que en un pri-

⁴⁴⁸ En el cas d'*Alzina > Olzina* (que documentam a l'AP de Fageca) hi ha la identificació amb un cognom bastant extès pel País Valencià, el qual presenta una solució dialectal ribagorçana (i, per tant, podem parlar relativament de “valencianització” formal).

⁴⁴⁹ Segons en Moll: 128, 330.

⁴⁵⁰ Segons en Moll: 155, 154.

⁴⁵¹ AHN, Osuna, llig. 1220/3. Prenem la informació de Giner Guerri: 265.

⁴⁵² Pel que toca al llinatge Sancho de Fageca, hem d'agrair la informació de na Isabel Sancho.

⁴⁵³ Documentem el llinatge Balaguer com a mallorquí, per exemple, a Orba (procedia d'Estellencs); Bou a Tàrbena; Ferrer a Dènia, Bolulla, Tàrbena (procedent en part d'Eivissa, Manacor); Móra a Fageca; Pasqual a Fageca, Pedreguer (procedent de Manacor); Soler a Oliva, Pego (procedia en part de Felanitx); Joan a Xaló, la Vall de Gallinera, Oliva (procedia en part de Santa Margalida, Ciutat de Mallorca); Ripoll a Tàrbena, la Vall d'Alaguar; a la Vall de Gallinera (procedia en part de Sòller).

mer moment puga semblar: en ocasions en un mateix poble conviuen llinatges valencians i balears que són similars. Per exemple: a Dènia conviuen els *Ferrer* de la mateixa vila i els *Ferrer* d'Eivissa o Manacor, o els *Sala* també de la mateixa vila i els *Sala* eivissencs; a Oliva conviuen els *Marc* originaris de la mateixa localitat i els *Marc* de Pollença; a Xaló, els *Ga(r)cia(s)* de Santa Margalida, Lluçmajor, Ciutat de Mallorca, i els *Garcia* valencians (de Gandia i d'altres orígens desconeguts) i els *Font* margalidans, majoritaris, i els *Font* catalans, arribats des del Vendrell; a la Vall de Guadalest coexistien *Font* de Santa Margalida i *Font* valencià (de Russafa)...

En algunes ocasions les alteracions formals en els cognoms ens impedeixen de reconèixer-ne la forma originària, de manera que podem creure —i, de fet, així és— que es tracta de formes noves, o almenys versions noves. Aquestes alteracions s'han produït per la reinterpretació semàntica o formal dels cognoms; en el segon cas pot justificar-se en l'adaptació o l'assimilació al dialecte valencià (català occidental meridional) d'una sèrie de cognoms que contenien determinades formes dialectals catalanoinsulars. Hi ha casos d'alteracions fonètiques que obeeixen a evolucions lingüístiques internes i que no tenen ja res a veure amb el xoc interdialectal. Hi ha així mateix el cas de la castellanització formal i fins i tot semàntica dels cognoms. Veurem, tot seguit algunes mostres d'aquests fenòmens:

Adaptació de formes dialectals insulars

És interessant d'analitzar com varen ser representats gràficament els cognoms illencs pels escriptors valencians quan entraven en joc trets fonètics característics dels dialectes insulars. Molts d'aquests trets diferencials balears no foren tinguts en compte: entenem ací que hi degué haver una adaptació a la realitat fonètica valenciana, la qual, com veurem, reponia sovint a l'estàndard gràfic català.

En aquest punt s'ataïlla alguna diferència dins els documents. Mentre que la documentació més antiga (per exemple, les cartes de població, els documents d'establiment de colons —la majoria del període 1610-1611—) sol representar encara en gran mesura alguna característica dialectal balear, posteriorment, com podem observar en diversa documentació (arxius parroquials, censos, capbreus) aqueixos trets generalment ja han desaparegut —o vacil·len encara—, i no ens arriben fins a l'actualitat.

a) La iodització:

Encara als documents de la repoblació de l'Atzúvia, la Vall de Gallinera, la Vall d'Ebo, Tàrbena (1611-1616) trobem les formes *Cortei* / *Cortell*, *Fiol*, *Maiol*, *Morei* / *Morell*, *Triai*, que posteriorment ens apareixeran amb les formes *Cortell*, *Fíllol*, *Mallol*, *Morell*. També, però, l'arxiu parroquial de Benissivà, el raval d'Oliva, Tàrbena o Xaló, ens conserven encara en el segle XVII les formes *Bordoi*, *Fiol*, *Fuiana*, *Triai*; que en altres arxius coetanis i actualment —en el cas de Fíllol o Fullana, encara vigents— només presenten les formes amb *ll*. Altres cognoms, tanmateix, sempre han adoptat la forma no ioditzant característica del català occidental i així mateix del registre estàndard pancatalà:⁴⁵⁴ *Castelló*, *Rosselló*, *Moll*, *Perelló*, *Trilles*, *Vell*... perquè ja eren presents al regne de

⁴⁵⁴ De fet ja a un costum gràfic mallorquí optar per les formes més estàndards. Si revisem, per exemple, els cadastres de Santa Margalida del període 1459-1682 veurem que llevat de *Morey* / *Moray*, que sempre apareix amb el tret ioditzant (com succeeix esporàdicament a València i encara ara a Mallorca), a la resta de cognoms hi ha una total vacil·lació; amb el triomf de les formes no ioditzants per a *Castelló*, *Perelló* i *Rosselló* i amb el triomf de les formes ioditzants per a *Vey*.

València⁴⁵⁵ o per identificació amb topònims o noms comuns coneguts pels escriptors. En el cas de *Moià* / *Mollà* (documentat a Tàrbena), hi ha potser hipercorrecció, o potser identificació homofònica a una forma valenciana preexistent.⁴⁵⁶

b) La neutralització de les *aa* i *ee* àtones

Encara en la documentació siscentista valenciana hi ha restes molt esporàdiques de la pronúncia neutralitzant de les *aa* i *ee* àtones, com és característic del català oriental; les grafies que s'imposaren foren les que representaven les pronúncies del català occidental. Per exemple, els documents d'establiments de Tàrbena (1612)⁴⁵⁷ encara ofereixen interessants mostres oscil·lants de vocal neutra posttònica: *Bennàssar* / *Bennàsser*, *Fàbregas* / *Fàbregues*, *Llaneras* / *Llaneres*. Però, contràriament al que s'esdevé a Mallorca, s'han generalitzat arreu els finals en *-es*, assimilats, com era d'esperar, a la pronúncia valenciana dels plurals femenins. Majoritàriament hi ha, per consegüent: *Carreres*, *Ga(r)cies*, *Molines*, *Moragues*, *Ordines*, *Quecles*, *Ribes*, *Vives*...

La vocal neutra pretònica potser podria justificar la presència de formes com "*Delmau*", "*Emengual*", "*Perató*", "*Selua*" (*Selvà*) —i la seua feminització, "*Seluana*" (*Selvana*)—, "*Sifra*"; que apareixen dins alguns texts del segle XVII en lloc de *Dalmau*, *Amengual*, *Peretó*, *Salvà*, *Cifre*.⁴⁵⁸ Potser aquest fenomen explicàs la divergència *Estalric-Estarlic* (forma valenciana) / *Estelric* (forma mallorquina).

c) L'afèresi

Encara que aquest no és un tret exclusiu del mallorquí sí que n'és molt característic i pot explicar l'origen de l'evolució valenciana d'alguns cognoms vinguts de les Illes. És el cas del cognom *Mengual*, un dels més característics del Marquesat, que s'ha imposat en detriment de la forma original *Amengual*.

La valencianització formal

Alguns cognoms illencs, identificats a cognoms o noms comuns usuals a València, reproduïren automàticament determinats fenòmens fonètics dialectals valencians, cosa que n'accelerà l'assimilació a l'onomàstica valenciana. És el cas dels cognoms *Gilabert* <*Gelabert*, *Giner* <*Gener*, *Gilabert* <*Gelabert*; els quals reproduïen en l'escrit la tendència a la palatalització de les *ee* que es troben devora determinades consonants palatals. És el cas també de *Sequier* per *Siquier*, que no reproduïx el fenomen de tancament de la *e* tònica per la influència de la iod (*síquiva*), que és habitual en els dialectes catalans oriental.

⁴⁵⁵ Castelló i Trilles, per exemple, ja els tenim documentats al segle XVI per la Marina; concretament a la Vila Joiosa i a Xàbia, respectivament. Així mateix, Morell era present a Benissa.

⁴⁵⁶ De fet, documentem la forma Mollà, per exemple, procedent del poble valencià de Banyeres (Alcoïà) a la Vall de Gallinera (1638) [AP de Benissivà, QL 1629, Matrimonis: fol. 72 v.].

⁴⁵⁷ ARV, escrivà Joaquim Martí, 1612, protocol 10.187, mà 4.

En altres ocasions l'assimilació és ajudada, però, per determinats lexemes que existien en el context valencià. Com succeeix amb *Maçanets Mançanet* (identificat amb les formes valencianes *mançana*, *mançaneta*, *mançanella*, o amb el topònim *la Torre de les Mançanes*) o amb *Benimelis Benimeli* (identificat amb un topònim). En el cas de *Vicenç* hi va haver en un primer moment l'oscil·lació de tres formes: la variant mallorquina conservada (*Vicenç*), la forma assimilada a la variant valenciana (*Vicent*) i una curiosa reinterpretació (*Vicents*: s'identifica a un plural); però en aquest cas s'imposà la forma més antiga, com podem veure en diversos pobles de la Marina Alta ("Vicens").

Altres alteracions formals

Observeu fenòmens d'assimilacions i dissimilacions que afectaren en algun cas les formes actuals dels cognoms: És el cas del cognom *Babiloni*, documentat a l'AP de Xaló, que havia estat una forma molt minoritària als cadastres margalidans dels segles XVI-XVII, de front a la forma assimilada *Bibiloni*.⁴⁵⁹ Tanmateix en passar a València evolucionà diversament cap a una nova forma assimilada: *Babaloni* —amb la variant femenina *Babalònia*.

Així mateix el cognom *Quetgles*, de típica factura mallorquina, és una peculiar derivació de la forma *Clergues*⁴⁶⁰ que no s'ha deturat en la seua evolució en entrar dins les terres peninsulars; segurament per la seua forma tan particular i sens dubte cacofònica. Les formes més conservadores, les més acostades a l'original, són *Quecles* de l'AP de Xaló i *Quegles* de l'AP de Tàrbena. A Xaló se n'originaren posteriorment altres curioses derivacions: *Clecles*, *Clequels* i *Tecles*. La primera d'aquestes formes és clarament un cas d'assimilació consonàntica (*Clecles* <*Quecles*), la segona en deu ser una derivació secundària per metàtesi, però més difícil d' aclarir és la tercera com a dissimilació si no veiem que hi haja ajudat la falsa etimologia —una errònia associació amb el substantiu *tecla*. Ens interessa especialment aquesta darrera forma, perquè és precisament aqueixa la que passà a Altea i és l'única que s'ha mantingut fins avui.⁴⁶¹

La metàtesi ha creat a partir de la forma *Estalrich* la variant *Estarlich*, la similitud articuladòria d'aquests dos sons contigus n'ha degut facilitar la confusió.⁴⁶²

⁴⁵⁹ Documentem *Deumau* a Pedreguer (cens de 1646); *Emengual* a Xaló (1630: APX, QL 1628, Difunts: f. 12v); *Perató* a la Vall d'Alaguar i a la Vall de Gallinera (cens de 1646. ARV, Generalitat 4825, f. 347; ARV, Generalitat 4828, fol. 349); *Selvà* a Tàrbena (l'listat de confreres de la confraria del Roser de 1629, APT, *Libro de la Cofradia de la Madre de Dios del Rosario de Tàrbena*) i a Xaló (1635: APX, QL 1628, Bateigs: f. 12) i *Sifra* a Castells i a Tàrbena (cens de 1646: Generalitat 4828, f. 339; ARV, Generalitat 4828, f. 322).

⁴⁶⁰ Precisament l'excepció és, al cadastre de 1613, "*Pere Babiloni*", al qual retrobem a l'arxiu parroquial de Xaló des de 1620 [QL 1620, Matrimonis, f. 2-2v].

⁴⁶¹ Sembla que es tracta de la forma pluralitzada de *Clergue* (Moll: 290).

⁴⁶² Vegeu un extracte d'una partida matrimonial que dona dades d'aquest empelt: "*Amonestà a Franca Tecles, doncella natural de Xaló, abitadora de Altea*" (1630) [APX, QL 1628, Matrimonis: f. 4v]. Posteriorment, la documentació siscentista d'Altea no coneix una altra variant d'aquest cognom: "*Maria Tecles*" (1641), "*Francisca Tecles*" (1641), "*Sebastià Tecles*", (1654), "*Macià Tecles*" (1665)...

⁴⁶³ La forma nova apareix ja, ocasionalment, a Benimassot (1615) [APBm: QL 1611, Bateigs: f. 1]; Fageca (1624) [APF: QL 1611, Bateigs, f. 6] o Xaló (1640) [APX: QL 1628, Matrimonis, f. 13]. La forma primitiva es conserva actualment a Castells però no és la majoritària al País Valencià. Més al nord (a Tous, Antella, Alberic, l'Alcúdia, Benimodo...) hi ha *Estalric*. A la documentació més antiga de Mallorca, concretament de Muro i de Santa Margalida, ja trobem al 1359 la forma *Astelrich / Estelrich* —una forma que deuria coexistir al costat de *Hostalrich* (es documenta aqueixa forma a Santa Margalida al 1436 [ARM p414, f. 92]— i al regne València es documenta també la forma *Hostalric* al 1371 a Onda i al 1415 a Vila-real (*vid.* Guinot: II, 418). Element inicial, *ostal* HOSPITALIA deu haver evolucionat a *estal* per una reinterpretació popular de la síl·laba inicial a partir del prefix *es-*. Cal que tinguem present que encara en occità, llengua d'on és característica la paraula *ostal* per designar 'casa', 'habitatge', existeix perfectament al nord del seu domini la variant sinònima *estau*.

La pluralització ha creat dobles formes, que a vegades trobem en una mateixa sèrie documental: *Cifre / Cifres*, *Forner / Forners*, *Garcia / Garcies*, *Piera / Pieres*...⁴⁶³

En ocasions a València es conserven formes antigues que a l'illa ja s'han perdut. Per exemple l'oscil·lació formal *Soliveres / Solivelles* (documentada a Pollença i al regne de València encara al segle XVII) s'ha resolt a favor de la primera forma al continent i per la segona, a l'illa. A València s'ha conservat la forma *Malonda*, que a Mallorca ha passat a *Malondra*.

La castellanització gràfica

La castellanització ortogràfica va ésser un camí obert cap a la creació de noves —aparentment noves— formes de cognoms, en moltes ocasions sense tornada, ja que aquelles grafies aberrants han pogut imposar-se. És el cas de l'ús de la "z" per a representar el so alveolar fricatiu sord, a *Dolz* <Dolç ("Dols"), *Mezquida* <Mesquida; i el cas contrari de no distingir en l'escrit les *ss* i les *cc*, com succeeix amb la forma *Sifre* <*Cifre*.⁴⁶⁴ És el cas de la representació amb una "ch" del so palatal africacat sonor, dins els cognoms *Moncho* <Monjo, *Puchol* <Pujol, *Vercher* <Verger.⁴⁶⁵ Ja trobem al segle XVII algun cas vacil·lant d'aquestes defectuoses grafies —al costat d'una altra representació, analògica i embolicadora, amb és *g*: *Gordi*, *Mongo*, *Pugol*—; però no és fins a la definitiva castellanització dels texts administratius, al segle XVIII, que no es faran generals aqueixes formes.

Els cognoms aparentment castellans

Alguns cognoms que en una primera anàlisi superficial podrien semblar-nos castellans, tenen en canvi un origen mallorquí perfectament documentat. Com ara *Garcia*, documentat a Pego (procedent de la Ciutat de Mallorca o de Sant Jordi) i a Xaló (procedent de Lucmajor, Santa Margalida i la Ciutat de Mallorca); *Munyo*, documentat a Benigembla; *Ordonyes*, del qual l'AP de Tàrbena n'indica l'origen artanenc; *Ximeno*, documentat a Xaló com a originari de Felanitx; *Mena*, documentat a Oliva com a oriünd de la Ciutat de Mallorca.

Per concloure aquest apartat ens referirem als cognoms que són presents a la toponímia dels pobles "mallorquinitzats". Es tracta d'una font molt interessant per conèixer també l'impacte de la repoblació.⁴⁶⁶ Cal pensar que molts dels topònims d'abans de 1609 es perderen (es devia trac-

⁴⁶³ Actualment es mantenen les formes *Cifre*, *Forners*, *Garcia*, *Piera*.

⁴⁶⁴ I no entrarem ara en la discussió de si cal escriure amb *c* o amb *s* les formes *Puigserver*, *Server*, *Servera*, que oscil·laven al segle XVII, i actualment prenen les formes *Server*, *Cervera*, *Puigcerver*.

⁴⁶⁵ Aquest grafema no ateny —almenys per l'àrea meridional valenciana— els cognoms en què l'esmentat so precedeix una vocal palatal, com és *Gilabert*, *Ginard*, *Gimstar*, *Gisbert*; els quals freqüentment —i encara és pitjor— es pronuncien sovint amb l'aspirada velar sorda castellana [x], possiblement per influència de l'escola.

⁴⁶⁶ No hi ha casos verificables de topònims majors o menors insulars que hagen estat transportats cap a les terres valencianes (cal recordar que els colons simplement reomplen el buit demogràfic d'unes quantes localitats preexistents). Els únics indicis toponímics que documenten els assentaments de balears són la presència de determinades substantius fossilitzats en forma de topònims (com *garriga*, *garrigó*, *planiol*, *serrat*: veg. Colomina 1986) o de la paraula "mallorquí" associada a determinats noms de lloc (per exemple: *el barranquet del Mallorquí*, de la Vall d'Ebo; *la punta del Mallorquí*, de Calp; *la séquia dels Mallorquins*, a Albalat de la Ribera; vegeu Costa 1977-1978: 91, Moll Llodrà: 481).

tar en gran mesura d'arabismes o de formes llatines o prellatines arcaïques), i en el seu lloc s'establiren sovint fórmules noves, com són els noms de determinats noms comuns associats a determinats personatges locals, moltes voltes portadors de llinatges illencs. Com succeeix per exemple amb els topònims: *els recinglons de Femenia, les penyes de Fruirana* (o *Fluixana*),⁴⁶⁷ *la font d'en Gili, la foïeta de Mas, la penya de Maçanet, el tossal de Molines, el corral de Moll, la font de Monjo, la cova de Mut, els bancals de Quintana, el pouet de Trilles, els tollets de Verger* (de la Vall d'Ebo), o amb *el corral de Calafat, el bancal d'en Camps, la cova d'en Cervera, el Pla d'en Gosp, el barranc d'en Grau, el Racó d'en Grau, el corral d'en Joan, la serra d'en Joan, la font de Malonda, el barranc de Mesquida, la cova de Moragues, el corral d'en Morell, la solana de Picornell* (de la Vall de Gallinera), o amb *el tossal d'Arbona, el carrer dels Ferrers, l'horta dels Ferrers, el clot de Molines, l'horta de Moragues, l'ombria dels Seguins, el barranc de la tia Seguina, la caseta de Serra, la foïa de Salvà* (de Bolulla), o amb *sa Fonteta d'en Benijam, s'altet d'en Calafat, es penyó d'en Cifre, sa Font d'en Gordiola, sa Fonteta d'en Mas, es pinar d'en Marcó, es tossal d'en Micalet Monjo, es Pla d'en Moragues, sa font des tio Pont, sa llima d'en Pont, es sester d'en Pont, es recingle d'en Porcell, es morro d'en Serra, es tossal d'en Serra, sa llometa d'en Vaquer, sa Foïa d'en Vila* (de Tàrbena).⁴⁶⁸ Aquests cognoms poden ser els dels primers repobladors —com succeeix sovint: una partida rural adjudicada a un colon pren el nom d'aquest colon, encara que no faça rel al poble—,⁴⁶⁹ o potser també el d'alguns pobladors posteriors als procés de la repoblació. En tot cas l'estudi dels llinatges de la toponímia és una font auxiliar per a la història local; sobretot si tenim en compte que molts dels cognoms que són presents a la toponímia de cada poble ja no són usuals a aqueixos pobles.⁴⁷⁰

6.2. LA DIALECTOLOGIA

La dialectologia ha estat un dels camps que més ha tret a relluir el tema de la repoblació de les terres valencianes amb gent mallorquina després de l'expulsió dels moriscs. Des que en Pere Barnils en la seua primerenca classificació dels dialectes catalans distingís dins el dialecte valencià —basant-se en un únic tret diferencial: l'ús dels articles derivats de IPSE, IPSA (molt important, segons es veu, a l'hora de determinar un mapa dialectal)— unes parles locals, denominades *mallorquí* o *mallorquí-salat*, la majoria de les classificacions dialectològiques del català han tingut en compte aquest subdialecte o microdialecte en les classificacions dialectals o en la confecció de mapes dialectals.⁴⁷¹

La isoglosa del *salat*, comprenia els illots dels termes municipals de Tàrbena i de la Vall de Gallinera —i més tardanament, en treballs més actualitzats, només el poble de Tàrbena.⁴⁷² Aqueixos redolinetes, que tacaven el mapa dialectal devers la part del valencià meridional, constituïen, per tant, una raresa filològica —o curiositat; anècdota, si voleu— que venia acompanyada sempre d'una explicació històrica no menys anecdòtica, ja que s'explicava que la repoblació mallorquina del segle XVII únicament afectava Tàrbena i la Vall de Gallinera. La importància del manteniment de l'ús de l'article "salat" ha estat determinant quant a la simplificació de la consideració dels fets.⁴⁷³

Els primers filòlegs que s'ocuparen de l'estudi d'aquesta interessant àrea subdialectal foren en Pere Barnils (1913), Mn. Antoni Alcover (1918), en Francesc de B. Moll (1932) i en Joan Veny (1972, 1978).

Però les investigacions d'en Josep Costa revelaren molt al contrari que l'àrea de repoblació mallorquina era molt més extensa, ja que s'extenia per una vasta zona que comprenia una bona part de la Marina —sobretot la Marina Alta—, el Comtat, la Safor, la Vall d'Albaida, la Ribera, i que tenia en la Marina Alta o Marquesat el nucli més important. Arran d'aquest canvi de perspectiva hi ha hagut una nova consideració pel que fa a l'estudi dels trets d'origen mallorquí —mallorquinismes— del valencià meridional.

Benvolguts xiquets:

Som Ses Majestats d'Orient. Arribarem amb molts regals es proper dia 5 de gener a les 7 de la vesprada.

Ses cartes les podeu llançar a sa bústia reial, que hi ha a la sagristia.

Porteu-vos bé. Una cordial salutació:

Una mostra de l'ús escrit públic del dialecte tarbener: l'anunci dels Reis de l'any 2000

⁴⁶⁷ Forma feminitzada del cognom Fluixà.

⁴⁶⁸ Vegeu Moll Llodrà, Faure, Guardiola: 188, Colomina-Salvà-Pont, amb aportacions nostres.

⁴⁶⁹ Com succeeix, per exemple, amb la partida tarbenera anomenada *sa Font d'en Gordiola*, que conté el cognom de repobladors que mai no arribaren a fer efectiu el seu establiment a Tàrbena: n'Antoni o en Joan Guardiola, documentats a la carta pobla de 1611.

⁴⁷⁰ Com succeeix, per exemple, amb aquests topònims de la Vall d'Ebo: *la font d'en Gili, la font de Monjo, les penyes de Fluixana* (Aragó 2001a: 11).

⁴⁷¹ Barnils 1919 [seguim la cita que en fa en Veny, 1986: 31-32]; DCVB 1926 [seguim l'edició de 1930: XXI]; Badia 1951 [seguim l'edició de 1981: 65]; Veny 1978 [seguim l'edició de 1998: 23]; Martí Castell 1985: 219; Alegre 1991: 217; Porredon 1995²: 44; *Gran Enciclopèdia Catalana*, VI: 495; Sistac 1998: 44.

⁴⁷² Vegeu Rosselló (353), *Mapes*: 14, *Atles*: 31. Vegeu, en canvi, què diu el DCVB sobre l'extensió antiga (no sabem en quina data) de l'ús d'aquesta forma, que no només inclou Tàrbena i la Vall de Gallinera sinó també Lorxa i les valls muntanyenques més característicament marcades per la mallorquinitat (Alaguar, Alcalà i Ebo; la menció de Finestrat és un lapsus): *En el País Valencià s'usava l'article es, femení sa, en els deu poblets que formaven la Vall de Gallinera i a L'Orxa, Evo, Alcalà de la Jovada, Alcampell, Fleig, Benimaurell, Tàrbena i Finestrat; però actualment ja no existeix tal ús, i sols es troba l'article balearic en noms de lloc (com "sa Foïa es Pi", "sa Caseta es Moros") i en alguna locució fossilitzada (DCVB, s. v. es, art. 2). És molt interessant aquesta dada, i ens sap molt de mal desconèixer-ne les fonts. Encara que, per que fa a l'ús actual, és errònia l'observació que s'haja esvaït actualment.*

⁴⁷³ La classificació dialectal d'en Rosselló (353), però, descriu molt agudament el tractament de la raresa filològica de Tàrbena —l'ús de l'article "salat" dins el valencià meridional— tenint ja en compte (com veurem) els darrers estudis sobre la repoblació mallorquina: *com a curiositat historicolingüística, roman l'enclavament "mallorquí" de Tàrbena, residu d'un domini molt més ampli que s'estenia a la Vall de Gallinera i a bona cosa del Marquesat.*

Els estudis d'en Jordi Colomina i posteriorment d'en Vicent Beltran i de la Josepa Garcia han anat eixamplant l'isoglosa mallorquinitzant del valencià meridional a un rogle de localitats de l'àrea de la Marina.⁴⁷⁴ En Vicent Beltran en la seua darrera publicació sobre aquest assumpte —que és un extracte molt exhaustiu i molt acurat d'un dels punts que tracta dins de la seua encara inèdita tesi doctoral sobre el parlar de la Marina Alta— exposa a tall de conclusió que *la zona prototípicament més mallorquinitzant correspon a una vintena de pobles, que van des de les valls interiors de Gallinera, Ebo i Alaguar, amb Castells de Serrella, a Gata, Pedreguer, Jesús Pobre i la Rectoria, passant per Xaló, Llíber i la Llosa; Tàrbena n'esdevé el nexa d'unió. La resta de pobles han desdibuixat*

*una mica la pròpia mallorquinitat amb el temps i s'han aproximat al valencià de les comarques veïnes, malgrat conservar encara un grapat de característiques illenques que els proporcionen la condició de parlars de transició.*⁴⁷⁵

Abans d'esbossar el que suposa el terme “mallorquinisme” lingüístic ens detindrem a comparar el mapa dialectal de l'àrea mallorquinitzant valenciana i el mapa dels percentatges de caps de família illencs en el veïnat de 1646:

Observem en primer lloc una correspondència quasi exacta entre els pobles amb un percentatge de famílies mallorquines major al 65 % el 1646 i els pobles amb un major grau de mallorquismes lingüístics actualment: la Vall de Gallinera, la Vall d'Ebo, la Vall d'Alaguar, Tàrbena, Castells, Xaló, Llíber, Benimeli.

Hi ha hagut una pèrdua de trets mallorquins en alguns pobles que inicialment tenien un alt percentatge de població d'origen insular (com Lorxa, l'Atzúvia, la Vall de Seta, els Poblets) o mitjà (com la Vall de Guadalest). Possiblement la marginalitat haja estat, en la majoria d'aquests casos, el factor que haja degut accelerar el procés de la “desmallorquinització”, ja que es tracta de pobles més oberts al contacte i a l'assimilació cap als trets externs.

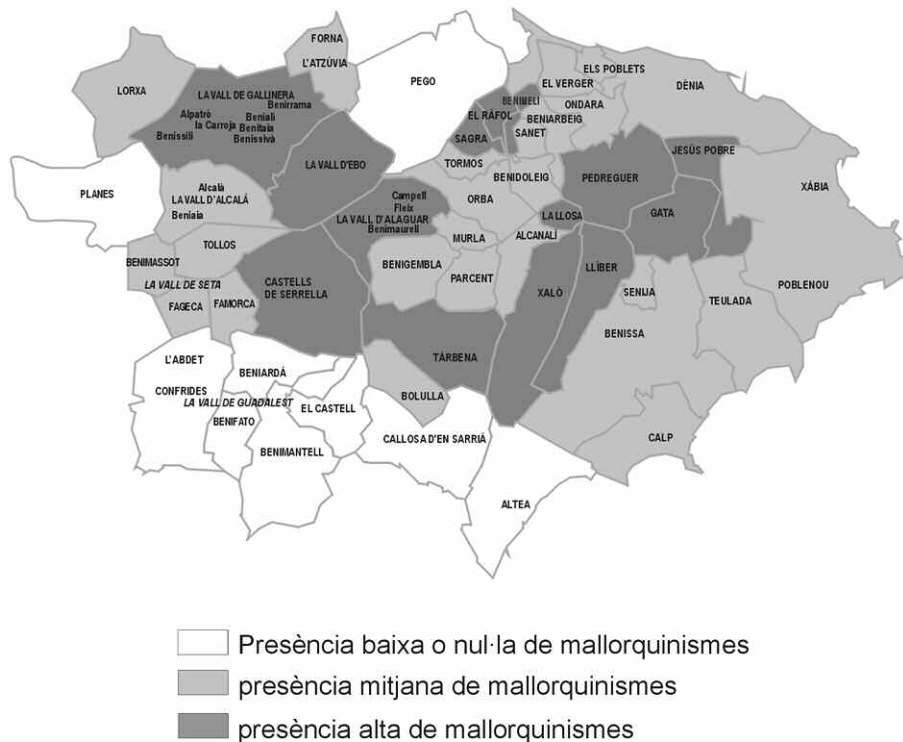
Suposem que en el cas de Pedreguer i Gata, dues poblacions amb un grau alt de presència de mallorquismes, els percentatges tan a la baixa que hem donat en un principi de caps de família insulars, perquè d'uns quants cognoms no podíem assegurar amb certesa l'origen, no es corresponen a la realitat. Per força hi ha d'haver un nombre major de famílies d'origen insular en ambdós pobles (almenys del 70 %), perquè si no, malgrat la influència del tracte amb l'entorn, el nivell no hauria estat tan alt. Més que d'àrees mallorquitzades lingüísticament devem parlar d'àrees d'expansió.

Hi hagut des del segle XVII un procés d'anivellament lingüístic —i cultural— en el cor de la comarca de la Marina Alta que ha permès que es produeixca a l'ensems una tendència cap a la valencianització o difusió de trets lingüístics de caràcter valencianitzant (i una pèrdua d'elements d'origen insular) i una expansió dels trets lingüístics mallorquinitzants. Aquest procés explica, entre altres coses, que per un costat trobem alguns pobles que al segle XVII estaven molt mallorquinitzats demogràficament i que actualment presenten un índex de mallorquins, mes dialectals no gaire alt, i, en canvi, altres pobles que estaven inicialment mitjanament mallorquinitzats (com Sagra, el Ràfol) o fins i tot escassament mallorquinitzants (com succeeix amb els pobles de cristians vells: Ondara, Murla, Dénia, Xàbia, Teulada, Benissa; o amb determinades poblacions de repoblació: el Verger, Parcent, Benigembla) i que actualment presenten un nivell mitjà de mallorquismes. Entenem que aquest anivellament té les causes no només en un contacte intercomarcal sinó en els moviments demogràfics interns que s'han anat produint a la comarca, en els quals s'ha degut produir una tendència dins els nuclis més mallorquinitzats (la muntanya) d'exportar contingents d'excedent demogràfic, i dins els nuclis grans de la comarca, d'absorbir-los.

És especialment interessant el cas de Jesús Pobre i de la Llosa de Camatxo, que s'inclouen dins els termes municipals de dues poblacions que en principi no contenien una proporció de població insular considerable (Dénia, Alcanalí), però que actualment es troben dins de l'àrea més mallorquinitzant. Creiem que la influència de la parla de l'entorn hi ha estat determinant.

Presència de mallorquismes

(Font: Vicent Beltran (2000): *El parlar de la Marina Alta: el contacte interdialectal valencianobalear*)

⁴⁷⁴ Ens referim als treballs d'en Jordi Colomina “El parlar de la Marina Alta” (1985), “Mallorquismes a Tàrbena i a la Marina Alta” (1986); als treballs d'en Vicent Beltran *El parlar de Callosa d'en Sarrià i de les valls de Tàrbena i Guadalest* (1995), *El parlar de Benissa* (1996), “Aproximació al lèxic de les valls centrals de la Marina” (1998a), “El parlar de Xaló i la influència dels mallorquins” (1998b), “Els parlars mallorquinitzants de la Marina” (1999), “El parlar de Tàrbena i la influència mallorquina” (2000); i als treballs de na Josepa Garcia i en Vicent Beltran: *El parlar de Pedreguer* (1994).

⁴⁷⁵ Beltran 1999: 185.

Com podem veure la influència lingüística no només ha anat cap a l'assimilació al parlar del regne de València i la subsegüent pèrdua d'elements dialectals d'origen balear. També hi ha hagut clarament una influència de la parla dels repobladors insulars i dels seus descendents, una cosa que només té explicació si partim d'un gruix demogràfic extraregnícola ingent en la base de la composició de la nova població de la comarca. Una base capaç d'influir sobre la resta i no dil·luir-se del tot. Dins aquest procés d'anivellament és interessant d'observar la pèrdua progressiva dels elements més diferencials, els quals, de segur, devien quedar marcats en quedar minoritzats. Cal recordar que un canvi lingüístic s'enceta amb una primera etapa d'oscil·lació entre la forma innovadora i la forma autòctona, que es resol amb una progressiva imposició de la forma nova (si no és que es produeix una especialització secundària de funcions). Intuïm, ajudats per l'evidència del folclore, l'ingredient dels retrets —en els quals participaven molt activament també els membres de la mateixa comunitat que ja havien abandonat els usos blasmat— i una tendència cap al replegament d'unes quantes característiques lingüístiques (que devien ésser inicialment generals) cap a determinades generacions o cap a determinades poblacions més “aïllades” o “endarrerides”.

Potser en l'acceleració de l'anivellament va tenir a veure la influència del registre literari o culte del sistema insular, que no només es coneixia en el nivell escrit per la minoria culta, sinó que estava àmpliament assumit també pels estrats populars de la societat en el nivell oral, dins de determinats contextos com la predicació de l'església o la literatura de tradició oral. Dins aquest registre, per exemple, hi havia una superació de les formes locals del català insular, o d'aquelles formes que l'estàndard pancatalà tradicionalment havia relegat als usos col·loquials, com és el cas de l'article *salat*, la iodització, l'omissió de la *-a* final en el grup àton *-ia*, la monoftongació dels grups *gua, qua* en *go, co...*⁴⁷⁶ Les formes que feia servir aquest registre culte coincidien molt sovint amb les formes pròpies del català del regne de València. De segur que el prestigi d'aquest registre s'identificà al prestigi de l'assimilació a la terra d'acollida (cosa que representava en el nivell simbòlic, sens dubte, els valors positius de la milloria econòmica, la integració). Així mateix cal tenir també en compte l'estadi de la llengua al segle XVII per conèixer fins a quin punt són legítims els qualificatius de “valencianisme” o “mallorquinisme”. Per exemple, al català insular del segle XVII era més general, per exemple, l'ús de la forma *ací*, o dels subjuntius amb les desinències *-e* o *-a*, i el valencià feia servir encara en aqueixa data, per exemple, l'imperfet de subjuntiu en *-às, és, -ís*, la forma dística *aquí* de segon terme, la forma pronominal *et* (juntament amb *te*, segons el context fonètic)...

Pel que fa als trets que caracteritzen els parlars de la redolada mallorquinitzant del valencià meridional, hem de dir que en general solen sorprendre poc el públic no especialitzat (sobretot el no valencià), perquè sovint són només divergents dins el cotext del valencià general i es retroben en moltes contrades del català general. És el cas, per exemple, de la pèrdua de la pronúncia de la *-r* final d'alguns pobles, de l'ús de l'article personal, de la forma reforçada dels demostratius (*aquest, aqueix*), de la forma preposicional locativa *a*, de paraules com *renyar, rentar*).

Moltes voltes es tracta simplement de la presència d'orientalismes dins de territori catalanoccidental. És el cas, per exemple, de l'omissió de la pronúncia de la iod en el grup *ix*, de

la presència de la forma pronominal amb reforç epentètic *els-a* o de les formes lèxiques *frígola, jonc, nedar, treure*.

En ocasions l'interessant són les derivacions creades localment, com ara, la desinència *-a* de la primera i tercera persona del singular del present d'indicatiu i de subjuntiu dels verbs de la primera conjugació que es troba a Tàrbena (per exemple: *jo parla*), o l'africament de la fricativa sorda que es documenta a Gata i a Murla (per exemple: *atrò* 'això'). En aquest cas no som exactament davant de mallorquinismes, encara que s'ha proposat una explicació d'aquestes característiques relacionada en una analogia explicable dins del sistema mallorquí en el procés d'adaptació al sistema valencià: en el primer cas amb la identificació fonètica les *ee* i *aa* de les desinències verbals valencianes àtones; en el segon cas amb l'extensió generalitzada de l'africament a tot el sistema de les fricatives palatals (partint, com degué succeir a tota la comarca, de la sèrie de les fricatives sonores, que en el sistema valencià general són africades):⁴⁷⁷

(1) *jove* > *djove*

(2) *peix* > *petx*

Llevat de l'article “*salat*”, no s'hi troben els components que solen considerar-se a nivell popular com a més típicament representatius del mallorquí: com ara la pronúncia de la vocal neutra tònica, la reducció del grup vocàlic final *-ia*, la presència de formes verbals del tipus *tenc* o *vènc*, o l'ús de les paraules *al·lot, ca, doblers, idò, madona, moix, qualcú...* Encara que, ningú negarà la categoria de mallorquinisme a les formes *marejat, m'he despert, devora, tetina* 'cuereta', *tudar* 'fer malbé', *anit passada*, que podem recaptar, en efecte, dins de la comarca.

Per tant, l'originalitat d'aquests parlars no és tant la presència de particularismes dels parlars de les Illes sinó de la presència de determinades formes antigues valencianes (ja obsoletes en el valencià general) i que encara perviuen en molts pobles per un possible reforç mallorquinitzant. És el cas, per exemple, de la conservació de la pronúncia geminada del grup *-tg, tj-* de Llíber i Xaló, de l'ús de la forma locativa de segon grau *aquí* —i no *ahí*— de Tàrbena o de la forma pronominal *et* —i no *el* o *es*—, de l'ús de les paraules *aidar, butza, càstig, escanyat, espitjar, tuacte*, que podríem considerar, seguint el qualificatiu d'en Vicent Beltran, com a “mallorquinismes dubtosos”, perquè no se sap ben bé fins a quin punt es tracta de casos d'importacions lingüístiques o de reforç de formes antigues desaparegudes en valencià general.⁴⁷⁸

En general el parlar dels pobles d'aquesta àrea subdialectal, com han assenyalat diversos autors, solen ser bastant conservadors dins el conjunt de parles que conformen valencià. Potser el reforç mallorquí n'és la causa en una gran mesura, però també cal tenir present el caràcter reclus que ha tingut sempre la Marina, al marge de les àrees de comunicació més importants del nostre país.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ Vegeu, per exemple, Massot 1985: 125-126.

⁴⁷⁷ Trobareu una explicació d'aquests fets a Colomina 1986: 669-670, Colomina 1985: 43-44. En el cas de Murla, emperò, l'explicació ha d'ésser més complexa, perquè no és un poble de repoblació: ¿s'hi deu conservar aquí un tret abans general o es tracta d'una solució local anàloga?

⁴⁷⁸ Vegeu Beltran 1999: 182.

⁴⁷⁹ Costa 1977-1978: 90, Colomina 1985: 47.

Hem d'advertir del caràcter dil·luït que presenta el parlar de la zona. No hi ha cap població que concentre la totalitat de les solucions atestades a l'interior de la comarca que siguin considerades com a mallorquinismes. Per exemple, Tàrbena, que és la població en què es mantenen els trets lingüístics més marcats (com ara, l'ús dels articles determinats *es, sa*; de la forma dels demostratius reforçada: *aquest, aqueix*; la indistinció entre *per / per a*), desconeix alguns usos mallorquinitzants com l'omissió de la pronúncia de la *-r* final (pròpia de Bolulla), la pronúncia amb una *e* semioberta d'una sèrie de *ee* tòniques que són tancades en català occidental (força general a la Marina Alta), la pronúncia geminada del so de *tg/tj* (pròpia de Xaló, Llíber), l'ús d'una sèrie de paraules com *acurçar* (que es coneix a Pedreguer), *ammèrlera* (que es coneix a Benialí), *granot* (que es coneix a Bolulla), *tudar* (que es coneix a Xaló)... Hi ha, en canvi, un grau de participació en determinats fenòmens que es variable segons la localitat.

Hem d'advertir també del caràcter críptic dels elements lingüístics més marcats. És molt conegut entre els estudiosos de la llengua catalana el fet que els parlants tarbeners solguen fer servir sistemàticament en el context d'adreçar-se als forans un registre lingüístic particular, que consisteix precisament a amagar els usos més locals i a utilitzar els més habituals en valencià general (es fa servir en aquest context, per exemple, l'article literari; les formes no reforçades dels demostratius: *este, eixe*; la forma locativa *ahí* i no *aquí*; la desinència *-e* del present d'indicatiu i de subjuntiu dels verbs de la primera conjugació: *jo parle* i no *jo parla...*). En altres pobles se solen amagar altres trets considerats igualment localistes, a Bolulla, per exemple, hi ha tendència a reintroduir la pronúncia de la *-r* final davant de forans. L'estructurisme lingüístic (o, si voleu, la tendència cap a l'estàndard) va molt unit al retret tradicional del fet diferencial.

Exposarem ara breument alguns dels trets lingüístics mallorquinitzants més rellevants que hom pot documentar al País Valencià dins la redolada de la Marina-Comtat:⁴⁸⁰

a) Trets fonètics

a.1. Vocalisme:

- La tendència a l'afèresi de la *a*- àtona inicial: *bella* 'abella', *granar* 'agranar', *gulla* 'agulla', *nar* 'anar', *vellana* 'avellana', *ver* 'haver'...
- La tendència a les realitzacions contràries al valencià pel que fa a les *aa* i *ee* àtones. Es pronuncien amb [a] les partícules *et, em, es, el, en*. Es pronuncien amb [e] determinades combinacions fonosintàctiques que presenten la combinació *e + a* (per exemple: *de-ci* 'de+aci'). Es pronuncien diferentment al valencià general determinades formes com *cade, devant, demunt, llegosta, racapte, ramolí, vai*... Fins i se solen pronunciar amb un so neutralitzant determinades *aa* pretòniques: *m[ä]ti*. Aquests fenòmens són sens dubte hereus de la neutralització de les neutralitzacions vocàliques del català oriental.

- La tendència a les realitzacions semiobertes de les *ee* tòniques: *fred, poquet*; en lloc de la vocal tancada esperada en català occidental. Possiblement es tracte d'un record de la vocal neutra tònica del català insular.
- La presència de la metàtesi *secorrrar, sacorrrar* 'socarrar, de les formes radicals *nedar, treure*, en lloc de *nadar, traure*, pròpies del català occidental.

a.2. Consonantisme:

- L'omissió de la iod del grup *ix*: *caixa, peix* (aquesta isoglosa no ateny la majoria dels pobles més mallorquinitzants de la muntanya, en canvi abasta la comarca de la Safor).
  - L'omissió de la *-r* final (a Bolulla, Pedreguer).
  - La realització geminada de la *-tg, tj-*, no sempre d'acord amb el català general: *fetge, maretjar* (a Xaló, Llíber).
  - L'assimilació d'una sèrie de grups consonàntics de dos elements per fonètica sintàctica: *catsana* 'capçana, *dissatte* 'dissabte, *cad d'any* 'cap d'any... A Tàrbena l'assimilació és força sistemàtica: *parev vella* 'paret vella, *top ple* 'tot ple, *pog gust* 'poc gust... A Gata atenyen la sèrie palatal: *médj jove* més jove.
  - La presència de la solució palatalitzant *xoliquer, troliquer*, en lloc de l'etimològica *soliquer, soriguer*. El manteniment en molts casos de la fricativa sorda inicial com ara, hom diu *xarop* i no *txarop* o *aixarop*.
  - La tendència al manteniment de les oclusives sordes en els derivats: *capet, foquet, lloquet*.
  - La sonorització dels sufixos *-itat*, i parcialment *-etat, -utat*: *cantidat, universidat* (a Tàrbena).
- #### b) Morfologia
- L'ús dels articles determinats *es, sa, es, ses*, i de la forma residual *so, sos* (exclusiva de Tàrbena). La distribució amb l'ús de l'article literari en ocasions difereix amb el de Mallorca: a Tàrbena es diu *l'alcalde, el metge, el mestre, el port, el cementeri, l'hivern, l'estiu, el dia, fer el sord*...; però en canvi es diu *s'amo, a s'esquerre, a sa dreta, sa setmana qui ve, més blanc que sa paret*... A voltes les coincidències es produeixen amb el parlar d'Eivissa: *el cor, el camp, la nit, dir la veritat, la plaça*...⁴⁸¹
  - L'ús de l'article personal *en, la* (a Tàrbena) o *el, la* (a una sèrie de pobles com Pedreguer, Jesús Pobre, la Llosa, Xaló, Llíber, la Vall de Galinera, Lorxa, la Vall d'Ebo, la Vall d'Alcalà, la Vall d'Alaguar).⁴⁸²

⁴⁸⁰ Remetem al lector als estudis lingüístics d'en Joan Veny, d'en Jordi Colomina, d'en Vicent Beltran, de na Pepa Garcia i d'en Vicent Beltran, i d'en Joan-Lluís Monjo.

⁴⁸¹ Per a aquesta qüestió vegeu Monjo Mascaró 1991.

⁴⁸² Garcia-Beltran: mapa núm. 6.

- Lús de la forma reforçada dels demostratius: *aque(s)t*, *aqueix*, que tenen els plurals masculins *aquestos*, *aqueixos* (exclusiva de Tàrbena).
- Lús de la forma tripartita de locatius *ací*, *aquí*, *allà* (exclusiva de Tàrbena), de caràcter arcaïtzant dins el sistema català actual, i que coincideix amb el parlar de la vella generació de Mallorca i de diversos punts del català occidental i oriental.
- Lús de la preposició locativa i temporal *a*, i no *en* (per exemple: *treballa a casa*, *vin-drà a maig*). La conservació de la forma preposicional *amb*, davant de vocal, pronun-ciada [am], en lloc de la confusió *amb* > *en* característica del valencià i dels parlars de les terres del Ebre i del Matarranya (en la vella generació de Tàrbena).
- Lús de la forma pronominal *ell* de forma emfàtica: *Ell t'enduràs vara!* (a Tàrbena)
- La indistinció de les preposicions *per* / *per a*, a favor de la primera (a Tàrbena).
- Lús de la partícula preposicional eufònica [an] davant de la forma de l'article determinat i personalmasculí, dels demostratius i dels indefinits: *Vaig an es carrer* (a Tàrbena).
- Lús de les formes reforçades de les partícules *els-a* 'els' (forma pronominal proclítica), *los* 'els' (forma pronominal proclítica), *an-a qui* 'amb qui'...
- Lús de la forma de relatiu de subjecte *qui* en determinades construccions temporals del tipus *l'any qui ve*.
- La forma de participi del verb *despertar* és *despert* (i no *despertat*).
- El reforç epentètic vocàlic *-i* en una sèrie de formes imperatius dels verbs acabats en palatal: *cullí-te'n*, *lligí-te-ho* (a Tàrbena).
- Lús de les formes adverbials *devora*, *anit passada* [animpassà], *d'estiu*, *d'hivern*, *dis-sabte de* 'la vespra de', *dilluns de* 'l'endemà de'... Lús de la paraula comodí *deixò*, *deixona*. Potser també la preferència per la solució *domés* 'només'.

c) Lèxic:⁴⁸³

- El cos humà, accions i sensacions: *clotell*, *déndol* 'persona informal', *encaradís* 'capriciós', *engorgat* / *escanyat* 'afònic', *malaveig*, *escarrufar* / *escarrifar* 'egarrifar', *estorinar-se* 'estufar-se', *nyarco* / *merro* 'esquinç de la pell', *pellastre* 'repeló', *reveià* 'remolí de cabells'...

⁴⁸³ En aquest punt hem seguit bàsicament les conclusions i classificacions d'en Beltran (1999: 182).

- La casa, alimentació: *berruga* / *barruga* 'baldelló', *desbutzar* 'destripar', *gerigola* 'vidriola', *grill* 'galló d'un cítric', *pató* / *potó* 'peulla de porc', *poltrú* 'budell gros', *ribrell* 'llibrell'...
- El camp, l'espai, elements etnogràfics i antropològics: *acurçar* / *escurçar*, *agre* / *agrer* 'lloc productiu', *allot* 'lloc', *ampit* 'pujada d'una muntanya', *bordall* 'rebroll', *celló* 'frau', *començ* (de la llata), *garíngola* 'tipus de contorn, cornisa', *degotís* 'estalactita', *llisar* / *lliser* 'llis de penyes', *metló* 'ametla verda', *redol* 'rotle', *remutxalla* 'llenya prima', *sembrar* 'plantar', *trespol* 'sòl de terra', *tudar* 'fer malbé', *ufana* 'naixement d'aigua', *ullol* 'brot de margalló'...
- Ocells, insectes: *ammèrlera*, *butjaqueta*, *capotet*, *caragol bover*, *cega*, *grémèna*, *gulla* 'libèl·lula' (a Eivissa), *miula*, *pàtxera*, *primavera* 'totestiu', *tetina sorda*, *tetina de sa coa llarga*,⁴⁸⁴ *ullet de bou*, *ximerli*...
- Plantes: *fenollassa*, *ganjol*, *jonc*, *rapa* 'cresola'...
- Fraseologia: *de bonaveres*, *en pinta en ample*, *estar alt de barret*, *net com un vivo-ri*, *si fóra vera*...⁴⁸⁵

Tot seguit oferirem una petita mostra de textos etnoliteraris breus de la tradició de la comarca de la Marina. Hem triat Tàrbena, perquè és el lloc que presenta els trets més característics. N'oferim un parell de rondalles: una rondalla d'infantil que té de protagonistes animals personificats,⁴⁸⁶ i l'explicació local d'una expressió tradicional "A ta casa, vaca" que fa referència irònicament al presumpte matriarcat atribuït a Tàrbena:⁴⁸⁷

"Es des corb"

A Xortà havia un niu de corbs, i ses mares tots es dies anaven a donar-los minjar as corbs; a tots, sempre, a cade punt.

I allà .via un corb que era molt vell i es va posar dins des niu: estava... Es va pelar i... I ses mares tots es dies .naven a donar-los minjar; i li donaven minjar an es que estava pelat (es pensaven que era es caganiu).

Comque es qui eren ja més grans, pues, varen fugir des niu; i es queda es pelat. i l es pelat tots es dies, ses mares a dur-li minjar!

Comque es minjar ja s'acabava allà a Xortà. As Pla de Xortà⁴⁸⁸ ja s'acabava: dacsà... lo que .via, i diu:

⁴⁸⁴ Quant a aquesta forma el DCVB ens manifesta un coneixement de l'àrea mallorquinitzant valenciana: *Es diu titina a Mallorca, Ciutadella i Eivissa, i tetina a les poblacions alacantines influïdes per la immigració mallorquina del segle XVII, com són Patró, la Vall de Gallinera, Sanet, etc. (DCVB, s. v, titina).*⁴⁸⁵ Colomina 1985: 672. Per a la darrera expressió agraïm la col·laboració del nostre amic Josep Mas Martí (de Xaló).⁴⁸⁶ Contada per en Joan Monjo (nascut al 1901, enregistrada al 1984); va ser transcrita dins el treball inèdit "La tradició rondallística de Tàrbena davant el corpus alcoverià: un estudi comparatiu" presentada al *Congrés de Rondallística. Rondalles de Mallorca, rondalles del món* (28-30 de novembre de 1996, Ciutat de Mallorca).⁴⁸⁷ Contada per na Maria-Lluïsa Mascaró (nascuda el 1943, enregistrada el 14 d'abril de 2002). És un text inèdit.⁴⁸⁸ Serra situada a la Marina Baixa, visible des de Tàrbena per la banda de ponent.

- *¡Xe!, èque encà no fuges del niu? —diu—, ija s'acaba el minjar!*
Diu:
 — *Ara neu-vo'n cap a la Ribera, que allà n'hi ha dacsà i n'hi ha de tot; i dellà em dureu minjar.*
Diu:
 — *i Ell saps tu més que mosatros! —i el varen deixar estar; diu— ¡Pues apanye't! I vaen deixar es corb; i es corb es va morir i avant.*

“Es de «A ta casa, vaca»”

Havien de repartir bous i vaques a un poble. I l'alcalde va dir que a casa que manara sa dona li donarien una vaca, i a casa que manara s'home, un bou. Com que casi tots naven i dien: —¡Jo, una vaca! ¡Jo, una vaca!

Com que en va nar un de-queixos hòmens que volen ser ells es amos, que no admítixen que a sa casa mana sa dona; i va dir:

- *¡A ma casa, un bou!*
I l'alcalde li va dir:
 — *¿Tu estàs segur?*
I ell diu:
 — *¡Sí!, ijo vullc un bou, que a ma casa mana jo!*
Diu:
 — *Ei, pues bé —diu—; ¡garra-lo! —diu—. En hi ha de negres i de rojos —diu—; tu tria.*
Ell diu:
 — *¡Ai!, èque no n'iré a dir-li a sa dona de quin color el vol? —i entonses l'alcalde li va dir:*
 — *¡Vaca, vaca! ¡A ta casa, vaca!*

S'hi poden observar alguns dels elements característics de la parla local. En la fonètica: els resultats divergents quant a la pronúncia de les *aa* i *ee* àtones dins el context del valencià general: [a]s, [a]l, [a]n, *de-llà, apanye't, cade*; l'afèresi: *via, naven...*

En la morfosintaxi: l'ús dels articles determinats derivats de IPSE, IPSA: *s'home, es dies, sa dona, ses mares* (acompanyats de l'article literari de la forma *l'alcalde*; en el cas de *el niu, el minjar*; presents en el diàleg del conte, es tracta d'un recurs literari: la convenció fa que els protagonistes dels contes, segons la voluntat del narrador oral, no s'expressen en el registre col·loquial);⁴⁸⁹ la forma reforçada del demostratiu: *aqueixos*; la preposició locativa *a*: *a Xortà*; la doble possibilitat de fer servir la partícula eufònica davant de l'article: *as corbs, an es que estava*; la desinença *-a* de la primera persona del present d'indicatiu de la primera conjugació: *mana jo*; la forma emfàtica ell: *Ell saps tu...*

Quant al lèxic l'únic element destacable és l'ús exclusiu del verb *dur* (es desconeix la forma *portar*) i la presència de formes lèxiques valencianes com *dacsà* 'blat de les índies', usual a Eivissa i Formentera, i dels castellanismes "típics" del valencià *pues, entonses*.

Es documenta la presència de trets morfològics valencians, com la forma pronominal *mosatros*, la forma d'imperfet de subjuntiu *manara* 'manàs', la forma de plural *hòmens* (també present als parlars d'Eivissa i Formentera).

6.3. ALTRES ASPECTES ANTROPOLÒGICS

La gastronomia

La gastronomia ha estat una de les manifestacions en què més popularment s'ha reconegut la herència balear. Concretament és l'elaboració de la sobrassada l'aportació que millor s'ha mantingut i en què més indiscutiblement hom pot veure una romanalla de la repoblació. Perquè no és tant el procés —el ritual del sacrifici, com anomenà amb tant d'encert en Xavier Fàbregas— la cosa específicament balear: la tècnica o tècniques de la matança i de l'elaboració dels aliments derivats, i tot el context festiu que se'n deriva, es retroben en moltes comarques d'arreu d'Europa en època preindustrial, amb totes les variacions locals que vulgueu, és clar, sinó la producció atesanal de la sobrassada, i el tradicional apreci que se n'ha tingut. Però anem a pams, ens detindrem una mica més en aquests aspectes.

Hem dit que les matances (o la *porquejada*, com sol dir-se per les terres valencianes que estudiem, i també a Menorca) vist com a fenomen de la societat camperola preindustrial no és un tret exclusiu dels balears. Tot i això, com que el procés que comporta les matances constituïa una sèrie d'activitats fortament planificades des de la tradició i ben poc hi tenia cabuda la improvisació o fins i tot la innovació (ben al contrari, cada una de les parts del procés seguia un ordre establert i una manera de fer molt definides i era destinat a un una persona o sector de persones ben determinat), sí que és possible trobar alguna manera de fer ancestral, heretada sens dubte de pares a fills, alguna reminiscència insular. Tot i admetent que hi cal comptar també amb les possibles aportacions locals, o amb les coincidències amb les pràctiques d'una possible àrea més gran.⁴⁹⁰

Per exemple, a Tàrbena hi ha consciència que la tècnica d'obrir el porc és heretada de Mallorca, perquè s'ha observat que segueix una tècnica que difereix, segons els informants que hem consultat, dels costums d'altres pobles de l'àrea més immediata. La diferència està en què a Tàrbena el porc s'encetava per l'esquena i no pas pel ventre. El porc ja mort s'havia de col·locar damunt el banc, amb les potes davall, girades cap endins; una volta que era *secorrat* i es llevaven els *potons* (peülles). Després de ben *afaitat* i netejat, se li tallava el cap i era llavors quan s'iniciava el procés del *llaurar es porc*, que era la part en què més es lluien les habilitats d'un bon *matador* (matancer). Llaurar en aquest context significa fer dos talls ben precisos i ben drets a l'esquena del porc, paral·lelament a l'espina: com si fossen dos solcs. La

⁴⁹⁰ Seria molt interessant l'estudi comparatiu de les maneres de fer dels pobles valencians i balears per poder copsar allò específic de cada banda. En aquest punt anunciem que duem a terme una recerca dels costums que hi ha (o hi havia) a l'entorn de les matances a Tàrbena. Però l'assumpte de les matances als pobles de l'àrea de la repoblació insular ha suscitat ja l'interès d'alguns estudiosos; com ara, coneixem la existència d'un treball inèdit referit monogràficament a les matances a Benidoleig (Marina Alta) realitzat per en Joan Ballester.

⁴⁸⁹ Vegeu Monjo Mascaró 1991

seua funció és per a poder separar posteriorment amb una destreal les costelles de l'espina i així poder extreure-la (*sa rabada* 'l'espina'). El porc era llavors obert com un llibre i s'iniciava el procés de l'extracció.

No podem abordar ací extensament cada un dels detalls que acompanyaven les matances a Tàrbena fins a la seua desaparició entre els anys 70 i 80 del segle XX (no s'hi maten més porcs, però s'hi manté el costum casolà de l'elaboració de l'embotit). Podríem referir-nos de passada a una sèrie de costums relacionats amb aquesta activitat, com és l'almoina d'una *llengonissa* (sobrassada elaborada amb un budell prim) a la confraria de sant Antoni, la creença o el joc que si a una *porquejadora* (matancera) en omplir les sobrassades li ix el budell tort (*sa torta*) es casarà l'any següent, el costum —o el ritus— en què el matador dibuixa amb el ganivet una creu damunt la sang del porc que hi ha dins el *ribrell* (ribell) de seguida que s'acaba de dessagnar...

Quant al lèxic és interessant el nombre de termes específics d'aquesta activitat, dels quals remarcarem la forma mallorquinitzant *ribrell* en lloc de la més coneguda en valencià *llibrell*; la forma *poltrú*, registrada a Mallorca i a Menorca (que a Tàrbena es diu *sa poltrú*, com a Algaida, Artà, Felanitx, Santanyí, Vilafranca..., ben a prop de la variant pollencina *poltrua*)⁴⁹¹ i que difereix de les formes que es fan servir pel País Valencià: *poltrota*, *paltrota*, *paltrot*, *potra*...⁴⁹²

Però és l'elaboració de la sobrassada l'element més cridaner i més àmpliament reconegut com a d'origen mallorquí.⁴⁹³ La sobrassada és un producte que s'elabora o s'ha elaborat per les

Lagermanament Santa Margalida-Tàrbena ha permès actes tan entranyables com la celebració en àmbit casolà d'unes matances amb gent dels dos pobles. A la imatge un matancer margalidà (Joan Femenia) comparteix la feina amb un veterà matador tarbener (Pep Ripoll) (2001)

comarques més intensament colonitzades per mallorquins (la Marina, el Comtat) i d'aquí s'ha escampat pels pobles no repoblats i per les zones properes. Com hem dit, la seua presència per terres valencianes s'ha relacionat sempre a una colonització mallorquina precedent.⁴⁹⁴ Però

⁴⁹¹ Serra Palou: 105.

⁴⁹² Colomina 1986: 675.

⁴⁹³ N'Honorat Ros, en la seua presentació dels embotits que s'elaboren a a Vall d'Alcalà, fa referència a la sobrassada, de la qual diu que és "*veritablement mallorquina. És un costum que ve de lluny, del repoblament mallorquí*" (36).

és Tàrbena el poble en què el renom de l'elaboració d'aquest producte ha estat major, sens dubte per la qualitat que s'havia assolit, que s'havia donat a conèixer arreu del país, com ho demostra el cançoner tradicional valencià i l'existència de l'ús metonímic de la paraula *tàrbena* per a designar el producte, com veurem (com es fa també a les terres valencianes amb el gentilici *mallorquina* 'sobrassada mallorquina'). Diu una glosa popular valenciana:

*“En Tàrbena sobrassades,
en Benidorm peixcaters,
el cordellet en Altea,
y en Callosa espartenyers.”*⁴⁹⁵

La sobrassada a les terres valencianes, emperò, té unes particularitats que la fan una mica diferent de l'elaborada a les Illes. No s'hi posa pebre, és a dir, no són gens coentes; les úniques *salses* (espícies) que conté són el *pebre-roig* (pebrebord), la canyella i, en segons les cases, la nou moscada. A banda d'aquesta diferència s'han creat en l'àrea valenciana central una sèrie de derivacions que duen el segell gentilici d'un origen meridional, però que poc tenen a veure amb els productes que s'elaboren a la contrada més específicament mallorquina. Ens referim a la *marineta* i a la *tarbeneta*, que són més o menys identificables amb el terme sobrassada i ens parlen d'un reconeixement arreu del país d'aquesta especialitat comarcal (la Marina) o local (Tàrbena), i d'una posterior difusió i reinterpretació. Encara que, la *marineta* (coneguda per les comarques de la Plana, el Camp de Morvedre, l'Horta de València, la Ribera) és més tost una versió de la sobrassada en què hi ha un percentatge de carn greixosa més alt (tova, de qualitat menor), i la *tàrbena*, *tarbeneta*, *tàrmena* (coneguda al Maestrat, a la Plana i a la Ribera) és un tipus d'embotit derivat, que es fa amb budell prim i conté all.⁴⁹⁶

La música i el cançoner tradicional

En aquest apartat, en el qual manquen els estudis seriosos, sols desmentirem, en el camp del ball tradicional, la suggerència que més d'un ha fet que hi haja una reminiscència dels boleros mallorquins i els balls antics que eren tradicionals per la Marina. No és difícil tombar per terra aquesta afirmació, si tenim en compte el caràcter modern del ball del bolero (nascut al segle XVIII), i el seu caràcter en principi molt elitista: ben poc te a veure, per tant, amb els hàbits dels pagesos mallorquins del segle XVII. Caldrà cercar un substrat més antic. I sense moure'ns del camp dels suggeriments, que es pretén que siguen estímuls per a treballs posteriors d'investigació més documentats, retraurem la particularitat que hi ha en la manera de

⁴⁹⁴ Com reconeix, per exemple, Mn. Severino Giner de Murla, una localitat de la Marina Alta de cristians vells, on no es documenta l'entrada massiva de mallorquins, i on la "mallorquinització" s'explica pel tracte amb els pobles veïns. A Murla es fan i s'aprecien també les obrassades: *Quizá fueron ellos quienes enseñaron a nuestros antepasados a preparar las riquísimas "sobrasaes", tan apreciadas todavía hoy en nuestra villa... aunque es más probable que esta tradición provenga de Tàrbena y de Alaguar, en donde la mayoría de sus repobladores eran mallorquines.* (Giner Guerri: 347).

⁴⁹⁵ Martí Gadea (1908, I: 76).

⁴⁹⁶ Algun informant de Tàrbena sí que ha fet referència a aquesta derivació antiga, avui perduda al poble. Però es tractava d'un producte excepcional, destinat al costum immediat.

ballar les danses en un redol de pobles de la Marina Alta (per exemple a Xaló), en què les dones presenten una postura hieràtica, amb els braços sempre abaixats, amb un moviment de peus a penes perceptible que contrasta amb la vivor dels balladors, els quals sí que tenen els braços aixecats. Aquests trets arcaïtzants contrasten força dins el context del sud del País Valencià; encara que podem retrobar-los en altres contrades de més al nord (com és el cas de la Serrania, l'Alt Palància, el Maestrat...); i ens remetem per força a l'estadi més antic del ball tradicional d'Eivissa i Formentera. Aquesta coincidència pot ésser merament fortuïta; però pot deure's a un manteniment d'antics costums reforçats per la repoblació.

Sí que hem trobat interessant l'afirmació que per mor de la procedència forana (d'altres pobles del Regne, de terres de fora de Regne) dels pobladors d'un gran sector de pobles valencians, els "únicos" que poden donar testimoni de les rels musicals més pregones del país són els pobles de cristians vells no repoblats, perquè aquí sí que hi ha un solatge molt antic de tradició autòctona. Aquesta suggerent teoria es troba en la introducció d'un interessant cançoner tradicional de Murla, recopilat per en Daniel Sala; encara que considerem que hi ha una mancança de documentació fefaent perquè es pugui arribar a una conclusió com aquesta. Diu aquest investigador que: *Donat que Murla era l'únic poble fins Benissa i fins Dènia que tenia cristians vells, quedàrem al marge d'eixa repoblació i conservàrem costums, tradicions i elements culturals que ens diferencien netament dins de la comarca. Eixa és l'explicació, com hem pogut comprovar en les opinions de l'arabista J. Ribera Tarragó, de les cadències melòdiques de cançons de batre, de coets, de bressol, netament arrelades en eixe passat morisc que ací es manifesta millor que en altres llocs de les nostres terres.*⁴⁹⁷

Finalment reproduïrem una sèrie de cançonetes o formulettes infantils que contenen expressions d'origen mallorquí. Ens referim en primer lloc al joc "Rapa moixetes", que presenta força variants locals, i del qual destaquem només la presència de la paraula *moixetes* per *gatetes* (que apareix en uns quants pobles de la Marina-Comtat, com ara Tàrbena, Fageca, Beniaia, Benirrama, Xaló i Llíber, en lloc de les expressions *mixinetes*, *mixonetes*, *mixetes*... que solen ser habituals en les versions valencianes; llevat d'algun poble de la Ribera, la Costera, la Vall d'Albaida i el Baix Vinalopó que reprén l'arrel *moix* / *muix* com a terme infantil equivalent a 'gat', un terme arcaïtzant en el context del valencià i que a la Marina es deu haver conservat fosilitzat per l'influx mallorquí.⁴⁹⁸ Vegeu-ne algunes de les mostres que tenim arreplegades.⁴⁹⁹

*·Rapa muixetes,
que són xicotetes,
vindrà la mareta
i et farà sopetes.*
(Xaló)

*·Rapa moixetes,
vindran les gatetes,
es menjaran les sopetes
i faran: ixap!, ixap!, ixap!*
(Benirrama, Vall de Gallinera)

*·Rapa moixetes,
que són guilopetes,
el gatet s'ha minjat les sopetes
de pa i vi;
ipega-li!, ipega-li!, ipega-li!*
(Tàrbena)

*·Rapa moixetes,
el gatet s'ha menjat les sopetes,
i no n'ha deixat cap.
iXap!, ixap!, ixap!*
(Fageca)

Ens referirem també a la cançó de *jugar a conillons* primitiva de Tàrbena (arreplegada pel folclorista Adolf Salvà,⁵⁰⁰ possiblement viva encara al segle XIX). En aqueix joc és força habitual encara a Tàrbena, a la Marina Alta i a la Vall de Seta⁵⁰¹ la denominació mallorquina, que utilitza el terme *conillons*; en canvi, en la cançoneta que s'utilitza dins el mateix joc, s'ha imposat actualment la forma valenciana *conilletts*.

*Conillons a amagar,
que la llebre va a caçar,
de ni i de dia,
fent-li foc a l'abadia;
tin ton, pega foc al forn.*

La religiositat popular

El manteniment dins del nucli de pobles repoblats per mallorquins de la memòria i de la devoció de la imatge de la Mare de Déu patrona de l'illa, la Mare de Déu de Lluc, ha estat una de les característiques que hom ha volgut incloure dins el llegat espiritual de la repoblació. Aquesta afirmació quedà recollida, per exemple, dins del llibre *Santa Maria de Lluch. Historia de su Collegiata*, d'en Josep Obrador:

*Trasladáronse, pues, estas familias mallorquinas a Valencia y trabajaron las tierras encomendadas, al estilo de Mallorca. Allí tuvieron sus viviendas, llegando a constituir sus peculiares poblaciones que, dentro del idioma general del Reino, conservaron su acento y modalidades privativas, y sus usos y costumbres mallorquinas, y con ellas sus devociones: también la Cofradía de Sta. María de Lluch creció lozana y extendió sus ramas a las mismas gentes del Reino Valentino, como lo demuestran multitud de hechos.*⁵⁰²

Malauradament d'aqueixa "multitud de hechos" que podrien atestar la veritat del fenomen no hi ha constància per enlloc: ni es veu reflectida documentalment en el mateix llibre, ni n'hi ha traces a la memòria viva actual dels pobles, ni molt menys ens n'han aparegut mai testimonis dins de la documentació de primera mà que hem consultat (notes testamentàries, actes de defunció, visites parroquials).⁵⁰³

⁴⁹⁷ Sala: 18-19.

⁴⁹⁸ S'estudia aquesta qüestió amb més detall dins la tesi de llicenciatura inèdita d'en Joan-Lluís Monjo: *Registre literari i llengua popular al cançoner de tradició oral de Tàrbena* (2002).

⁴⁹⁹ Les informants són na Rocio Mas, na Manolita Castells (Xaló); na Mercedes Camps (Benirrama); na Clementina Soliveres (Tàrbena); na Isabel Sancho (Fageca).

⁵⁰⁰ Salvà: 62.

⁵⁰¹ Colomina 1986: 672.

⁵⁰² Obrador: 172.

⁵⁰³ Les devocions dels repobladors constituirà el tema d'un proper treball, en què amb dades documentals s'analitzarà la qüestió de la integració espiritual dels illencs a la societat valenciana.

En lloc d'una importació de devocions des de l'illa, la documentació del segle XVII del nucli de la Marina-Comtat ens ofereix un control i un seguiment de la vida espiritual de les parròquies "restaurades" per part de les noves comunitats religioses constituïdes en els primers anys de la repoblació; com ara els convents de franciscans de Benissa o de Benitaia, o el de mínims d'Ondara. S'observa una continuació dels cultes anteriors a 1609: el patronatge de les parròquies morisques es manté; o bé el naixement de noves devocions fomentades per determinades ordes religioses (per exemple, amb els dominics s'escampa en el segle XVII la devoció per la Mare de Déu del Roser), o bé l'adopció de determinades devocions autòctones, que poden ser locals (per exemple, a la Mare de Déu Pobra, a Xaló), o comarcals o extracomarcals (per exemple, a la Mare de Déu dels Desemparats de València, al Sant Crist de Planes).

Potser les excepcions siguen, encara que no podem afirmar-ho amb total seguretat, les actes de defunció en què s'encarregava una missa al sant patró del poble en què havia nascut el difunt. Per exemple, en Mateu Amengual, natural de Santa Margalida, que va morir a Xaló l'1 de març de 1630, encarregà misses per als seus pares a Mallorca i una per a la seua ànima, que s'havia de fer el dia de sant Mateu, el sant patró del seu poble natal (que era també el seu sant onomàstic):

*"Carregà tres misses: una per son pare, altra per sa mare, altra per son germà, si apleguen los dinés a tot, y estos carregaments vol se fassen en la vila de Sta. Margalida y no en altra part, y se avertisca que los 30 s[ous] que se dexà per la sua ànima vol que se paguen deu y se carreguen per a cantar-li una missa lo dia de St. Matheu o en la güitava."*⁵⁰⁴

Una altra qüestió és la presumpta explicació de l'origen del culte a la Mare de Déu del Lluc, patrona d'Alzira, amb la repoblació. La veritat és que el mateix origen de la imatge i de la devoció alzirena estan ja envoltats de massa contradiccions, si tenim en compte les notícies que ens aporten les llegendes (a les quals no ens podem referir en aquest espai).⁵⁰⁵ Cal assenyalar, tanmateix, la poca credibilitat que té l'associació del culte amb els repobladors de la primeria del segle XVII:

Per un costat, les primeres proves documentals que tenim de l'existència d'una imatge anomenada del Lluc a Alzira són molts tardanes (1699).⁵⁰⁶ Per un altre costat hi ha la incongruència del naixement de la devoció en una localitat on precisament la presència de colons illencs va esser mínima; més creïble hauria estat per les terres de la Marina Alta, per exemple, on el nucli d'illencs era, sen dubte, considerable. Com diu n'Eduardo Part, *no es lógico pensar que todo un movimiento migratorio, que logró sus propias asociaciones, sólo fruntificase en Alzira el culto a la venerada imagen, de donde sólo un escaso número de mallorquines se asentaron, desapareciendo su clto en áreas ampliamente pobladas, y fuertemente asentadas.*⁵⁰⁷

⁵⁰⁴ AP de Xaló: QL 1628, Difunts, fol. 12 v.

⁵⁰⁵ Remetem als lectors interessats a Part: 37-49; Obrador: 173.

⁵⁰⁶ AAVV: 13, Part: 42.

⁵⁰⁷ Part: 43-44.

La indumentària

Pel que toca a la indumentària popular, una possible recialla de l'antiga indumentària mallorquina potser es puga trobar en la mantellina de la Mare de Déu d'Agost de Tàrbena.⁵⁰⁸ Es tracta d'una interessant peça que forma part del parament que es fa servir per a vestir la imatge ajaguda de la Mare de Déu que es col·loca sobre el cadafal·lit que presideix l'església durant

Imatge de la Mare de Déu d'Agost de Tàrbena
(foto: Gisbert)

la vuitada de la festa de l'Assumpció. Es pot datar en la primera meitat del segle XVIII.⁵⁰⁹ Segons l'opinió de la indumentarista valenciana Maria-Victòria Licerias Ferreres (qui en va fer la reproducció que actualment es va servir per a parar la dita imatge) la mantellina de l'església de Tàrbena recorda molt més els rebosillos mallorquins —ací dins una versió luxosa— que les mantellines que presenten la majoria de les marededéus valencianes. I no només està la diferència en la tipologia, sinó especialment en la manera en què està col·locada: no apareix oberta per davant, com succeeix amb les mantellines "de mitja lluna" o "redones" usuals llavors al regne de València, sinó closa (ací, és clar, dins un estadi d'evolució que va una mica més enllà del costum de subjectar-la davall la barbata). Es veu ací un clar cas de fossilització d'una peça de la indumentària femenina civil dels segles XVII-XVIII, facilitada pel context ritual d'abillar sumptuosament una imatge religiosa, aprofitant elements indumentaris coetanis.

6.4. LA REPOBLACIÓ COM A TEMA LITERARI

L'expulsió dels moriscs ha inspirat diversos autors valencians en la creació de novel·les històriques des dels plantejaments del Romanticisme fins a la visió retrospectiva dels nostres dies: *Omn-al-Kiram o la expulsión de los moriscos*, d'en Vicent Boix (1865); *La insurrección de Alaguar (segunda parte de Gabriela)*, d'en Félix Pizcueta (1878); *Caballo Verde*, d'en Joaquín Borrell (1983); *L'últim muetzi* (1993), d'en Rafael Escobar. El tema veritablement és apassionant, i dóna per moltes reflexions, amb motles literaris o no.

⁵⁰⁸ I ben possiblement en altres poblacions de la mateixa comarca, com hem observat. Caldria encetar en aquest sentit una recerca especialitzada, centrada en aquest element indumentari.

⁵⁰⁹ Des de l'any 1744 tenim documentació dels ornaments i robes que posseïa l'església per a la imatge de la Déu d'Agost, com descriu un inventari que ve inclòs dins el llibre de visita pastoral de 1744 que es conserva a l'AP de Tàrbena. Però ni en aquest inventari ni en cap altre més del segle XVIII (1758, 1771) hi ha esment d'aquesta peça. ¿A què es deu aquest oblit? Creiem que la mantellina devia ser de propietat particular, en un primer moment emprada cada any per les majorallesses de la Mare de Déu d'Agost per a vestir la imatge, i posteriorment donada a l'església.

Però el segon capítol, la repoblació, no ha estat tant afortunat en aquest camp. Només, des que en Rafael Escobar ha publicat el 2000 *Les veus de la vall* tenim ja a l'abast una novel·la en què la trama s'esdevé en els primers anys de la repoblació, i en la majoria dels seus personatges són colons. I en aquest cas estem més d'enhorabona, perquè els repobladors que ixen a escena són precisament mallorquins, i el seu destí és Famorca (vall de Seta, Comtat).

D'aquest llibre cal destacar la seriosa base documental en què s'ha basat l'autor per contar-nos la seua història; tot i que cal tenir present en tot moment que es tracta d'un text literari, amb un enfocament literari (que és més encertat o menys; no ho analitzarem ara). No s'escapen a l'autor detalls com la motivació de la partida dels colons, les dificultats del viatge, la duresa de les condicions senyoriales; encara que el més interessant de la novel·la, al nostre entendre, a banda de l'expressió de la sensació de por que devien evocar determinats llocs relacionats amb la massacre de l'expulsió, és l'oportunitat de poder «sentir» en directe les opinions i les sensacions que bullien al cap dels repobladors en la seua trajectòria per dins les terres valencianes. Com a petita mostra de la novel·la, reproduïrem seguidament l'escena de l'arribada dels colons al seu nou destí. És la viva imatge del desencís:

Entre l'estretor de les muntanyes Bernat véu per primera vegada l'aldea de la Morca, arrecerada devora la serra. Fou al migdia, amb un sol implacable, que va distingir les abandonades cases de pedra grisa; les bardes clivellades; les maleses, seques les unes, verdes les altres, envaint-ho tot; les portes corcades, amb les frontisses cobertes de rovell; el riuuet pràcticament eixut, amb només uns escassos tolls verdencs i estancats entre les pedres blanques, semblants a ossos d'animals de totes les grandàries; els bancals abandonats, amb alguns marges mig enderrocats... Tot pregonant abandonament i absència de mans amatents.

— *I aquí hem de viure? —digué la Daniela desolada.*

El Bernat guardà un silenci fosc mentre una frase obsessiva començava de martellejar-li el cervell: "Un altre pic a començar de nou".

— *Som venguts de ses illes per caure aquí? —insistí la seua muller amb la mirada apagada.*

El Bernat va contenir una blasfèmia i pogué dir:

— *Dona, no sabem es temps que fa que tot això se troba abandonat des que sortiren es moros. Noltros ho tornarem a compondre i a fer-ho brostar i florir.*

— *Noltros ho haurem de tornar a compondre... per benefici d'ets senyors.*⁵¹⁰

⁵¹⁰ Escobar: 183-184.

APÈNDIX 1

Exemple d'un document de concessió de casa i terres en emfiteusi a un colon mallorquí (annex de la segona carta de població de Tàrbena (desembre de 1611), datat en 2 de gener de 1612). Font: Arxiu del Col·legi del Patriarca, llibre 1896-68w, notari Joaquin Martí (seguim la transcripció de cases: 148-150).

Gaspar Tàrrega, canceller doctor en drets, señor del lloch de Beniferri, habitante de Val[ència], en nom de procurador de dona Catherina Moncada y de Moncada, marquesa de Aytóna, señora de la baronia de Callosa y llochs de la vall de Tàrbena, segons que de la sehua procura consta ab acte rebut per lo not[ari] dejús scrit, a nou de nohembre del any mil sis-cents y [dotze], tenint ple y bastant poder per a fer y fer-mar les coses dejús scrites per executió del acte de capitulació y concòrdia fet y fer-mat per y entre don Pedro de Moncada, prevere degà de la Seu de Tortosa, en nom de procurador de la dita marquesa de Aytóna, señora de la vall de Tàrbena y los nous pobladors, vassalls e habitants de dita vall de Tàrbena, de part atra, rebuda per Bernat Ivanyes, notari, resident en la villa de Gandia a mes de [...] del any prop-passat mil sis-cents y onse, gratis, en dit nom stableix y perpetua emphiteosis, dóna y concedeix a Joan Molines de dita vall de Tàrbena, nou vassall e abitador absent, a Joan Duran, procurador; acceptant y els seus la casa y terres següents:

Primo, una casa situada y posada en dita vall de Tàrbena, que afronta una part ab casa de Bernat Ivanyes, notari, y ab casa de Pere Perelló de part altra.

Item, un bancal en la Orta dels llocs de dalt, continent en si mitja fanegada de terra, ab set amel·lers; segons que afronta ab senda vehinal y ab camí públich de Callosa y ab terres de Bernat Ivanyes en dos parts.

Item, dos bancals llarchs de ferraginal en la partida del Macil, que són sis fanecades de terra poch més o menys, ab huitanta y cinch amel·lers y deu figueres; segons que afronten ab terra de Pere Perelló, ab terra de Bernat Ivanyes, ab camí de Callosa, y ab terra de Antoni Vicent de atra part.

Item, sis bancalets de terra campa en lo barranc que va a la Serolla, que està entre dos pins, que serà sis fanecades de terra; segons que afronten de una part ab terra de Miquel Vidal y ab montaña, y ab una peña que y a un pi, y ab dit barranc fins hon y ha un pi de part altra.

Item, setse bancals de terra en lo barrach que va a la Serolla y que està entre tres pins damunt la font de Benioplà, continent en si dotse fanecades de terra en dotse admel·lers y un box y un olm y una par[ta]; segons que afronta ab amel·lar de Joan Reynés y ab lo alt del Masil, y ab la font, y ab senda que va a la Serolla de part altra.

Item, vint bancals de terra en lo barranc de Rates a la una, y a la altra part del barranch en mig de dos escorredors que baxen de la senda de Ferrés, en dos oliveres y una hera en mig, y un amel·ler, un pi y un olm, segons que afronten en dits escorredors y barranch.

Item, una foyeta de terra ab tres figueres, dos sirers y un amel·ler, en la partida de l'Avicà, continent en si dos fanecades; segons que afronte ab camí de Alvicà

y ab matorral de archilagues y mates, y ab terra de Pere Perelló (cami enmig) de part altra.

Item, set bancals de terra campa damunt lo barranch del Alvicà, junt al corral del procurador, afronten ab dit corral y ab barranch y ab escorredor que abara de les montanyes de Bijauca. Continen en si sis fanecades de terra, poch més o menys, ab cinch garroferes, dos oliveres, sis amel·lers y sis figueres. Lo qual establiment li fa, ab tots los drets [elst]abli[ts] y ab les entrades y exides [elst]abli[ts] y ab partició de dites, dotsena part dels fruyts que es colliran en les dites terres y a cens de deu sous per dita casa cascun any, pagadors en la festa de Nadal en una paga, y a la huitena part dels fruits que es colliran en los arbres que huy són y per temps seran en dites terres, y ab drets de fadiga y lloïsmes, ab plen dret emphitèutich segons fur de Val[ència].

APÈNDIX 2

Colons i habitants de diverses poblacions

Juan Amengual: pobladors mallorquins o d'origen mallorquí
Agustín Cucarella: pobladors valencians o d'altres orígens
 +Antonio Esquerrer: pobladors amb llinatges "homòfons" —aquells que tant poden ser valencians com mallorquins.

1. Signataris de la carta de població de Barxeta, 1617
 [ARV, Varia, llig. 5, caixa núm. 29; prenem les dades de l'edició d'en Felipe Mateu]:

Juan Amengual
 Jaume Caselles
 Pedro Conill (absent)
Agustín Cucarella
Pedro Cucarella
Juan Esparza
 +Antonio Esquerrer
 Antonio Jaume
Miguel López
 Ramon Lull
 Gabriel Marí
 Juan Marí, menor
 Juan Marí, major
 Pedro Marí
Julián Pérez
 Bartolomé Pou
Pedro Redondo
Juan Sarió
 Pedro Serra

2. Veïnat de Barxeta de 1646 [ARV, Generalitat, 4828: fol. 347]

Antoni [èAgurt?]
Jusep Albiñana
Antoni Amur
Francés Blasco
 Miquel-Juan Castelló
Gerony Corts
Cosme Cruañes

Juan Cucó
Vicent Esparça
 +Juana Esquerrer (“viuda de Antoni Jaume”)
Mn. Jaume Garcia, rector
 Martí Jaume
 Juan Mas
 Juan Moncho
Juan Peres
Miquel Peres
Juan [èOques?]
 Christòfol Rigo

3. Noms dels pares dels confirmats de la parròquia de Beniardà (comprenia els pobles de Confrides, l'Abdet, Beniardà) de l'any 1643 [AP de Beniardà, QL 1613, Confirmats].

Juseph Arques
 Llorens Camallonga
 Ginés Ferrer
 Juan Ferrer
 Matheu Font de Santa Margalida
 Miquel Font de Santa Margalida
 Juan Follana⁵¹¹ de Manacor
Juseph González
Pedro González
Lloís Juan
Pere Llorens
 Andrés Mesquida
Miquel Nicolau
 Juan Ribes de Santa Margalida
Batiste Romà
Visente Romà
 Miquel Sales
 Antoni Sancho d'Alcúdia
 Guillem Santacreu de Pollença
 Miquel Seguí
 Miquel Serralta
Miquel Solbes
Pedro de Tena

⁵¹¹ Per Fullana.

3. *Veïnat de Castells de 1646. [ARV, Generalitat, 4828: fol. 322].*

Thomàs Arbona
 Juan Castells
 la viuda de Pere Sifra de Pollença
Martí Colomi
 Juan Estalrich de Santa Margalida
 Pere Estalrich de Santa Margalida
 Anthoni Femenia
 Cosme Ferrer
Cosme Ferri
Mn. Juseph Ferri Pastor
 Juan Font de Santa Margalida
 Martí Llebro de Santa Margalida
Juseph Llorens
 Jaume Malonda de Santa Margalida
 Julià Masanet
 Miquel Mengual
 Pere Mesquida d'Artà
 la viuda de Juan Mesquida
 Christòfol Molines de Santa Margalida
Blay Moltó
 Antoni Moragues.
 Juseph Pasqual de Manacor
 Visent Pasqual de Manacor
Jusef Peres
Visent Peres
Juan Reg
 la viuda de Pere Riutort
Beromeu Roís
Miquel Selfa
 Gaspar Thomàs
 Agustí Vaquer
Miquel Verdú
 +Juan Vives

4. Noms dels pares dels confirmats de la parròquia de Fageca (comprenia els pobles de Fageca i Famorca) de 1646 [AP de Fegeca, QL 1611, Confirmats]:

Antoni Femenia d'Artà
 Francés Ferrer
 Andreu Gilabert de Manacor

Micolau Giner ⁵¹²	d'Alaró
Agostí Maçanet	de Capdepera
Juan Masanet	d'Artà
Pere Masanet	
Guillem Mulet	de Porreres
Lluch Nadal	de Puigpunyent
Joseph Picornell	
Jaume Sancho	d'Alcúdia
Bertomeu Vidal	de Manacor
Juan Vidal	de Manacor
Miquel Vidal	de Manacor

5. Veïnat de Lorxa de 1646 [ARV, Generalitat, 4829: 365]

Ballester, Joan
 Bennàser, Miquel
 Bonet, Grabiell
 Catany, Gregori
 Cloquell, Jaume
 Joan, Bernat
 na Gallura, vídua, la, Pobra
 Moll, Bernat, Pobre
 Moll, Grabiell, Pobre
 Monar, Feliph
 Montaner, Lorens
 Montaner, Miquel
 Nadal, Joan, Major
 Nadal, Joan, Menor
 Nadal, Martí, Pobre
 Nadal, Pere
 Nadal, Baltasar
 Palau, Gregori
 Palmer, Guillem
 Pellicer, Miquel
 Pocoví, Miquel
 Pocoví, Antoni
 Puig, Antoni
 Puig, Joan
 Ribes, Jaume
 Roca, Anthoni
 Roca, Pere

⁵¹² Giner per Gener.

Seguí, Jaume
 Seguí, Grabiell
 Terrades, Antoni

Veïnat d'Orba de 1646. [ARV, Generalitat, 4828: fol. 91]

Gregori Balaguer	d'Estellencs
<i>Diego Barber</i>	
Juan Ballester	
+Miquel Bosch	
<i>Miquel Borgí</i>	
Jaume Carrió	
<i>Jeroni Catayla</i>	
<i>Theodolí Camarasa</i>	
Antoni Serdà	
Juan Fàbregues menor	
Juan Fàbregues, major	
<i>Batiste Ferrando</i>	
<i>Jaume Ferrando</i>	
<i>Viuda na Ferranda</i>	
<i>Diego Folqués</i>	
<i>Jaume Llopis</i>	
<i>Domingo Martines</i>	
Tomàs Mascaró	
<i>Francés Miralles</i>	
<i>Jaume Miralles</i>	
<i>Miquel Miñana</i>	
Antoni Monjo	
Francés Oltra	
Miquel Oltra	
Juan Ortola	
Antoni Peña	de Lluçmajor
Antoni Perelló	
Juan-Antoni Perelló	
<i>Juan Saragosa</i>	
<i>Juan Saragosa, son fill casat</i>	
<i>Vicent Saragosa</i>	
<i>Bernat Cegarra</i>	
<i>Guillem Cegarra</i>	
<i>Basili Tor[r]les</i>	
<i>Francés-Juan Torres</i>	
<i>Antoni Vallés</i>	

7. Veïnat de Pedreguer de 1646 [ARV, Generalitat, 4828: fol. 389]:

Abram, Antoni
 Abram, Julià
 +Balaguer, Francesc
 Ballester, Antoni
 Ballester, Francesc (vda.)
Bolufer, Antoni
Bolufer, Pere
Bolufer, Pere (vda.)
Borrell, Jaume
Borrell, Joan
 Boscana, Jaume
Boxó, Miquel
Cardona, Bartomeu
Cardona, Come, menor
Cardona, Cosme, major
Carrió, Antoni, major
Carrió, Antoni, menor
 Carrió, Pere
 Carrió, Sebastià
 Costa, Antoni
 Costa, Bartomeu
 Costa, Bartomeu, menor
 Costa, Joan
 Costa, Pere
 Dalmau, Antoni
 Dalmau, Llorenç
 +Durà, Llorenç
Feliu, Antoni (rector)
 +Ferrer, Pere
 +Ferrer, Pere
 Fiol, Joan
 Fonts, Guillem
 Forner, Joan (vda.)
 Forners, Antoni, major
 Forners, Antoni, menor
 Forners, Rafel
 Forners, Sebastià
 Forners, Sebastià, menor
 Fullana, Rafel
 Gaià, Arnau (vda.)
 Gaià, Bartomeu

Gaià, Joan
 Gaià, Josep
 +Garcia, Bernat
 Gilabert, Miquel
 Gilabert, Nadal
 Gilabert, Pere (vda.)
 Guerau, Francesc
 Guerau, Pere
Hostalnou, Joan (batle)
Huguet, Joan
Llombart, Antoni
Llombart, Antoni (menor)
Llopis (vda.)
Major, Agustí
 +Martí, Joan
 +Martí, Pere
 +Mateu, Damià
 +Mateu, Damià
 +Mateu, Lluís
 Monjo, Antoni
 +Noguera, Bernat
 Pasqual, Pere (vda.)
Pedrós, Llucià
Peres, Miquel
Peres, Salvador
 +Pons, Antoni+
 +Pons, Gabriel+
 Poquet, Guillem
 Puigserver, Bernat
 Puigserver, Esteve
 Quintana, Mateu
 Quintana, Pere
 Ramis (vda.)
 Ramis, Antoni, major
 Ramis, Antoni
 Ramis, Bartomeu
 Ramis, Vicent
 Ribes, Esteve
 Ribes, Miquel
 Ripoll, Gabriel
 Roig, Antoni
 Roig, Guillem
 +Ros, Agustí, menor

+Ros, Antoni
 Salvà, Antoni
 Salvà, Joan
 Salvà, Lluç
 Salvà, Vicent
Sapena, Francesc
Saragossa (vda.)
 Sastre, Jaume
 Sastre, Miquel
 +Serra, Joan
 Simó, Gabriel
 Simó, Joan
 Simó, Joan (vda.)
 Simó, Mateu (vda.)
 Simó, Miquel
 Timoner, Miquel
 Tomàs, Antoni
 Tomàs, Nicolau (vda.)
Torres, Joan
Torres, Pere
Tur, Pere
Vaquer, Bernat
 Vicenç (vda.)
 Vicent, Pere
 +Vives, Francesc
 +Vives, Jaume
Volta, Antoni

8. Signataris de la carta pobla de Sagra, 7 de febrer de 1610 [ARV, Manaments i emparets, llibre 5, mà 46: fol. 31, 42]:

Boyl, Joan (menor)
Boyl, Joan (major)
Carrasco, Simón
González, Joan
González, Miguel
Hernández, Martín
Hernández, Pedro
Isquierdo, Julián
De Leyva, Pedro
Lorca, Miguel
Lorens, Joan (menor)

Lorens, Joan
Molina, Francisco
De Molina, Joan
Mora, Francisco
De la Questa, Joan
De Requena, Mateo

9. Veïnat de Sagra de 1646 [ARV, Generalitat, 4826: fol. 271]

Alsina, Bertomeu
Alsina, Salvador, vídua de
 Carió, Juan
Delaquesta, Juan, vídua
 Domenche, Jaume
 +Durà, Simó+
 Femenia, Tadeu
 Feragut, Bertomeu
 Feragut, Juan, vídua de
Lopes, Juan
 Mansanet, Juan
 +Marcó, Juan, vídua+ (o Marco)
 +Martí, Sebastià+
Miralles, Francesc
 Moll, Grabiell
 Morós, Jaume
 Stela, Pere
Vañon, Antoni
Vañon, Antoni, vídua
Vizcaino, Jaume
 Visent, major

10. Veïnat de la Vall d'Ebo de 1646 [ARV, Generalitat, 4829: fol. 186]

Alòs, Vídua
 Antich, Joan
 Calafat, Vídua
 Femenia, Pere Joan
 Fluxà, Gabriel
 Fluxana, Vídua
 Frau, Francesc, Major
 Frau, Francesc, Menor
 Frau, Bartomeu
 Frau, Jaume

Ginart, Vidua
Gomisa, Vidua
 Llodrà, Joan
 Llodrana, Vidua
 Massanet, Joan
 Mengual, Miquel
 Mengual, Matheu
 Mengual, Joana
 Mengual, Vidua
 Mongo, Antoni
 Monjo, Joan
 Montaner, Joan
 Muntaner, Cristòfol
Piera, Francesc
Rafel Jaume
 Ribes, Antoni
 Ribes, Miquel
Tabora, Jaume, mossèn (reptor de dite vall)

CONTES DEL “CICLE DE TÀRBENA”

1. *[Sobre l'origen del sobrenom Matau]*⁵¹³

Una senyora que li diuen la tia Mataua. Havia una dona que li dien la tia Mataua, i este nom venia per motiu de que vaen entrar els bandidos a sa casa, i els mataven a tots; i ella els va dir, diu:

— ¡Ai, no em *matau* i feu lo que *vullgau*! I agarreu dos pessetes que hi ha dins de *s'espe-rolet* —tenia dos pessetes, que les agarraren.

I de-hí pac ací que li diuen la tia Mataua; perque com a Tàrbina parlen aixina: “no em matau”, “matau”.

2. *[El de “sa plica”]*⁵¹⁴

Vaen fer una oferta p'a apanyar la teulâ de la iglésia a plica tancâ, a vore qui donava p'a fer-ho més barat. [...]

Estaven allí en la plica es hòmens p'a vore a qui ho donaven, i es consejals:
 — ¡Inga!,ia vore quan diguem quant! —a vore quant ixia la plica—. ¡Cabem açò!; ia vore quan diguem quant! [...]

I s'havia de fer a carta tancâ: “plica”, p'a obrar la iglésia. I anaven... I l'alcalde diu:

— ¡Va, s'alça *sa plica*!

[I el contratiste que el va fer..., diu:]

— ¿I en qué consetix el obra?

Diu:

— Tapar *s'esclavill* de *sa iglésia* i fer-li la verga a *sa sant* —que *el sa-sant* tenia un gaiato, una vara, i dien *sa verga*; diu:— La plica consta en tapar *s'esclavill* de *sa iglésia* i fer-li la verga a *sa sant*.

3. *El de “Parlar amb sa rei i amb sa gerra”*⁵¹⁵

Havien d'anar a parlar en el rei uns tarbeners p'a assumpt de coses de àuia [*diu un oient: “p'a demanar algo p'a l'Ajuntament”*], p'a demanar allí p'a Tàrbena algo; ara van allí a la Generalitat a demanar p'als pobles i això.

⁵¹³ Contada per un home de Bolulla d'una setantena d'anys que no ha volgut aparèixer anomenat. Devem la informació a la Maribel Guardiola Savall. (reproduït a Monjo Mascaró 2001: 151).

⁵¹⁴ Contada per en Salvador Mollà Saval de Callosa d'en Sarrià (de 76 anys), enregistrat el 3 de juny de 2002. Devem la informació a en Vicent Beltran. (És inèdit).

⁵¹⁵ Contada per en Salvador Mollà Saval de Callosa d'en Sarrià (de 65 anys). L'enregistrament es va fer el 28 de setembre de 1991. (reproduït a Monjo Mascaró 1991: 153).

- ¡I xe!, ¿i qui ·nirà? ¿I qui ·nirà?
I uno:
— ¡Xe!, és que jo anar a parlar en el rei...
— Pos xe, pos mos tenim que assortejar.
I es sortegen i li va tocar a uno, i diu:
— Xe, jo no m'atreveixc.
Diu:
— Home, no; ifarem un assaio! Posarem una gerra enmig d'un bancal i tu ·niràs allí i parla-ràs... ¡Tu li tens que parlar a la gerra com si fóra el rei! ¡Això és fàcil!
Li vaen posar la gerra enmig lo bancal i l'home aquell anava, i conversava:
— Mire, vosté, senyor Majestat, que allí mos fa falta açò, lo atre. En Tàrbena necessitem unes ajudes, tal, i qual.
I quan ja havia passat catorze o quinze dies, diu:
— Pues ja està entrenat. ¡Hala, mo ·nem!
Se'n van pac a Madrid, el presenten davant lo rei:
— ¡Hala!, idemana-li lo que mos fa falta! [amb to d'insistència]
I aquell, la llengua li se va fer grossa: és que illm! illm! illm!, ja no li ixia cap de paraula. I a última hora diu:
— ¡Xe! —diu—, imira! És que no és igual parlar en *sa* rei com en *sa* gerra. [rialles dels oients] ¡No és igual parlar en *sa* rei com en *sa* gerra! en *sa* gerra es parla millor —i se'n vaen vindre i no vaen poder traure res.

4. [El del tarbener que descobrí la mar]⁵¹⁶

- [Una volta un de l'Alfàs i un de Tàrbena varen anar a l'Albir a vore la mar. I diu el de l'Alfàs:
— ¡Mira, la mar! ¡Que bonica es veu!
I el de Tàrbena va i amolla:
— ¡Quina sabassota més grandota! ¿An deu estar *sa* taponera?]

5. [El del present per a la sogra]⁵¹⁷

Vaig a contar-te a tu un que va passar a Tàrbina. A Tàrbena va anar un home de Callosa per santa Bàrbera: que a Santa Bàrbera conforme la fan ara al més de-gost la feen... ¿Quant és la fetxa? [diu una persona de l'auditori: "a desembre"] A desembre: [diu una persona de l'auditori: "el dia u... el dia quatre] el dia quatre de desembre.

I a Tàrbena fa molt d'aire d'hivern. ¡I fea un fred! ¡I fea un aire que s'enduia el dimoni! I el tio aquell anava amb lo burro per ·quells carrers, perque portava naps, portava coses de ver-

dures. I no s'assomava una persona a la porta, perque no es podien assomar a la porta. I el tio, ¡ixe!, cagant-se en Déu i en l'Hòstia:

- ¡Me cague en la mare que m'ha parit! —que no podia vendre res.
I passa per una porta i ix una dona i diu:
— Ai, home, ¿que té, tant brau? —diu—. ¿A on va?
Diu:
— ¿A on vaig?, ia l'infern!
I diu:
— Ai, espere's *aquí* i li portaré *es* present a *sa* sogra meua, que està a *s'infern*. [rialles per part de l'auditori]

I li arregla un cabasset ben arreglaet de cansalá, de sobrassaes i butifarres i li'n dóna; diu:

- Perque [...] ⁵¹⁸
Va a un camí que diuen lo camí l'Empedrat, ·molla pellí que ·nava el camí vell pac a Coll de Rates. I quant estava al caravall de la costera...
Bueno, quan l'home va anar a casa li diu:
— Mira, *an*-Quico, ha passat un home per *aquí* que se n'anava a *s'infern* i li ha enviat *es* present a ta mare.
— ¿Ahm, mala puta? ¡Vés arreplega...!
I se'n va la tia pac allà i al capdemunt de la costera aquella, i el tio aquell estava baix del barranc i de-cí dalt cridava:
— ¡Home!, ¡ai, home! ¡Ai, home, espere's *aquí*! ¡Ai, espere's *aquí*!
I el tio Toni aquell, diu
— ¡Fotre, la tia eixa del cabasset de *ses* botifarres!
S'acatxa es pantalons i li mostra el fogó:
— ¡Ai, home, que no és vosté! ¡Ai, home, que no és vosté, dispense! ¡Quina cara tan *rodona*, *sa* boca fonda, *es* nas espenjollat i *sa* barba llarga! ¡No és vosté! [rialles de l'auditori]
—i de-llí es va escapar. [rialles de l'auditori]
I el tio Toni aquell agarra el burro i ¡icama!! pac a... pac allà, pac a Parcent.

⁵¹⁶ Contalla de la tradició oral de l'Alfàs. La presentem a partir d'unes notes que prenguérem d'una conversa amb el professor Josep Martines en 1992. De la frase de cloenda en coneixem una altra versió de la mateixa localitat (comunicada per en Salvador Sanjosé Grau, de 46 anys [1994]: "¡Quina bassa més gran! ¿Com serà s'estaponeta?". (reproduït a Monjo Mascaró 1991: 150).

⁵¹⁷ Contada per en Pep Ferrer Ferrer "el Povi" de Bolulla (82 anys). Devem la informació a la Maribel Guardiola Savall. (reproduït a Monjo Mascaró 1991: 150-151).

⁵¹⁸ No se sent bé l'enregistrament en aquest punt.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- [Atlas] (1997): *Atlas escolar del País Valencià*, Universitat de València, València.
- [Mapes] (1992): *Mapes per a l'estudi de la llengua catalana*, Eumo, Vic.
- AAVV (1994): *Documentos y datos para la historia de Nuestra Señora del Lluch, patrona de Alzira*, Real Cofradía de Nuestra Señora del Lluch, Alzira.
- ALEGRE, Montserrat (1991): *Dialectologia catalana*, Teide, Barcelona.
- AMADES, Joan (1982): *Costumari català*, 5 vols, Barcelona.
- AMADES, Joan (1999): *El ball de Serrallonga* (edició a cura de Rosa Mas i Joan Menchon), El Mèdol, Tarragona.
- ARAGÓ MENGUAL, Emilio (2000-2001): "Arxiu històric. L'expulsió dels moriscs i el repoblament de la Vall d'Ebo", treball publicat en 4 parts dins la revista *Evos*, núm. 11 (tardor 2000), pp. 9-13; núm. 12 (hivern 2000), pp. 28-32; núm. 13 (primavera 2000), pp. 7-11; núm. 14 (estiu 2001), s/n, Vall d'Ebo.
- ARANDA MARTÍNEZ, Víctor-J. (1990): "Problemes de la repoblació posterior a l'expulsió dels moriscos a les possessions del duc de Gandia a la Marina Alta", *3r Congrés d'Estudis de la Marina Alta*, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta - Institut de Cultura "Juan Gil-Albert" -Escolataller de Dénia, pp. 257-265.
- ARDIT LUCAS, Manuel (1993): *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*, 2 vols., Barcelona.
- ARDIT LUCAS, Manuel (1998): "La població valenciana durant l'Antic Règim a través dels estudis de reconstrucció de famílies", *La població valenciana. Pasado, presente, futuro*, vol. I, Institut de Cultura "Juan Gil-Albert" - Diputació Provincial d'Alacant, Alacant, pp.155-169.
- BADIA i MARGARIT, Antoni-M. (1981): *Gramàtica històrica catalana*, Edicions 3/4, València [reedició de la versió de 1951].
- BALLESTER-OLMOS, J. F. (1992): "Apellidos mallorquines en la comarca valenciana de La Marina Alta", *Anales de la Real Academia de Cultura Valenciana (2ª Época)*, València, pp. 169-184.
- BARCELO, Guillem (1998): "Aproximació a l'estudi socioeconòmic d'un districte senyorial a Mallorca: Muro 1578", *Revista d'Història Econòmica*, Mallorca, 39-64.
- BARNILS, Pere (1933): "Zur Kenntnis einer mallorquinischen Kolonie in Valencia", *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, VI, Barcelona, pp. 181-188 [reproduceix l'edició de 1912].
- BATALLER CALDERON, Josep (1997): *Rondalles i acudits valencians*, CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- BELTRAN CALVO, Vicent (1994): *El parlar de callosa d'en Sarrià i de les valls de Tàrbena i de Guadalest. Aproximació al vocabulari fitonímic i zoonímic valencià*, Estudis del Valencià Actual, Generalitat Valenciana - Ajuntament de Callosa d'en Sarrià - Comercial Denes, València.
- BELTRAN CALVO, Vicent (1997a): *El parlar de Benissa*, Ajuntament de Benissa - Institut de Cultura "Juan Gil-Albert", Alacant.

- BELTRAN CALVO, Vicent (1998-1999): "Aproximació al lèxic de les valles centrals de la Marina", *Sarrià*, 1, Callosa d'en Sarrià, pp. 41-56.
- BELTRAN CALVO, Vicent (1999): "Els parlars mallorquinitzants de la Marina", *Caplletra*, 26, pp. 171-191.
- BELTRAN CALVO, Vicent (2000): "El parlar de Tàrbena i la influència del mallorquí", *Festes Patronals. Tàrbena 2000*, Tàrbena, pp. 20-25.
- BOIX, Vicent (1865): *Vida y escritos de la venerable Sra. María de Jesús, fundadora del convento de religiosas agustinas descalzas de la villa de Jávea*, Dénia.
- BORONAT BARRACHINA, Pascual (1901): *Los moriscos españoles y su expulsión. Estudio histórico-crítico*, 2 vols., [seguim la reedició facsimil de 1998 de les edicions París-València, València].
- BOTA TOTXO, Miquel (1996): "L'extraordinària importància de Joan-Baptista Cabanilles dins el món de la música", *P i P*, núm. 11, Pollença, p. 13.
- BROTONS GONZALEZ, Francisco Javier (1990): "La repoblación de la baronía de Orba tras la expulsión de los moriscos. Auto de nueva población y condiciones del asentamiento", *3er Congreso d'Estudis de la Marina Alta, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta - Institut de Cultura "Juan Gil-Albert" - Escolataller de Dénia*, pp. 243-246.
- CARAVACA DASÍ, Francisco-J. (2000): *Carta pobla de les baronies d'Orba i Ísber. Estudi i transcripció*, Ajuntament d'Orba, Orba.
- CARUANA Y REIG, José [Barón de San Petrillo] (1999): *La heráldica en Jávea*, Ajuntament de Xàbia, Xàbia.
- CASANOVA, Vicent & MUÑOZ, Vicent & PUIG, Facund (1988): "Aproximació a la demografia històrica d'una comunitat rural: Bellreguard (la Safor), 1624-1699", *Estudis sobre la població del País Valencià. Actes de les I Jornades sobre la Població del País Valencià*, Edicions Alfons el Magnànim - Institució Valenciana d'Estudis i Investigació - Institut d'Estudis "Juan Gil-Albert" - Seminari d'Estudis sobre la Població del País Valencià, València, pp. 251-263.
- CASES RUIZ, Maria del Carmen (1983): *Aproximación a la demografía y a la estructura de la propiedad en Tàrbena (Alicante) tras la expulsión de los moriscos*, Tesi de llicenciatura inèdita dirigida pel professor Rafael Benítez Sánchez-Blanco, Departament d'Història Moderna, Facultat de Filosofia i Lletres, Universitat de València.
- CASEY, James (1981): *El regne de València al segle XVII*, Curial, Barcelona.
- CASIMIRO CAMPOS, Josep-Carles & SANSALONI MARTÍ, Encarna (1998): "L'expulsió dels moriscos i les cartes pobles del Senyoriu de Santa Maria de Valldigna (1609-1648)", *L'Avenc. Revista d'investigació i assaig de la Valldigna*, núm. 4, pp. 13-21.
- CASTILLO MAS, Modesto (1896): *Ecos de mi lugar. Historia, topografía, costumbres y otras menudencias del pueblo de Yátova*, València.
- CISCAR PALLARÉS, Eugenio (1975): "El endeudamiento del campesinado valenciano en el siglo XVII (el caso de las baronías de la zona de Alberique", *Estudis*, 4, Universitat de València, pp. 147-162.
- CISCAR PALLARÉS, Eugenio (1977): *Tierra y señorío en el País Valenciano (1570-1620)*, Del Cenía al Segura, València.
- CISCAR PALLARÉS, Eugenio (1997): *La Valldigna, siglos XVI y XVII. Cambio y continuidad en el campo valenciano*, Diputació de València, València.
- CISCAR PALLARES, Eugenio (1998): *Vida cotidiana en la Valldigna (sigles XV-XVIII)*, Simat de la Valldigna.
- CLAVER CORTÉS, María del Carmen (1984): "El proceso repoblador tras la expulsión de los moriscos en el señorío de Relleu", *Revista de Historia Moderna. 4. Anales de la Universidad de Alicante*, pp. 417-429.
- COLOMINA CASTANYER, Jordi (1985): "El parlar de la Marina Alta", *La Rella*, 4, Elx, 37-54.
- COLOMINA CASTANYER, Jordi (1986): "Mallorquinismes a Tàrbena i a la Marina Alta", *Actes del 7è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Abadia de Montserrat.
- COLOMINA CASTANYER, Jordi (1991): *El valencià de la Marina Baixa*, Generalitat Valenciana - Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València.
- COLOMINA, Jordi & PONT, María-José & SALVÀ, Miquel (1986): "Topònims i malnoms de Tàrbena (Marina Baixa)", *Xè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica. 1er d'Onomàstica Valenciana*, València, pp. 91-100.
- COSTA MAS, Josep (1977): *El Marquesat de Dénia. Estudio geográfico*, València.
- COSTA MAS, Josep (1977-1978): "La repoblació mallorquina en la Marina alta i el seu entorn en el segle XVII", *Trabajos de Geografía*, 34, Mallorca, pp. 87-91.
- COSTA MAS, Josep (1983): "De les rels... a la llavor", *Programa de Festes de Xaló 1983*, Xaló.
- CUEVAS CASANA, Joaquim (1991): *La población valenciana en la Edad Moderna. La Marina en los siglos XVI, XVII, XVIII*, Universitat d'Alacant - Institut de Cultura "Juan Gil-Albert", Alacant.
- DEYA, Miquel Josep & MAS, Antoni & ROSSELLO, Ramon (2002): *Història d'Alcúdia. El segle XVI*, Alcúdia.
- DEYA, Miquel Josep (1998): *La manufactura de la llana a la Mallorca moderna (sigles XVI-XVIII)*, Mallorca.
- DOMÍNGUEZ MOLTÓ, Adolfo (1981): *Martí Gadea, su vida y su obra*, Publicaciones de la Caja de Ahorros Provincial de Alicante, Alacant.
- ESCOBAR, Rafael (2000): *Les veus de la vall*, 3 i 4, València.
- FÀBREGAS, Xavier (1979): "El sacrifici ritual", dins *Tradicions, mites i creences de la Catalunya ancestral*, Ed. 62, Barcelona, pp. 179-192.
- FAURE SABATER, Roberto (2000): "Toponímia de la Vall de Gallinera", *Actes del XXIV Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Eivissa, 1998)*, Consell Insular d'Eivissa i Formentera, pp. 191-204.
- FERRER FLOREZ, Miguel (1974): *Población y propiedad en la cordillera septentrional de Mallorca (evolución histórica)*, 2 volums, Mallorca.
- FERRER, Andreu (1982-1984): *Rondaies de Menorca*, 2 vols, Nura, Ciutadella.
- FERRI CHULIO, Andrés de Sales (1978): *Notas históricas sobre la parroquia de la Asunción de Ntra. Señora. Patró. Vall de Gallinera (Alicante)*, Palacios, Sueca.

- FIOL, Pere & ROSSELLO, Ramon & PAYERAS, Damià (1991): *Història de Muro. Vol IV (1516-1715)*, Mallorca.
- FONT OBRADOR, Bartomeu (1982): *Historia de Llucmajor. Volumen cuarto. El siglo XVII*, Mallorca.
- FURIO, Antoni (1995): *Història del País Valencià.*, Edicions Alfons el Magnànim, València.
- FUSTER PÉREZ, Joaquín (1991³): *Baronía de Polop*, Ajuntament de Polop, Polop.
- FUSTER, Joan (1982): *Nosaltres, els valencians* (la 1^a. Edició és de 1962), Edicions 62, Barcelona.
- GARCIA MARTINEZ, Sebastián (1986): “Francisco García y la 2a. Germanía de la Marina Alta”, *1er Congrés d'Estudis de la Marina Alta*, Institut d'Estudis “Juan Gil-Albert” - Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, pp. 13-104.
- GARCIA MORANT, Vicente & PEDRÓS MARTÍNEZ, Juan Bautista (1976): *Historia del Poble Nou de Benitachell*, Ondara.
- GARCIA ROSELLÓ, Josepa & BELTRAN CALVO, Vicent (1994): *El parlar de Pedreguer*, Ajuntament de Pedreguer - Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, Pedreguer.
- GINER BOLUFER, Carmelo (1946): “Topografía histórica de los valles de Pego”, *Anales del Centro de Cultura Valenciana* (2a. època), València, 46-74 [reproduït el 1979 dins *Pego (Miscelánea)*, Publicacions de la CAPA - Diputació d'Alacant, pp. 123-158].
- GINER GUERRI, Severino (1995): *Historia de Murla*, Institut d'Estudis “Juan Gil-Albert”, Alacant.
- GONZÁLEZ CATURLA, Joaquim (1998): *Rondalles del Baix Vinalopó. Contes populars*, Aguacilara, Alacant [La primera edició d'aquest llibre és del 1987].
- GONZÁLEZ ESTEVE, Elia (1985): *El señorío de Benilloba*, Obra Cultural de la Caja de Ahorros de Alicante y Murcia, Alacant.
- GRAU ESCRIBUELA, Antonio F. (2001): *Domini i propietat a la Marina Alta. Dénia, Xàbia i el Verger, segles XV-XIX*, Ajuntament de Dénia - Institut Alacantí de Cultura “Juan Gil-Albert”, Alacant.
- GUAL CAMARENA, Miguel (1989): *Las cartas pueblas del reino de Valencia*, Generalitat de València, València.
- GUAL VILÀ, Valentí (1991): *“Gavatxos”, gascons, francesos. La immigració occitana a la Catalunya moderna (el cas de la Conca de Barberà)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona.
- GUARDIOLA SAVALL, Maria Isabel (2000): “Els malnoms de Bolulla (Marina Baixa)”, *Actes del XXIV Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Eivissa, 1998)*, Consell Insular d'Eivissa i Formentera, pp. 183-190.
- GUINOT, Enric (1999): *Els fundadors del regne de València. repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, 2 vols., 3 i 4, València.
- HURTADO ÁLVAREZ, Ernesto (1984): *Aproximación a la historia de Benimarfull*, Benimarfull.
- IVARS CERVERA, Joan (1995): *Els noms de lloc i de persona de Dénia*, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta - Institut de Cultura “Juan Gil-Albert” - Ajuntament de Dénia.
- JOVER AVELLA, Gabriel (1998): “Nobleza terrateniente y crecimiento agrario. Mallorca en la segunda mitad del siglo XVI”. Comunicació presentada al congrés *Felipe II y el Mediterráneo*, València.
- JUAN VIDAL, Josep (1987): “Aproximación a la coyuntura agraria mallorquina en el siglo XVI”, *Studia histórica. Historia Moderna*, vol V, Salamanca, pp. 127-139.
- JUAN VIDAL, Josep (1991): “La evolución demográfica en Mallorca bajo los Austrias”, *La Evolución demográfica bajo los Austrias*, Alacant, 241-248.
- JUAN VIDAL, Josep (1996): *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca*, Mallorca.
- LA PARRA LÓPEZ, Santiago (1992): *Los Borja y los moriscos*, Edicions Alfons el Magnànim, Generalitat Valenciana - Diputació Provincial de València., València.
- LA PARRA, López (1983): “Bandolers a la Safor” *Ullal*, València, pp.5-17.
- LAPEYRE, Henri (1986): *Geografía de la España morisca*, Diputació Provincial de València, València [la primera edició s'edità el 1959].
- LURI, José Luis-SALA, José Antonio (s/d): *Calpe. Tierra y almas*, Edició electrònica (parcial) de l'original imprès.
- MADOZ, Pascual (1987): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de Alicante, Castellón y Valencia*, 2 vols. [edició facsímil de les veus del *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, editat a Madrid, 1845-1850], Alfons el Magnànim - Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València.
- MARTÍ CASTELL, Joan (1985): *Coneguem els nostres parlars*, Generalitat de Catalunya, Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica, Barcelona.
- MARTÍ GADEA, Joaquim (1891): *Ensisam de totes herbes* [seguim l'edició facsímil de les edicions París-València, València, 1991].
- MARTÍ GADEA, Joaquim (1906a): *Tròços y mòsos o retalls de la nostra terra* [seguim l'edició facsímil de les edicions París-València, València, 1994].
- MARTÍ GADEA, Joaquim (1906b): *Tipos, modismes y còses curioses de la terra del gè*, 3 vols [seguim l'edició facsímil de les edicions París-València, València, 1993].
- MARTÍNEZ ROLDÁN, Josep (1981): *L'hospital de Pego. Apunts per a la seua història*, Pego.
- MARTÍNEZ i MARTÍNEZ, Francesc (1912): *Còses de la meua terra (la Marina). Primera Tanda* [seguim l'edició facsímil de 1987, Revista Altea, Ajuntament d'Altea, Altea].
- MAS FORNERS, Antoni & MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís (2000): “repobladors mallorquins al Sud del País Valencià després de l'expulsió dels moriscos. Cap a un estat de la qüestió”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 56, Mallorca, pp. 275-296.
- MAS FORNERS, Antoni & MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís (2001): “La mallorquinització onomàstica a la València del segle XVII. L'aportació de la vila de Santa Margalida”, comunicació presentada al *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalana*, València, abril de 2001.
- MAS FORNERS, Antoni & MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís (2001): “repobladors mallorquins a la Marina Alta i Baixa del País Valencià (segle XVII). El cas de Manacor”, *I Jornades d'estudis locals de Manacor* (5 i 6 de maig 2000), Manacor, pp. 209-217.
- MAS FORNERS, Antoni & MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís (2001): “Sobre l'origen dels repobladors de Llíber al segle XVII”, Revista *Festes de Llíber. 2001*, Llíber.
- MAS FORNERS, Antoni (1997): *Desposseïssió pagesa, creixement i concentració de la població: Santa Margalida, 1459-1595*, treball de tercer cicle, Universitat de les Illes Balears.

- MASSOT MUNTANER, Josep (1985³): *Els mallorquins i la llengua autòctona*, Curial, Barcelona.
- MATEU BELLÉS, Joan (1983): "Aprofitament del territori i evolució del poblament" dins *Temes d'etnografia valenciana* (sèrie dirigida per en Joan-Francesc Mira), vol. I, Institució Alfons el Magnànim - Diputació de València, València, pp. 17-118.
- MATEU LLOPIS, Felipe (1966): "Sobre el régimen señorial en los lugares de repoblación del Reino de Valencia en el siglo XVII. Los 'Capítulos del Lloch de Barcheta' (1617)", *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, XXVII, pp. 57-82.
- MAYOL, Antoni (2001): *Distribució de la riquesa a Alcúdia en el segle XVI. Aproximació a través dels llibres de taxa i estim*, Alcúdia (Mallorca).
- MESTRE PALACIO, Joaquín (1970): *Alcalalí*, Institut d'Estudis Alacantins, "Monografías históricas", Alacant.
- MESTRE SANCHIS, Antonio (1972): "Estudio de la demografía de Oliva a través de los archivos parroquiales después de la expulsión de los moriscos", *Estudis*, 1, València, 169-184.
- MIRALLES CEBRIÀ, Robert (1988): "Crisi i creixement a l'Ondara del segle XVII", *Estudis sobre la població del País Valencià. Actes de les I Jornades sobre la Població del País Valencià*, Edicions Alfons el Magnànim - Institució Valenciana d'Estudis i Investigació - Institut d'Estudis "Juan Gil-Albert" - Seminari d'Estudis sobre la Població del País Valencià, València, pp. 345-356.
- MOLL LLODRÀ, Robert (1991): "Toponímia de la Vall d'Ebo (Marina Alta)", *Actes del 14è Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (Segon d'Onomàstica Valenciana)*, Generalitat Valenciana, pp. 477-484.
- MOLL, Francesc de B. (1946): "Els mallorquins de la Vall de Gallinera", *Boletín del Reino de Mallorca*, I, València, pp. 4-5 [reproduceix l'edició de 1936].
- MOLL, Francesc de B. (1959): *Els llinatges catalans*, Moll, Palma de Mallorca.
- MOMBLANCH GONZÁLBEZ, F. (1957): *La Segunda Germanía de Reino de Valencia*, Alacant.
- MONCHO GRAU, Josep-Vicent (2002): "Procedència dels cognoms de Beniarrés", *Fent poble. Revista dependent de L'Esportí*, núm. 7, Beniarrés, pp. 6-9.
- MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís (1991): "Els cognoms mallorquins de Tàrbena", *Actes del 14è Col·loqui onomàstic (2n d'onomàstica valenciana)*, Alacant, pp. 112-117.
- MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís (1991): "No és lo mateix parlar amb la reina que amb sa gerra (Sobre l'ús de l'article literari al parlar de Tàrbena)", *Actes del 9è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, 2, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 473-494.
- MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís (2000a): "Els cognoms de Tàrbena", *Tàrbena. Festes Patronals*, Tàrbena, pp. 15-19.
- MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís (2000b): "Unes notes sobre els primers habitants de Bolulla (segle XVII)", *Festes Patronals de Bolulla*, Bolulla, pp. 25-27.
- MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís (2001): "Mallorquins i garruts. Una introducció a l'estudi antropològic de la repoblació mallorquina del sud valencià a través de la tradició oral", *Revista Valenciana de Folclore*, núm. 2, Alacant, pp. 133-155.
- MONTANER, de, Pere & LE-SENNE, Aina (1977-1978): "Aproximación al estudio de la formación de la clase noble en Mallorca: El patrimonio de los Formiguera en el siglo XVII", *Trabajos de Geografía* núm. 34, Palma, pp. 55-85.
- MORET, Hèctor (1997): *Bllat Colrat! Literatura popular catalana de la Ribagorça, la Llitera i el Baix Cinca. 3. Gèneres etnopoètics breus no musicats*, Instituto de Estudios Altoaragoneses - Institut d'Estudis del Baix Cinca - Institut d'Estudis Ilerdencs - Diputació General d'Aragó.
- MUNOZ I CARBONELL, Vicent & CASANOVA I MIRET, Vicent-A. (1990): "Les cartes pobles de la vall de Xaló i Gata 1611-1645: una aproximació al seu estudi", *3er Congrés d'Estudis de la Marina Alta*, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta - Institut de Cultura "Juan Gil-Albert" - Escola taller de Dénia, pp. 247-255.
- NADAL, Jordi & GIRALT, Emili (2000[1960]): *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Barcelona.
- ORTEGA, Pasqual (1986): "Alguns aspectes de la repoblació de Miravet (Ribera d'Ebre) després de l'expulsió dels moriscos (1610-1623)", *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 6, Barcelona, 39-70.
- ORTS I BOSCH, Pere-Maria (1999): *Introducció a la història de la vila Joiosa i el notari Andreu mayor*, Ajuntament de la Vila Joiosa, la Vila Joiosa (la 1ª edició és de 1927).
- PART DALMAU, Eduardo (1986): *La ermita del Salvador, Santa Maria del Lluch, tradició e historia*, Alzira.
- PART DALMAU, Eduardo (1993): *Noticia de la villa de Alzira en los siglos XVII-XVIII*, Alzira.
- PASTOR MADALENA, Manuel & HERMOSILLA PLA, Jorge (2000): "Valencianismes en la toponímia de la 'Hoya de Buñol'", dins *Estudis de Toponímia Valenciana*, Denes, València.
- PAYÁ LÓPEZ, Pedro (2001): "Carta puebla y concordias del señorío valenciano de Anna", *Revista de Historia Moderna. 19. Anales de la Universidad de Alicante*, Universitat d'Alacant, pp. 183-203.
- PEÑARROJA TORREJÓN, Leopoldo (1984): *Moriscos y repobladores en el Reino de Valencia. La Vall d'Uxó (1525-1625)*, 2 vols., Del Cenia al Segura, València.
- PÉREZ GARCÍA, José Manuel & ARDIT LUCAS, Manuel (1988): "Bases del crecimiento de la población valenciana en la Edad Moderna", *Estudis sobre la població del País Valencià. Actes de les I Jornades sobre la Població del País Valencià*, Edicions Alfons el Magnànim - Institució Valenciana d'Estudis i Investigació - Institut d'Estudis "Juan Gil-Albert" - Seminari d'Estudis sobre la Població del País Valencià, València, pp. 199-228.
- PÉREZ SOLER, Vicente (1974): *La Hoya de Buñol: la tierra y el hombre*, Instituto de Estudios Ibéricos y Etnología Valenciana - Institución Alfonso el Magnánimo - Diputación Provincial de Valencia, València.
- PIFERRER, PABLO & QUADRADO, José María (1888): *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza é historia. XXI. Islas Baleares*, Barcelona.
- PLA ALBEROLA, Primitivo J (1988): "Los movimientos migratorios en el condado de Cocentaina tras la expulsión de los moriscos", *Estudis sobre la població del País Valencià. Actes de les I Jornades sobre la Població del País Valencià*, Edicions Alfons el Magnànim

- Institució Valenciana d'Estudis i Investigació - Institut d'Estudis "Juan Gil-Albert" - Seminari d'Estudis sobre la Població del País Valencià, València, pp. 301-314.
- PLA ALBEROLA, Primitivo J. (1981): "Benillup 1609-1630. Alternativas y dificultades de una repoblación", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Moderna*, 1, Alacant, pp. 171-203.
- PLA ALBEROLA, Primitivo-J. (1984): *La población del marquesado de Guadalest en el siglo XVII*, Instituto de Estudios Alicantinos - Diputació Provincial d'Alacant, Alacant.
- PLA ALBEROLA, Primitivo J. (1986): *Cartas pueblas del Condado de Cocentaina*, Ajuntament de Cocentaina - Diputació Provincial d'Alacant, Alacant.
- POITRINEAU, Abel (1976): "La inmigración francesa en el reino de Valencia: siglos XVI a XIX", *Moneda y Crédito*, núm. 137, pp. 103-133.
- PONS FUSTER, Francisco (1981): *Aspectos económico-sociales del Condado de Oliva (1500-1750)*, Ajuntament d'Oliva - Caixa d'Estalvis de València, València.
- PONS FUSTER, Francisco (1991): "Mujeres y espiritualidad: las beatas valencianas del siglo XVII", *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 10, Alacant, pp. 71-96.
- PONS PONS, Valentín (1998): *El señorío de Sumacàrcer en el siglo XVII: la expulsión de los moriscos y la repoblación cristiana*, Associació d'Amics de l'Ermita de Sumacàrcer, Sumacàrcer.
- PORREDON, Romi (1995): *De llevant a ponent. Els parlars catalans*, La Magrana, Barcelona.
- PUJOL, Anton (1992): *Aspectes sanitaris de Pollença. Segle XVII. Anuari de l'Ajuntament de Pollença*, núm. 2, Pollença.
- PUJOL, Josep-Maria (1987): "El català, mare de totes les llengües: notes per a la història d'un joc lingüístic", *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. 14. Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, 6, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 203-229.
- QUINTANA, Artur (1997): *Bilat colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça. 1. Narrativa i Teatre*, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Institut d'Estudis del Baix Cinca, Institut d'Estudis Ilerdencs, Diputació General d'Aragó.
- RAFAT SELGA, Francesc (1993): *Masos, safrà, occitans i pesta negra. Estudis d'història de la Catalunya central*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa.
- REGLA, Joan (1971): *Estudios sobre los moriscos*, Barcelona.
- ROCHER TARRASÓ, Salvador (1996): "Carta pobla de Pedreguer", *Festes. Juliol 1997*, Pedreguer.
- ROMÁN FERNÁNDEZ, Mercedes & MARTÍN, Javier (2001): *Ecos y voces del pasado en torno a las hablas de la Hoya de Buñol-Chiva*, Instituto de Estudios Comarcales de la Hoya de Buñol-Chiva, Bunyol.
- ROS PARDO, Honorat (1995): *La Vall d'Alcalà. Vall d'Al-Azraq*, Campament de Turisme de la Vall d'Alcalà, Vall d'Alcalà.
- ROSSELLO LLITERAS, Joan (1981): *Els homes d'armes de Mallorca. Llista de la Part Forana (1359)*, Publicacions de l'Arxiu Diocesà, Palma de Mallorca.
- ROSSELLÓ VERGER, Vicenç-M. (1995): *Geografia del País Valencià*, Edicions Alfons el Magnànim Generalitat Valenciana - Diputació Provincial de València, València.
- ROSSELLO, Ramon & VAQUER, Onofre (1991): *Història de Manacor. El segle XVI*, Mallorca.
- ROSSELLO, Ramon (1985): *Sant Joan, segles XIII-XVI (notes històriques)*, Mallorca.
- SALA GINER, Daniel (2001): *Cuadernos de Música Folklórica Valenciana, Tercera Época. 3. Muria. Cançons del meu poble*, Diputació de València - Institució Alfons el Magnànim, València.
- SALVÀ BALLESTER, Adolf (1988): *De la marina i muntanya (Folklore)*, Institut d'Estudis "Joan Gil-Albert" - Diputació Provincial d'Alacant, Alacant.
- SANCHIS COSTA, José & GIL PERICÁS, Francisco (1987): *Rasgos históricos de Almoines*, Publicacions de l'Ajuntament d'Almoines, Almoines.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1982): *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*, 4 vols., Edicions 3/4, València.
- SANCHIS Y SIVERA, José (1922 [1980]): *Nomenclátor geográfico-eclesiástico de los pueblos de la Diócesis de Valencia*, València.
- SANJUAN CAMPS, José Vicente (1995): "Els cognoms del poble de Beniarres", *Revista de Festes Patronals de Beniarres*, Beniarres, s/n.
- SANSALVADOR, Joaquim & SANSALVADOR, Just (1924): "Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars realitzada pels germans Joaquim i Just Sansalvador i Cortès al Comtat de Cocentaina", *Obra de cançoner popular de Catalunya. Materials*, volum III, Barcelona.
- SASTRE REUS, Maria José & ALEMANY GARCIA, Salvador & MONCHO ESCRIVA, Silvària (1986): *Dels moriscos als maulets. La Marina Alta al segle XVII*, Alacant.
- SASTRE, Florenci (1986): "repobladors de Menorca després del saqueig de Ciutadella", *Societat d'Onomàstica. Bolletí Interior*, XXVI, desembre, 22-28.
- SEGURA DE LAGO, Joan (1975): *Llinatges d'un poble valencià. Algemesí. Estudi històric i demogràfic (1433-1850)*, Diputació de València, Institució Alfons el Magnànim - Ajuntament de València, València.
- SENDRA I LLORCA, Salvador (1996): *Documents i estudis de la Vall de Laguar*, Pego.
- SENIS DOMINGO, José (1978³): *Serra. Apuntes para su historia*, Serra.
- SERRA BARCELÓ, Jaume (2000): "Entorn de l'expulsió dels moriscos: un procés de robatori", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 56, Mallorca, pp. 261-274.
- SERRA DE GAYETA, Francesc (1982): "Una expedició de pollencins a l'illa de Sardenya l'any 1599", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 39, Mallorca, 265-267.
- SERRA PALOU, Apol·lònia (1971): *Les matances a Mallorca*, Tesi de Llicenciatura inèdita dirigida pel Dr. Joan Veny, Universitat de Barcelona.
- SERRA, Jaume (1997): *Els bandolers a Mallorca (ss. XVI-XVII)*, Mallorca.
- SEVILLANO COLOM, Francesc (1974): "La demografia de Mallorca a través del impuesto del morabatí: siglos XIV, XV i XVI", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, XXXIV, Mallorca, pp. 233-273.
- SISTAC VICÉN, Ramon (1998): *El català d'Àneu. Reflexió a l'entorn dels dialectes contemporanis*, Petits quaderns del Consell Cultural de les Valls d'Àneu.
- SOLER, Vicent (1977): "Les comarques de parla castellana: una qüestió oberta", dins *Raons d'identitat del País Valencià*, 3 i 4, València, pp. 49-69.

- TEROL GRAU, Vicent (1994): “Migracions i creixement demogràfic endògen al País Valencià (segles XVII-XX)”, *La població valenciana. Pasado, presente, futuro*, vol. I, Institut de Cultura “Juan Gil-Albert” – Diputació Provincial d’Alacant, Alacant, pp. 187-210.
- TEROL I REIG, Vicent & CASANOVA HERRERO, Emili (1995): “Els llinatges Albaidins (segles XIII-XVIII)”, *750 anys com a valencians. Albaida i la Vall. 1245-1995*, Albaida, pp. 213-224
- TORRES MORERA, Juan Ramón (1969): *re población del reino de Valencia tras la expulsión de los moriscos*, València, 1969.
- VAQUER BENNASSAR, Onofre (1978): *Aspectes socio-econòmics de Manacor al segle XVI*, Mallorca.
- VAQUER BENNASSAR, Onofre (1987): *Una sociedad del antiguo régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*, Palma.
- AQUER BENNASSAR, Onofre (2001): “Migracions a Felanitx als inicis de l’edat moderna”, *I Jornades d’Estudis Locals de Felanitx*, Felanitx, 253-322.
- VENY CLAR, Joan (1986): *Introducció a la dialectologia catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- VENY CLAR, Joan (1998): *Els parlars catalans (Síntesi de dialectologia)*, Moll, Mallorca.
- VERDÚ, Jordi-Raül (2001): *A la vora de la llar*, Marfil, Alcoi.
- VICENS, Josep (1983): “El ‘Báculo’ de la parròquia de Benissivà. 1762”, *Quaderns de Pego*, núm. 3, pp. 11-26.
- VICENS, JOSEP (1986): “Els mallorquins a les parròquies de Pego, Alcalà i Patró (I)”, *Festes de Pego*, Pego.
- VICENS, Josep (1987): “Els mallorquins a les parròquies de Pego, Alcalà i Patró (II)”, *Festes de Pego*, Pego.
- ZURRIAGA AGUSTÍ, Ferran (1987): “Introducció a l’estudi de la Carta-Pobla de la Vall d’Olocau, Marines i Gàtova”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, vol. LXIII, abril-juny 1987, Castelló de la Plana, pp. 223-233.